

KURASJE

NR. 31

Marxistisk tidsskrift

KURASJE
Krystalgade 16 /14
1172 Kbh. K.

ENGELS OG MARXISMENS UDVIKLING
TEKNOLOGISK UDVIKLING OG ARBEJDERBEVÆGELSE

Abonnement på kurasje nr. 29-32 koster følgende:

Biblioteker	160 kr.
Støtteabonnementer	160 kr.
Studerende o.lign.	120 kr.
Folk med fast arbejde	140 kr.

Særligt tilbud: nr. 25-28 incl. samlet for 90,- kr.

Kurasjes gironummer: 7 16 60 44

Kurasje	ekspeditionstid:
Krystalgade 16	Tirsdag og torsdag.
1172 København K	Telf.: 01-147151

Sats: G.M.T. Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Tidsskriftet behandler en lang række emner med det formål at bidrage til etableringen af en konkret formidlet kritik af det kapitalistiske system og det borgerlige samfund, samt til diskussionen af overgangsformer til det kommunistiske samfund. Vi opfordrer interesserede til at indsende *manuskripter* til redaktionen.

Kontaktpersoner:

Odense, Lars Qvortrup, Skovalle 5, 5250 Odense SV

Århus, Hans-Jørgen Thomsen, Heibergsgade 25^{II}, 8000 Århus C.

Aalborg, Peter Søndergaard, Faldevvej 14, 9330 Dronninglund

TIDSSKRIFTET KURASJE

Nr. 31

November 1982

INDHOLD

Leder	3
Michael Vester	
Friedrich Engels' »damp-marxisme«	5
Terrel Carver	
Marx, Engels og dialektikken	29
Heiner Stück	
Taylorisme og den »reelle subsumtion«	43
N-P. Dahl & L.B. Pedersen	
Maskinstorm	61
Kommentarer og anmeldelser	
Bjarne Andersson	
Hvordan er det nu med ledelsesretten?	86
Nils Hybel	
Teknologikritik og reformisme	98
Anders Lundkvist	
Svar på en anmeldelse	110

Redaktionen: Bjarne Andersson Allan Andreassen, Flemming Bahner, Nils Bredsdorff, Jens Brinch, Peter Bundesen, Bo Elling, Leif Hansen, Finn Hansson, Erling Havn, Mogens Holm, Søren Kerndrup, Tyge Kjær, Peder Lærke Nielsen, Lars Qvortrup, Finn Dam Rasmussen, Peter Søndergaard og Hans-Jørgen Thomsen.

Redaktionens adresse:

Kurasje, Krystalgade 16/14, DK 1172 København K.

Litteratur om fagforeninger fra KURASJES BOGIMPORT

På forlaget Merve er der udgivet en række titler fra og om den italienske diskussion fra begyndelsen af 70'erne om betydningen af nye brydninger i kapitaludviklingen og klasseforholdene for fagforeningernes politik:

Base Ouvrière, Revolutionäre Betriebsarbeit, Merve 22, 24,00 kr.

Bologna, Ciafalono, Techniker, Merve 27, 12,00 kr.

Dina, Techniker, Macht und Klassenkampf, Merve 32, 16,00 kr.

Bologna, Cacciare, Zusammensetzung der Arbeiterklasse, Merve 35, 28,00 kr.

CGIL/CISL, Zur Geschichte und Theorie der italienischen Gewerkschaftsbewegung, Merve 40/41, 56,00 kr.

Samme problematik tages op i 2 bøger af Bruno Trentin på forlaget VSA:
Bruno Trentin, Arbeiterdemokratie, 1978, 79,00 kr.

Bruno Trentin, Die andere Gewerkschaften, 1981, 99,00 kr. samt i artikelsamling fra samme forlag:

Annäherungen an den Sozialismus, VSA 1980 med bidrag af bl.a.

Trentin, Poulantzas, Berlinguer, Lama, Elleinstein, Buci-Glucksmann, 72,00 kr.

En mere almen og beskrivende tekst om fagforeningernes grundlag findes også på VSA: *Herkommer/Bischoff, Gesellschaftsbewusstsein und Gewerkschaften*, 112,00 kr.

Siden 1978 har *Jacobi, Müller-Jentsch og Eberhard Schmidt* hvert år udgivet *Kritisches Gewerkschaftsjahrbuch* på Rotbuch Verlag. Disse årbøger indeholder aktuelle kommentarer til fagforeningsproblemer samt teoridiskussioner.

Hovedtemaerne har været: *Gewerkschaftspolitik in der Krise*, (1977-78) 32,00 kr., *Arbeiterinteressen gegen Sozialpartnerschaft*, (1978-79), 32,00 kr., *Arbeitskampf um Arbeitszeit*, (1979/80), 32,00 kr., *Moderne Zeiten alte Rezepte*, (1980/81), 36,00 kr., *Starker Arm am kurzen Hebel*, (1981/82). 44,00 kr.

Tidsskriftet *Probleme des Klassenkampfes* på samme forlag bringer ligeledes løbende kommentarer og forsøg på teoretisk sammenfatning af aktuelle problemer i fagforeningerne, abonnement på 4 nr., 124,00 kr.

Leder

Den 14. marts næste år vil Karl Marx have været død i 100 år. Efter vedholdende forlydender har den herskende marxisme overalt i verden tænkt sig at mindes dagen ved udgivelse af mindeskrifter, tekstudvalg og lovtaler over marxismens grundlægger. Også det hjemlige Selskab til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie kommer med et bidrag.

Kurasje har naturligvis også tænkt sig at blande sig – ikke i det noget nekrofile og museale kor, men med nogle undersøgelser over marxismens grundlæggelse. Og her er Marx' hundrede år i Londons jord kun den umiddelbare anledning til at komme jubelkoret i forkøbet med konstateringen af, at marxismen ikke er grundlagt af Marx og er langt mere end 100 år gammel. En egentlig og seriøs undersøgelse af marxismens grundlæggelse og udbredelse kan ikke begrænses til en statusopgørelse hvert kvarte, halve eller hele århundrede, men må være et kontinuert arbejde med en kritisk teoridiskussion. Vi har i dette nummer valgt at tage et særligt problem op, nemlig en diskussion af den betydning som Friedrich Engels, popularisatoren, politikeren, arvegodsforvalteren, krigskammeraten o.s.v., må tillægges for marxismens udvikling.

For så vidt har Kurasje allerede for mere end et år siden taget fat på festlighederne. I nr. 27/28 bragte vi en artikel af Backhaus om forholdet mellem det logiske og det historiske, som bl.a. indeholdt en diskussion af forholdet mellem Marx' og Engels' forståelse af kritikken af den politiske økonomi. Igennem hele vores udgivelseshistorie har vi forsøgt at udvikle en marxismekonception, som i sig selv var et opgør med den herskende marxisme og derfor implicit med dens grundlægger. Nu er den konkrete anledning kommet til at eksplicitere kritikken.

Denne kritik er ikke overstået med et par artikler. Den er et integreret led i en kritisk teoretisk udvikling. De to artikler, vi her bringer, er derfor – naturligvis – heller ikke ment som et endegyldigt svar på de problemer, som samarbejdet mellem Marx og Engels rejser. Dertil er de på visse punkter for kortfattede og måske også for lidt problemformulerende. *Carvers* minutiøse redegørelse mangler i sin historiografiske form en tilstrækkelig analyse af Marx' teoretiske position – og er for ukritisk i forhold til Marx' politiske og teoretiske ansvar for Marxismens – den socialistiske verdensanskuelses – opståen. Og *Vesters* fremstilling er på sin side for skitseagtig, især i dens kritiske fremstilling af Marx' teoretiske udvikling og dermed hans »evolutionismes« eller »produktivkraftoptimismes« medansvar for Engels' arbejder. (Prøv f.eks. at se H.J. Schanz' inspirerende diskussion i »Fragment omkring

en civilisationskritik og socialisme«, Modtryk 1982, for en mere nuanceret og dybtgående diskussion af problemet, end den Vester lægger frem).

De to artikler tematiserer imidlertid nogle politisk og teoretisk sprængfarlige og frugtbare undersøgelsesfelter – og opsummerer nogle evidente kendsgerninger, om marxismens grundlæggelse, som er nok så vigtige i det kommende jubelår. – I de kommende numre vil vi fortsætte denne diskussion af forholdet mellem den marxske teori og marxismen for at forhindre, at den vulgære marxisme skal få fred til at lade den døde ride vore bevidsthed som en mare.

I artiklen *Maskinstorm* tages udgangspunktet i den næsten enstemmige negative vurdering dette historiske fænomen har haft og har i den socialistiske arbejderbevægelses udvikling. Det diskuteres dels hvad klassikerne har at sige, og dels hvorfor fagbevægelsen føler sig nødsaget til at bedyre sin modstand mod enhver nutidig tendens til kamp mod maskinerne. Og i denne sammenhæng tager forfatterne fat på forholdet mellem teknologi og kapitalisme.

Heiner Stücks artikel *Taylorisme og reel subsumtion* er dels en kritisk gennemgang af Mendners bog »Teknologisk udvikling i den kapitalistiske arbejdsproces«, som har været grundlæggende for den marxistiske diskussion af teknologiudviklingen. Men artiklen er samtidig en metodisk kritik af den umiddelbare anvendelse af de marxske kategorier i en realanalyse af teknologien. Det er igen forholdet mellem det logiske og det historiske, der tematiseres.

I sektionen med kommentarer og anmeldelser fortsættes diskussion af teknologitemaet.

Temaet for det næste nummer af Kurasje, nr. 32, er en kritik af statskapitalismen, den såkaldte virkeliggjorte socialisme.

Friedrich Engels' »damp-marxisme«.

Om forholdet mellem marxisme og arbejderbevægelsens læreprocesser i »Anti-Dühring«.

*Michael Vester**

Forbemærkninger:

Der findes mange slags marxisme og mange slags marxisme i krise. Jeg vil ikke her undersøge en autentisk marxisme, som videnskabelig kan destilleres ud af Marx og Engels skrifter, men derimod den oprindelige udgave af den marxisme, som Marx og Engels propagerede for i arbejderbevægelsen. Det drejer sig om pjecen – »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab«, som er et uddrag af den berømte polemik mod den berlinske privatdocent Eugen Dühring, hvor Engels forsøgte at give en samlet fremstilling af sin marxistiske teori. Pamfletten udkom første gang i 1880 og nåede inden 1892 en masseudbredelse på 10 sprog, og var således mere udbredt end Det kommunistiske Manifest. Eftersom Marx' og Engels' øvrige arbejder indtil 1917 kun var kendt i små akademiske cirkler, blev pamfletten grundlaget for den populære forståelse af marxismen, og jeg frygter, at dette stadigvæk er tilfældet.

Min kritik retter sig mod denne marxismes ideologiske form. Det er en form, der er præget af dampmaskinens tidsalder, nemlig en ideologi om historien som et evolutionært-objektivt forløb. Proletariatet fremstår heri udelukkende som bærere af en historisk mission og som modtagere af Marx' »videnskabelige socialisme«. Dialektikken mellem »objektive« processer i historien og »subjektiv« handlen, mellem arbejderbevægelsens læreprocesser og teoriudviklingen hos dens intellektuelle, eksisterer ikke hos Engels. Han er dog ikke alene om ansvaret for disse ejendommeligheder. Evolutionismen var tænke måden i slutningen af det 19. århundrede. Det autoritære lederskab var karakteristisk for 2. internationale, som var under kontrol af det tyske socialdemokrati. Denne form for marxisme, som Engels forberedte blev bevægelsens integrationsideologi. Denne SPD-marxisme kaldes idag for kautskyanisme efter sin hovedorganisator.

* Oversat fra: »Der »Dampf-Marxismus von Friedrich Engels – zum Verhältnis von Marxismus und Lernprozessen der Arbeiterbewegung im »Anti-Dühring«, ProKla 43, Berlin 1981 af Peder Lærke Nielsen og Finn Hansson.

Kautskyanismens betydning rækker langt udover dens oprindelse. Lenin og med ham mange leninister opfatter Kautsky som en autentisk marxist. Selv højrekommunister som f.eks. Liuisten Deng-Xiaoping kan påkalde sig 2. internationales evolutionistiske fremskridtstro. 2. internationale, som stadig eksisterer under SPD's herredømme, har på en særlig katastrofal måde ladet sig indfange i ideologien om produktivkraftfremskridt baseret på en forceret teknologisk udvikling: eksempler herpå er energi- og våbentechnologi.

Den meget udbredte myte om, at SPD engang var revolutionært eller et af Marx og Engels præget parti, har sin baggrund i, at Engels og Kautsky fik lov til at fungere som »ideologer« – men vel at mærke kun hvad angik verdensanskuelse og ikke politisk-praktiske spørgsmål. Den blanding af had og kærlighed, som SPD selv idag kritiseres med, hænger sammen med det sejlivede behov for en sådan myte. Marxismens krise er således lige så gammel som de opgør med Kautsky og 2. internationale, som i begyndelsen af dette århundrede blev sat igang først og fremmest af Luxemburg, Lenin, Pannekoek, Lukács og Korsch. Men opgøret med »marxismens mangler« har i den lange tid, der er gået siden, givet anledning til betydelige videreudviklinger af teorien, først og fremmest siden fremkomsten af det nye venstre i 1950'erne. Men samtidig har det »gamle venstre«, som er præget af kautskyanismen, igen og igen kunnet glæde sig over fremgang. Så vidt jeg kan se må det skyldes, at behovet for en evolutionistisk-autoritær verdensanskuelse igen og igen produceres af den herskende samfundsorden. Det var allerede på Engels tid hemmeligheden bag hans succes.

Jeg kritiserer denne »damp-marxismes« ideologiske form. I den forbindelse vil jeg ikke bestride dens positive betydning for bevægelsen på den ældre Engels' tid og heller ikke muligheden for at redde eller videreudvikle de videnskabelig gyldige dele gennem kritik. Min kritik er ikke motiveret af en antimarxisme, og de radikale slutninger, jeg når frem til havde jeg ikke i sigte ved begyndelsen af min tekstanalyse. Tværtimod startede jeg med at underkaste en historisk form for marxisme en ideologikritik på grundlag af Marx' metode. Hertil hørte også en relativ grundig sprog- og begrebskritik og en kritik af empirisk uholdbare historiske vurderinger, som Engels langt hyppigere fremfører i forhold til arbejderbevægelsen end i forhold til ideernes og produktionsmådens historie. Noget forskrækket over mine ofte lidet smigrende slutninger, har jeg i den ideologikritiske konfrontation mellem oprindelse og gyldighed endnu engang påvist den produktive funktion, som »damp-marxismen« havde for arbejderbevægelsen i 1890'erne.

Min analyses 7 teser har jeg oprindeligt fremlagt i den 4. internationale marxistiske studieuge, som Basso-stiftelsen afholdt fra d. 1. til 5. oktober

1979 i Perugia over temaet: »Anti-Dühring: Marxismens affirmation eller deformation?«

På den socialdemokratiske partidag i Gotha i maj 1877 kom det til en kontrovers om optrykkningen af Engels »Anti-Dühring« i »Vorwärts«. I denne sammenhæng omtalte August Bebel »Anti-Dühring« som en »ren videnskabelig diskussion«, mens Julius Vahlteich, som Wilhelm Liebknecht dengang imødegik, erklærede:

»Den måde som Engels docerer på er ufordøjelig for flertallet af partikammeraterne og kan let føre til smagsforvirring. Marx og Engels har været til stor hjælp for socialdemokratiet..., men når professorerne strides, er »Vorwärts« ikke stedet til at udkæmpe denne strid.«¹

Jeg vil ikke her komme ind på de antiintellektuelle ansatser, som kommer til udtryk her og heller ikke på det forhold, at Engels ikke selv fandt det videre heldigt, at netop særlig mange dele af »Anti-Dühring« var optrykt i »Vorwärts« under valgkampen, hvor aktuelle politiske forhold var vigtigere.

For mig er det vigtigere at undersøge om »Anti-Dühring« faktisk var en »professorstrid« – eller om den var et afklarende og produktivt bidrag til de virkelige læreprocesser i arbejderbevægelsen i årene fra 1877. Jeg koncentrerer mig i denne sammenhæng om de dele af »Anti-Dühring«, som ikke blev opfattet som en »professorstrid« i 2. internationale, men som fremstod som et vidnesbyrd om bevægelsens centrale verdensanskuelse. Det drejer sig om et kapitel fra indledningen og om to kapitler fra afsnittet »socialisme«, som alle i begyndelsen af 1877 var udkommet i »Vorwärts« og som i sommeren 1878 – lige før »socialistlovene« – var blevet optrykt som bilag til »Vorwärts«.² Under titlen »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab« fik disse dele i Engels' nye sammenfatning en omfattende international udbredelse efter 1880.

Indtil da var kendskabet til Marx og Engels forbeholdt få indviede. Men denne tekst, som også indeholder meget af Marx, har som ingen anden bidraget til den internationale udbredelse af disse ideer under betegnelsen »marxisme«. Jeg kan huske, hvordan jeg som 16-årig i de antimarxistiske

1. Referat af Socialist-kongressen i Gotha, s. 71, i »Vorwärts« nr. 65, 6. juni 1877.

2. Det drejer sig om I. Alment fra Indledningen (Marx-Engels Werke (MEW) bd. 20, s. 16-26) og fra 3. afsnit, Socialisme kapitel I Historisk (s. 239-248) og II Teoretisk (s. 248-265). Sidehenvisningerne i denne tekst er til MEW-udgaven af »Anti-Dühring«.

(Sidehenvisningerne *efter* skrålinien er til den danske oversættelse af »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab« i Marx-Engels Udvalgte Skrifter bd. II, Forlaget Tiden, København 1976. Denne oversættelse er foretaget efter en af Engels redigeret tysk udgave af »Socialismens udvikling.« fra 1891, som visse steder afviger fra udgaven i MEW 20. Oversættelsen af citaterne i den foreliggende artikel følger den tyske tekst fra MEW 20. Oversætterne).

50'ere gennempløjede denne tekst med det resultat, at den bidrog til, at jeg nåede frem til visheden om en »videnskabelig verdensanskuelse« til forskel fra moralske forestillinger om at forbedre verden, som jeg dengang havde. Det samme er sikkert sket for ikke så få andre.

Den kritik, som jeg i det følgende vil foretage af dette berømte skrift, retter sig ikke mod hovedindholdet: fremstillingen af teoriens udvikling fra de endnu oplysningsfilosofisk og moralsk argumenterende tidlige socialister til Marx' erkendelse af kapitalens »bevægelseslove« og »nødvendigheden« af en historisk overgang til et klasseløst og frit samfund. Det er først og fremmest disse to erkendelser om det kapitalistiske samfund, som Engels vil udbrede med skriftet: »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab«. »Disse to store opdagelser: den materialistiske historieopfattelse og afsløringen af den kapitalistiske produktions hemmelighed ved hjælp af merværdien skylder vi Marx. Med dem blev socialismen til en videnskab...« (s. 26/132)

Min kritik retter sig tværtimod mod den *ideologiske form*, som Engels udbreder denne erkendelse i og som iøvrigt allerede viser sig i citatet ovenfor som en intention om teoretisk herredømme. I de følgende teser vil jeg forklare dette nærmere:

1. dualismen mellem »videnskab« og virkelig eksisterende sociale bevægelse.
2. argumentationens evolutionistisk-naturvidenskabelige tænkemåde,
3. objektivismen og automatikken i den historiske udvikling mod socialismen,
4. det at reducere socialismens opståen til store personligheders eller »grundlæggeres« indsats,
5. Engels optræden som vogter af en overleveret arvs autoritet, en kanoniseret marxisme. Afgørende er, at Engels ikke forstår proletariatet som subjekt i den samfundsmæssige praksis. Proletariatet får tværtimod først gennem »videnskaben« tildelt en historisk rolle som »bærere«. Samtidig må jeg dog relativere denne kritik ved at indføre en skelnen mellem oprindelige og faktisk gældende betydning af denne »videnskabelige socialisme«.
6. Den store udbredelse af »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab« skyldes, at Engels' fremstillingsform ikke var en ideologisk grille, men svarede til den tids herskende tænkemåde, samt at Engels på en overbevisende måde tilbød arbejderbevægelsen en historisk mission.
7. I denne sidste tese vil jeg endvidere vise, at »Anti-Dühring«'s evolutionært-objektivistiske tænkemåde og Engels' fastholdelse

af revolutionsopfattelsen fra 1848 snart blev en hæmsko for arbejderbevægelsens samfundsmæssige praksis. Han blev til den del af en »marxistisk« legitimationsideologi, som først og fremmest Karl Kautsky i 2. internationale brugte til at retfærdiggøre underordningen af arbejderbevægelsens aktive praksis under historiens love og partiledelsens herredømme. Massestrejkebevægelsen i 1905 og dens teoretiske formulering hos Rosa Luxemburg blev udgangspunktet for kritikken af denne stivhed i 2. internationale.

1. *Dualismen mellem »videnskab« og sociale bevægelse* viser sig allerede i pjecens titel, idet der her hentydes til den socialistiske *teoris* udvikling fra »utopi til videnskab«. Pjecens indhold beskæftiger sig ganske vist udelukkende med de erfaringer, som arbejderbevægelsen havde indhøstet med den kapitalistiske forandring af produktionsmåden og med kriserne fra »gründer« konjunkturen i 1871 til den begyndende økonomiske krise i 1873. Men erfaringerne bliver ikke formidlet med arbejderbevægelsens egen *praksis*. Mens Marx fandt det umagen værd at beskæftige sig aktuelt med århundredets begivenhed – Pariserkommunen – og viste det i en omfattende analyse, så koncentrerede Marx og Engels sig senere i 70'erne om at færdiggøre deres videnskabelige arbejder: 'Kapitalen' og 'Naturdialektikken'. Den sidste fik en fortsættelse og udvidelse i 'Anti-Dühring'.

Arbejderbevægelsen oplevede i dette årti et fornyet opsving, som viste sig i væksten i den kristelige og socialdemokratiske fagbevægelse, i sammenslutningen af socialdemokratiet i Gotha 1875 og i valgresultater på 9% ved rigsdagsvalget i 1877.

På samme tid var arbejderbevægelsen dog også præget af det religiøse skisma, som voksede med den stadig stærkere katolske arbejderbevægelse, af regionale forskelle, af massevandring af arbejdere med familie til industricentrene, af den voksende strejkebevægelse og af den økonomiske krise, som varede til ind i 80'erne. Erfaringerne med egne kampe blev kædet sammen med erfaringerne med den tiltagende økonomiske og politiske repression, som i Tyskland i årene 1878-90 førte til socialistlovene, der gjorde socialdemokratiet illegalt, men som også havde en international dimension.

Marx og Engels offentliggjorde ingen bidrag til bearbejdelsen af denne periodes problemer. Der blev ikke skrevet en pjeces med titlen »Arbejderbevægelsens udvikling fra repression til revolution« eller »... til klassekamp«, for at give et beskedent forslag, selvom arbejderbevægelsen i England og Frankrig havde henholdsvis 80 og 50 års erfaring med forskellige ideologiske og organisatoriske retninger, med fremgang og tilbagegang og med repression. Årsagen til dette fravær må først og

fremmest søges i Marx' og Engels' fiksering på billedet af den store revolution i 1848, i hvis lys den mellemliggende udvikling i klassekampen blev undervurderet samt i deres ærgerrighed m.h.t. at sikre sig et teoretisk hegemoni i arbejderbevægelsens top. Desuden var de nærmest tvunget til rollen som »videnskabsmænd« pga. deres bopæl i England og selvforståelsen hos Wilhelm Liebknecht, som var deres vigtigste forbindelse til det tyske socialdemokrati. På baggrund af denne selvforståelse opstod der en arbejdsdeling mellem partiteoretikerne og den praktisk handlende partiledelse – en arbejdsdeling som hurtigt nok skabte vanskeligheder for Marx og Engels også selv om de kun forsøgte at gribe ind teoretisk, hvilket den spændingsmættede korrespondance om offentliggørelsen af »Anti-Dühring« viser.³ Denne »arbejdsdeling« mellem teoretikere og organisatorer var kun et symptom på en dybere liggende struktur. I Tyskland var arbejderbevægelsens erkendelsesgrundlag og organisationsvirksomhed forlængst blevet skilt ad. Allerede i 1848-revolutionen stod kamp- og især strejkeerfaringer uformidlet overfor de formelle forbundsorganisationer, deres kongresvirksomhed og det institutionaliserede uddannelsesarbejde.

Det var kun en lille del af den »proletariserede intelligens« som helligede sig oparbejdelse og organisering af de reale kamperfaringer. Herudfra udspaltede sig så yderligere en »videnskab«. På denne måde opstod der i Tyskland en dualisme mellem basisnære erfaringer (sociale læreprocesser, selvhjælpspraksis, fagforenings- og strejkeaktivitet) og en nærmest autoritær overbygning, som bestod af den politiske ledelse og styrede uddannelsesforanstaltninger (arbejderuddannelse). Denne dualisme var, viser Eckhard Dittrich i sin undersøgelse⁴, særlig stor hos Wilhelm Liebknecht. Efter Liebknechts opfattelse skulle arbejderuddannelse udtrykkeligt forstås som overførsel af allerede bekræftet viden oppefra og ned. I den tyske arbejderbevægelse blev den socialistiske teori mere eller mindre modtaget passivt som videnskaben om samfundets naturlove. Det samme gjaldt for naturvidenskaben, som udgjorde et vigtigt element i arbejderuddannelsen. Modstykket til den således fastlagte af-aktivering af arbejderbevægelsens basis er selve begrebet »videnskab«, som endnu på dette tidspunkt er præget af en aura af rationel kritik af religiøs obskurantisme, af universitære institutioners autoritet og af det 19. århundredes naturvidenskabelig-tekniske fremskridts patos. Bortset fra »Christian science«

3. Jvf. indledningen til: Friedrich Engels, Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (»Anti-Dühring«), Berlin 1959, Dietz Verlag 1959.

4. Eckhard Dittrich, Arbeiterbewegung und Arbeiterbildung, Bensheim: päd. extra buchverlag 1980; Michael Vester, »Schulung« und »Erfahrung« in der Entstehungsperiode der deutschen Arbeiterbewegung, samme sted, s. I-XVII.

er der ingen ideologisk eller videnskabelig bevægelse udover socialismen som har anvendt tilnavnet »videnskab« (således ikke kapitalismen, ikke den borgerlige økonomi, ikke psykoanalysen). Problemet omkring begrebet »videnskabelig socialisme« er for nylig udarbejdet på et seminar med Shlomo Na'aman.⁵ Historisk hang gennemførelsen af begrebet »videnskabelig socialisme« sammen med gennemførelsen af »Marx-tendensens« teoretiske dominans fra slutningen af 1840'erne. Denne retning indebar en klar nedvurdering af andre teoretiske retninger, som fremover blev stemplet som »utopiske« eller »sandhedssocialistiske«, mens der samtidig blev indledt en kanonisering af Marx' erkendelse som »marxisme« – først og fremmest af Fr. Engels. Hvad der hermed gik tabt var ikke bare mange frugtbare momenter i andre teoridannelser, men først og fremmest vekselvirkningen med de ikke strengt videnskabelige-rationelle momenter i arbejderbevægelsen selv: dens erfaringsdimension, kultur, bevidsthed, moral, følelser, subjektivitet og fantasi. I udgrænsningen af alt dette ligger den historiske rod til det, som Oskar Negt kalder »marxismens underskud« og Edward P. Thompson »teoriens elendighed«.

2. *Den naturvidenskabelig-evolutionistiske tænke måde* er et yderligere træk ved Engels argumentation i »Anti-Dühring«. Han benytter i overvejende grad eksempler og metaforer fra fysikken, især de mekaniske og elektriske områder. Herved bliver han i høj grad talsmand for naturvidenskabens gamle emancipatoriske betydning i arbejderuddannelsen (rationelt verdensbillede, kritik af religion og obskurantisme), men støtter også naturvidenskabens nye ideologiske betydning (grundlag for en verdensanskuelse, der anså de samfundsmæssige processers selvstændige lovmæssigheders naturpræg for umulig at ændre). Denne anden betydning kan være forblevet skjult for Engels, der var orienteret mod emancipationsimpulserne fra 1840'erne. Men denne betydning svarede til den generation i arbejderklassen, som efter de politiske og økonomiske kriser før 1848 havde oplevet århundredets kapitalistiske opsving og nederlag, såvel som undertrykkelse af den engang så magtfulde arbejderbevægelse.

5. Shlomo Na'aman, 'Gibt es einen 'Wissenschaftlichen Sozialismus?' – Marx, Engels und das Verhältnis zwischen sozialistischen Intellektuellen und den Lernprozessen der Arbeiterbewegung, red. og med indledning af Michael Vester, Hannover: SOAK Verlag 1979.
6. Oscar Negt, Überlegungen zu einer kritischen Lektüre der Schriften von Marx und Engels, i O. Negt, Überlegungen etc./Dietrich Wetzels, Marxismus an der Universität, Offenbach, Verlag 2000, 1976, (da. udg. Negt, Overvejelser til en kritisk læsning af Marx og Engels, GMT 1977) – Edward P. Thomson, The Poverty of Theory and other Essays, London Merlin Press 1978, tysk udgave med indledning af Michael Vester på Campus Verlag 1980.

Mens generationen fra 1848 havde erfaret kapitalismens krisefyldte udvikling, således som den kom til udtryk i tekstilindustrien, så havde den yngre generation et billede af det uovervindelige i den kapitalistiske og imperialistiske ekspansions »lovæssigheder«. Symbolet var damplokomotivet. I 1878 var de mænd og kvinder, som var præget af traumat fra det internationale nederlag i 1840'erne allerede 50 år eller ældre. Den yngre generation havde kun oplevet en stadig voksende kapitalisme og senere deres egne organisationer i årene i 1860-erne samt endelig krise- og repressionsårene. Ville en genoplivning af den aktivistiske orientering i arbejderbevægelsen have været mulig?⁷

Engels' fremstillingsform kommer næsten ikke denne mulighed imøde. Først og fremmest gentages den fascination, som udsprang af den årelange kapitalistiske ekspansion. Han taler om de »nye, voldsomme produktivkræfter« (s. 245), hvis storslåethed dramatiseres i følgende citat:

Storindustrien »kaster uden ophør mængden af kapital og arbejdere fra den ene produktionsgren til den anden. ... Vi har set, hvorledes denne absolutte modsigelse ... raser ud i en uafbrudt offerfest med arbejderklassen som offer, i grænseløs ødslen med arbejdskraft og hærgende anarki i samfundet. Dette er den negative side. Men hvis en ændring i arbejdet nu kun sætter sig igennem som en overmægtig naturlov og med de blindt ødelæggende virkninger, en sådan lov har, når den overalt støder på hindringer, gør storindustrien ved selve de katastrofer, den forvolder, det til et spørgsmål om liv eller død, at man anerkender ændring i arbejdet og som følge heraf arbejdernes størst mulige alsidighed som en generel lov for den samfundsmæssige produktion. .« (s. 274)

Dette citat – med sin evolutionære opfattelse af »overvældende naturlove« ser for mange måske ud til at rumme Engels omformuleringer af Marx' tanker. I virkeligheden har Engels selv lånt citatet fra 'Kapitalen'⁸, på linie med en række andre citater i dette afsnit af »Anti-Dühring«, som udtrykkelig er helliget propagering af Marx' erkendelse. Temaet for Kongressen på Basso-stiftelsen, hvor jeg fremlagde disse teser var: »Anti-Dühring: Marxismens affirmation eller degeneration?« Alle de, som ser Engels evolutionisme som »marxismens degeneration« bør ikke glemme, at Marx ikke blot har bidraget med talrige citater, men også med sin personlige medvirken.

7. Muligheden for igen at tilvejebringe en aktiv revolutionær arbejderbevægelse som den, der havde eksisteret før 1849, var formodentlig begrænset i England og Tyskland. *For mange* historiske betingelser virkede i retning af en almen demobilisering, en 'leir'-mentalitet, for en længere historisk periode, jvf. note 16.

8. Das Kapital bd. 1, MEW 23, s. 511-12, da. udg. 1.3, s. 693-94.

3. *Objektivismen og automatikken i den historiske udvikling mod socialisme* er i hovedsagen en følge af overførsel af den naturvidenskabelige-evolutionære tænkemåde på analysen af samfundsmæssige forandringer. I »Anti-Dühring« gør Engels sig ikke til talsmand for en så endimensional opfattelse af en automatisk lige-udad-landevejen overgang til socialismen, som Karl Kautsky senere gjorde. Tværtimod står Engels for en *dualisme mellem »objektive« og »subjektive« drivkræfter i historien*, hvis gensidige sammenhæng han dog kun er i stand til at karakterisere helt udvendigt. Allerede Karl Korsch har i sin bog »Karl Marx« henvist til, at denne dualisme også er karakteristisk for Marx' »materialistiske historieopfattelse«:

»Den objektive formel fra Forordet til Kritikken af den politiske Økonomi: »Samfundets historie er historien om dets materielle produktion og de modsigelser mellem produktivkræfter og produktionsforhold, som opstår og udløses i løbet af dets udvikling« svarer til den subjektive formel fra Det kommunistiske manifest: »Alle hidtidige samfunds historie er historien om klassekampen«.

Den subjektive formel belyser og supplerer meningen med den objektive formel. Den udpeger og navngiver det virkelige historiske subjekt som i praktisk handlen fuldender den objektive udvikling.

De samme produktionsforhold (ejendomsforhold), som på et bestemt niveau lænker produktivkræfternes udvikling (på det nuværende trin: kapital og lønarbejde), er også den undertrykte klasses lænker. Den undertrykte klasse, som i revolutionær klassekamp sprænger sine egne lænker befrier også produktionen. Det virkelige historiske subjekt er på det nuværende trin i udviklingen proletariatet.

Den materialistiske samfundsordens teoretiske udsagn indfrier først deres samlede potentiale når disse *praktiske sammenhænge* mellem de forskellige aspekter af de samfundsmæssige livs- og udviklingsprocesser inddrages metodisk.«⁹

Der gemmer sig to personalhistoriske erfaringer hos Marx og Engels bag denne dualisme. Den »subjektive formel« relaterer sig til 1840'ernes aktive kamporientering. Denne forholdt sig på den ene side til militansen i den tidlige proletariske massebevægelse i England og på den anden side til den franske revolutionsmodel, som der var knyttet store revolutionshistoriske forventninger til. Ud fra disse to sæt erfaringer fremkom det »*jakobinske*« *begreb om en proletarisk revolution*. Ifølge dette skal arbejderklassen erobre den politiske magt og fra »oven« begynde ændringerne af økonomien og samfundet ved hjælp af denne statsmagt. Den »objektive formel« ops-

9. Karl Korsch, Karl Marx, Frankfurt, EVA 1976, s. 137 f.

tod på baggrund af den »subjektive formels« nederlag i 1848-revolutionen. Denne formel byggede på en kritik af den klassiske politiske økonomi og forsøgte at begrunde den historiske »nødvendighed« af udviklingen mod socialismen ved hjælp af afdækningen af kapitalens udviklingslove. Korsch henviser iøvrigt med rette til, at Marx ikke opfatter denne »tvangsmæssige« udvikling i den nuværende kapitalistiske produktionsmåde i »den positive og absolutte forstand, hvormed naturlove fremstår for fysikeren« – de er tværtimod »ikke ægte naturlove« men kun »forbigående gyldige i en bestemt historisk epoke i den økonomiske samfundsformation.«¹⁰ I »Anti-Dühring« forstår Engels i overensstemmelse med Marx disse lovmæssigheder som, med Korsch' udtryk, »historisk specifikke«.

Engels behandler de objektive og subjektive formlers indgriben i hinanden i den sidste del af pjecen »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab«. Dette stammer fra kapitlet »Teoretisk« i »Anti-Dühring«. I første del af dette kapitel (s. 248-260/132-150) sammenfletter Engels det kapitalistiske samfunds verdensomvæltende historie på en måde, der endnu idag virker overbevisende. Denne omvæltning ses i samfundsmæssiggørelsen af produktionsmidlerne og den planmæssige arbejdsdeling i de store virksomheder (s. 250f/134f), som var gerådet ud i modsigelsen mellem planløs arbejdsdeling henholdsvis vareproduktionens anarki og kapitalistisk tilegnelsesform (s. 251-255/135-140). Subjektet eller den bevægende kraft i disse omvæltninger definerer Engels såvel i forhold til den historiske materialismes subjektive som objektive formel. I selve sit valg af formuleringer kan det ses, at Engels går ud fra en gradvis historisk selvstændiggørelse af lovmæssighederne i den kapitalistiske produktionsmåde i forhold til den borgerlige klasse. Bourgeoisiet er først og fremmest det skabende subjekt:

»Den bestående samfundsorden ... er blevet skabt af den nu herskende klasse, bourgeoisiet.« (s. 249/133) Sammen med storindustrien fremkommer der en produktivkræfternes egenudvikling. »De under bourgeoisiets ledelse udarbejdede produktionsforhold udviklede sig ... i hidtil uhørt målestok.« (s. 249/133) Således blev bourgeoisiet forandret til udelukkende at være »bærere« af »den kapitalistiske produktionsmåde.« (s. 250/134), hvori »lovene for vareproduktionen åbent og mægtigt (trådte) i virksomhed.« (s. 254/138) Den »akkumulation af elendighed som svarer til akkumulationen af kapital« (s. 25-6/140 – en formulering fra Marx) og ikke mindst de seks alment udbredte økonomiske kriser siden 1825 har endelig afsløret »den kapitalistiske produktionsmådes egen uduelighed til videre forvaltning af disse produktivkræfter.« (s. 258/142) Det er

10. *ibid.*, s. 132.

ikke længere bourgeoisiet et eller den kapitalistiske produktionsmåde, der er den bevægende kraft – det er produktivkræfterne: »Produktivkræfterne gør oprør mod produktionsmåden, som de er vokset ud af«, de »stræber ... efter at blive frigjort fra deres egenskab af at være kapital og efter faktisk anerkendelse af deres karakter af samfundsmæssige produktivkræfter.« (s. 258/142-43)

Produktivkræfternes oprør »tvinger« kapitalistklassen til »samfundsmæssiggørelse af større masser af produktionsmidler, som vi møder dem i de forskellige former for aktieselskaber. ... På et givet udviklingstrin slår heller ikke denne form til: ... Staten, det kapitalistiske samfunds officielle repræsentant må til sidst overtage ledelsen af produktionen.« (s. 259/143) Bourgeoisiet har tendentielt udspillet sin historiske rolle: »Mens kriserne godtgjorde bourgeoisiets uduelighed til videre forvaltning af de moderne produktivkræfter, så viser omdannelsen af de store produktions- og samfærdselsforetagender til aktieselskaber, truster og statsejendom, at bourgeoisiet kan undværes på dette punkt. Alle kapitalisternes samfundsmæssige funktioner bliver nu udført af lønnede funktionærer.« (s. 259/144)

Idag ved vi, at den herskende klasse genvandt sin plads som historisk subjekt efter enhver krise i den kapitalistiske produktionsmåde og selv gennemløb læreprocesser og nåede frem til en ændring i form af et nyt trin i en politisk og økonomisk højt organiseret kapitalisme. Dette berettiger os dog ikke til med en »post festum determinisme« (E.P. Thomsen) at slutte, at der ikke ville have været andre historiske muligheder. »Omkostningerne« ved enhver af disse læreprocesser var så store – verdenskrig, fascisme, imperialistisk undertrykkelse – at vi hellere med Rosa Luxemburg må antage, at det kapitalistiske verdenssystem stod overfor alternativet »socialisme eller barbari« ved udgangen af det 19. århundrede. Kritikken af Engels må tage udgangspunkt her. Kun en aktiv arbejderbevægelse, som ikke bare forstod sig selv som »bærere« af historiske lovmæssigheder ville have kunnet afgøre dette alternativ på en anden måde. Det var ikke i den udviklede kapitalismes kernelande, at en sådan arbejderbevægelse opstod, men tværtimod i Europas østlige og sydlige periferier og måske i Skandinavien.

Engels holdning til proletariatets historiske rolle bliver tydelig i kapitlets anden del. (s. 260-64/144-49) Hvorledes forbinder Engels disse to dele? Der er ikke tale om at han her overvurderer betydningen af aktieselskaber og statsliggørelse. Ganske vist omtaler han statsliggørelse under givne betingelser som »opnåelse af et nyt trin på vejen til samfundets overtagelse af alle produktivkræfter« men ser samtidig en »falsk socialisme« deri. (s. 259 fodnote/144) Han fremhæver:

»Hverken forvandlingen til aktieselskaber eller til statsejendom ophæver imidlertid produktivkræfternes egenskab af at være kapital. ... Arbejderne bliver ved med at være lønarbejdere, proletarer. Kapitalforholdet ophæves ikke...« (s. 260/144-45)

Hvordan vil det da kunne ophæves? Her angiver Engels sin udgangsposition i en dobbeltformulering, som både indeholder den historiske materialismes objektive og subjektive formel:

»Motsætningen mellem samfundsmæssig produktion og kapitalistisk tilegnelse træder frem som modsætning mellem proletariat og bourgeoisie.« (s. 253/137)

Hvorledes konstruerer Engels da den praktiske sammenhæng mellem disse to momenter? Det ovenfor afbrudte citat (fra s. 260/145) ender således:

»Kapitalforholdet bliver ikke ophævet, det bliver tvært imod sat på spidsen. Men på spidsen *slår det om*. Statsejendommen til produktivkræfterne er ikke konfliktens løsning, men den bærer i sig det formelle middel, nøglen til løsningen...

Og det kan kun ske på den måde, at *samfundet* åbent og uden omveje tager de produktivkræfter i besiddelse, der er vokset fra enhver anden ledelse end samfundets. *Dermed* bliver produktionsmidlernes og produkternes samfundsmæssige karakter ... bragt til gyldighed med producenternes fulde bevidsthed ... De drivende kræfter virker *nøjagtigt som naturkræfterne*: blindt, voldsomt, ødelæggende så længe vi ikke *erkender* dem og regner med dem. ... Men når deres natur én gang er *begrebet*, kan de i hænderne på de *forenede producenter forvandles fra demoniske herrer til villige tjenere*. ... *Idet* den kapitalistiske produktionsmåde mere og mere forvandler befolkningens store flertal til proletarer, frembringer den selv den magt, som *under truslen om undergang* er *tvunget* til at gennemføre denne omvæltning.« (s. 260f/145f, mine fremhævelser).

»Under trussel om undergang« – altså alligevel Rosa Luxemburgs alternativ mellem socialisme og barbari, som må afgøres gennem en *aktiv arbejderbevægelse*?

Hele teksten siger det modsatte. Ifølge dén gør *to samfundsmæssige naturprocesser* sig tvært imod *samtidigt* gældende i den socialistiske revolution: kapitalforholdet, der »*slår om*« og proletariatet, der er »*tvunget*« til revolution. Dette sammenfald 'fungerer' ganske vist kun ved hjælp af en anden mekanisme, som endnu mangler at blive forklaret og problematiseret, nemlig den »*bevidsthed*«, som »*erkender*« de samfundsmæssige naturlove.

Det forekommer mig, at »bevidsthed« her stadig må forstås i den klassiske tyske idealistiske filosofis betydning. Der redegøres ikke for dens tilblivelse gennem arbejderklassens læreprocesser. Tværtimod er den

automatisk givet »i og med«, at proletariatet griber produktionsmidlerne. Bevidstheden angives således som en følge af revolutionen, på den anden side angives revolutionen som en følge af bevidstheden.

Denne cirkelslutning kan kun brydes, hvis vi vender tilbage til min kritiks første tese. Ifølge denne er bevidstheden nemlig formidlet af kendskabet til den »videnskabelige socialisme«, som Marx tidligere havde grundlagt. På denne måde opstår klassebevidstheden imidlertid gennem akademiske læreprocesser og ikke af klassekampens praksis eller bedre af vekselvirkningen mellem begge. De afsluttende formuleringer i skriftet »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab« bekræfter, at der ikke er tænkt på, at kapitalismens teoretikere og klassekampens praktikere gensidigt lærer af hinanden:

»At gennemføre denne verdensbefriende handling er det moderne proletariats historiske mission. At udforske denne handlings historiske forudsætninger og dermed selve dens natur og således bringe den klasse, der er kaldet til at udføre denne handling, men som i øjeblikket er undertrykt, til bevidsthed om dens egen handlings betingelser og natur, påhviler det teoretiske udtryk for den proletariske bevægelse, den videnskabelige socialisme.« (s. 265/-152).

At proletariatet i de kapitalistiske lande ikke så let lod sig »bringe« frem til en revolutionær bevidsthed blev nu hovedproblemet for 2. internationale kritikere; altså f.eks. for Luxemburg, Lenin, Lukács og Korsch, og deres forslag til problemets løsning rejste en ny række problemer, som fortsat debatteres.

I det ovenfor analyserede citat har jeg fremhævet begreberne »samfund« og »forenede producenter«. Disse begreber kunne give os anledning til at tro, at Engels også har forestillet sig de ansattes direkte og fælles overtagelse af virksomhederne. (Noget sådant er jo forudset af den anarkosyndikalistiske teori, og har også fundet sted i praksis under det 20. årh.'s revolutioner. – Iøvrigt oftere begrundet i nød end i teoretisk indsigt). I den følgende tekst viser det sig imidlertid, at disse begreber kun er tænkt som en retorisk reverens til kooperationssocialismen. Engels gentager her blot argumentationen fra »Det kommunistiske manifest« og fra 1848:

»Proletariatet sætter sig i besiddelse af statsmagten og forvandler først produktionsmidlerne til statsejendom. Men dermed (!) ophæver det sig selv som proletariat, dermed (!) ophæver det alle klasseforskelle og klasse modsætninger, og dermed (!) også staten som stat. Det hidtidige samfund ... havde brug for staten ... navnlig til med magt at holde den udbyttede klasse nede ... Idet den endelig faktisk bliver hele samfundets repræsentant, gør den sig selv overflødig. ... Den første handling

under hvilken staten virkelig optræder som repræsentant for hele samfundet – overtagelsen af produktionsmidlerne i samfundets navn – er samtidig (!) dens sidste selvstændige handling som stat. Statsmagtens indgriben i samfundsforhold bliver overflødig på det ene område efter det andet og sover så hen af sig selv (!). I stedet for regeringen over personer træder nu forvaltningen af ting og ledelse af produktionsprocesser. Staten bliver ikke 'afskaffet', *den dør bort*. I forhold hertil må man måle ... de såkaldte anarkisters krav om, at staten skal afskaffes fra den ene dag til den anden«. (s. 261f/146f, Engels' fremhævelser).

I denne argumentation forbindes den jakobinske tro på den revolutionære statsmagts skaberkraft med den naive tro på de efterrevolutionære processers automatik. Overalt hvor Engels skriver »dermed«, »samtidig« og »af sig selv« og altså insisterer på de revolutionære processers uopholdelige forløb, der forudsætter han også, at statsmagtens nye indehavere vil handle ikke blot i »samfundets« »navn« men også i dets reale interesser. Han forudsætter dermed på tværs af erfaringerne fra hidtidige revolutioner, at de nye magthavere ikke vil være interesserede i en cementering af deres herredømme, selv ikke under trykket fra udenlandsk pression. Kun en eneste viljeakt – at gribe statsmagten – afføder efter denne opfattelse historiens vendepunkt. Og selv denne akt er »nødvendig«.

Endeligt er i denne opfattelse indeholdt det politiske partis førerskab. Partiet, som allerede efter sit begreb er bestemt til overtagelse af statsmagten. De »forenede producenters« egne direkte aktioner blev derimod ikke erkendt i deres revolutionære betydning af Marx og Engels, selv om man siden 1830'erne også kunne iagttage denne type arbejderbevægelser. Erkendelsen af deres historiske betydning skulle først blive mulig med erfaringerne fra massestrejke- og rådsbevægelsen i den russiske revolution 1905.

På grundlag af disse erfaringer udviklede Rosa Luxemburg en skitse af dialektikken mellem økonomisk og politisk kamp, mellem praktiske læreprocesser i basis og arbejderpartiets rolle.¹¹ Denne skitse gjorde det muligt at overvinde de jakobinske revolutionsforestillinger i marxismen og at afdække de særlige forhold i arbejderens sociale revolution, som i sine primære fremtrædelsesformer sigter mod det sociale magtfelt, og ikke mod det politiske. Dette er ikke nogen vurdering, men en empirisk kendsgerning. Ud fra erfaringerne med revolutionerne i Rusland, Spanien og

11. Rosa Luxemburg »Massenstreik, Partei und Gewerkschaften«, Hamburg 1906, nyt oplag i R.L. »Gesammelte Werke«, bd. 2, Berlin 1972, s. 91-170.

Om jakobinismen hos Marx og Engels se Karl Korsch »Karl Marx«, Frankfurt 1967, s. 59 f, 76 f, 82 ff, 181 ff, 212.

Portugal drejer det sig ikke om at erstatte en overbetoning af de politiske kampe med en overbetoning af den sociale bevægelse. Det drejer sig om en dialektik mellem dem begge.

4. *Det at reducere socialismens opståen til store personligheders eller »grundlæggeres indsats*, er i overensstemmelse med den dualisme mellem teori og praksis, som Engels iøvrigt gør sig til talsmand for i »Anti-Dühring«. Hvad angår proletarietets læreprocesser, tildeler han teoretikerne en primært givende rolle og arbejderklassen en primært modtagende rolle. Dette har måske ikke gyldighed for så vidt angår arbejdernes erfaringer med deres dagsaktuelle kampe, men det gælder for erkendelsen af proletarietets verdenshistoriske »mission«, som er at frembringe den revolutionære overgang fra kapitalisme til socialisme.

I afsnittet om »det historiske«, hvor socialismens opståen i det tidlige 19. årh. behandles (s. 239-248/112-132), er denne dualisme ganske vist indhyllet i en historisk-empirisk redegørelses form. Tænkerne Saint-Simon's, Owen's og Fourier's roller som grundlæggere modsvares her af et endnu passivt og uudviklet proletariat. Han udleder videre denne rollefordeling deraf, at storindustrien endnu næppe var vokset frem. Omkring år 1800, skriver Engels, var

»... den kapitalistiske produktionsmåde og sammen med den modsætningen mellem bourgeoisi og proletariat endnu meget lidt udviklet. Storindustrien, der først lige var opstået i England, var endnu ukendt i Frankrig. Og først *storindustrien* udvikler på den ene side de konflikter, som gør en omvæltning af produktionsmåden, en ophævelse af dens kapitalistiske karakter, til en *tvungende nødvendighed* ... og udvikler på den anden side netop i disse produktivkræfter midlerne til at løse disse konflikter. ... Proletariatet, der netop var i færd med at udsondre sig af de besiddelsesløse masser som stammen i en ny klasse, var endnu *ganske ude af stand til selvstændige politiske aktioner*; det var en *undertrykt, lidende stand, som var ude af stand til at hjælpe sig selv og højst kunne hjælpes udefra, fra oven nedad.*« (s. 240/116, fremhævelserne mine)

Det fremvoksende proletariat er karakteriseret ved en »omfattende demoralisering« (s. 243/121), ved »elendighed, arbejds kval, slaveri, uvidenhed, bestialisering og moralsk degradering« (s. 256/140, her citerer Engels igen Marx), ved »opløsning af alle overleverede slægtskabsbånd«. (s. 243/121) Denne demoralisering ligger tæt på det, Emile Durkheim har betegnet som anomi.

Også socialismens »grundlæggere« Saint-Simon, Fourier og Owen er ifølge Engels' formulering umodne:

»Denne historiske tilstand beherskede også socialismens *grundlæggere*. Til den umodne udviklingsgrad af den kapitalistiske produktion, til den umodne klasseudvikling svarede *umodne teorier*. Løsningen af de samfundsmæssige opgaver ... skulle skabes ud af *hovedet*. ... Det drejede sig om at *udfinde* et nyt og *mere fuldkomment system* for samfundsordningen og at påtvinge samfundet dette *udefra* gennem propaganda, så vidt muligt ved hjælp af eksemplet fra mønstereksperimenter. Disse nye sociale systemer var på forhånd dømt til at være *utopier*; ...« (s. 241/117, fremhævelserne mine).

Ikke desto mindre viser Engels disse grundlæggere større beundring end det fremvoksende proletariat. Han fremhæver i sine analyser ikke blot deres faktisk betydelige erkendelser om samfundet, men hæver dem med sine formuleringer til olympiske højder. Man finder formuleringer som »geniale vidtskuende blikke«, »alle tiders største satiriker«, »mesterlig«, »mere end mesterlig«, »på fremragende vis«, »mesterskab«, »ophøjethed« (s. 241-243/117-120). Denne stilisering har en kerne af sandhed i sig. Men der er også eksempler på, at Engels tilskriver en grundlægger en erkendelse, som i samtiden var vidt udbredt. Således er Saint-Simon's opfattelse af den franske revolution som en klassekamp ikke ligefrem hans »sædeles geniale opdagelse«. (s. 241/119)

Det kritisable er først og fremmest, at denne beundring for grundlæggerne står over for en udtrykkelig nedvurdering af det fremvoksende proletariats læreprocesser. Især er vurderingen af den engelske arbejderbevægelses læreprocesser empirisk ukorrekt.¹²

I 1790'erne fandtes i England ikke kun demoraliserede, anomiske, aktionsuegnede dele af arbejderklassen, men også en voksende valgretsbevægelse og ret snart endvidere en fagbevægelse. De små ejendomsbesiddere var ikke »en ustadig masse af håndværkere og småhandlende, som havde en vaklende eksistens«. (243/120); tvært imod var der mange af dem, der tilsluttede sig den sociale bevægelse. Denne sociale bevægelse var heller ikke »endnu helt uegnet til selvstændig politisk aktion« (s. 240/117); den var blot forhindret heri under den kontrarevolutionære forbudsperiode 1799 til 1824, men udviklede alligevel bemærkelsesværdige politiske, faglige, kulturelle og publisistiske aktionsformer. På sin mønsterfabrik i New Lanark var Robert Owen »en født leder af mennesker som få« (s. 243/121) for et proletariat, der hovedsagelig havde baggrund i demoraliserende forhold.

12. De nyere videnskabelige forskningsresultater er udarbejdet i de tilsvarende kapitler i M. Vester »Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess«, Frankfurt 1970, oversat til dansk »Proletariatets opståen som læreproces«, GMT 1978.

Men Friedrich Engels beskriver ham med urette som den engelske arbejderbevægelses initiativ og fører:

»Alle sociale bevægelser, alle virkelige fremskridt, som blev gennemført i England i arbejderens interesse, knytter sig til *navnet* Owen. Således gennemtvang *han* i 1819 efter fem års anstrengelser den første lov om indskrænkning af kvindes og børnearbejdet i fabrikkerne. Således præsiderede *han* ved den første kongres, på hvilken fagforeninger fra hele England forenede sig til en eneste stor fagforeningssammenslutning. Således indførte *han* som overgangsforholdsregel til den fuldstændige kommunistiske orden af samfundet på den ene side kooperativselskaberne (forbrugs- og produktionsforeninger), som siden i hvert fald har leveret det praktiske bevis for, at såvel købmanden som fabrikanten er personer, der udmærket kan undværes; på den anden side arbejderbasarer ...« (s. 245/123, fremhævelserne mine).

Det passer, at Owens *navn* er forbundet med mange landvindinger; men arbejderbevægelsen har selv gennemført disse, også kooperativerne. I agtelse for hans store navn beholdt arbejderbevægelsen Owen i deres kongressers og sammenslutningers præsidier. Og den tidlige arbejderbevægelses »teori« eller bedre »integrationsideologi« bærer med fuld ret betegnelsen owenisme. Men der var da ikke længere tale om grundlæggerens egen owenisme; thi arbejderbevægelsen havde med en historisk erhvervet mistro vendt sig bort fra Owens fordring om klasseharmonisk og mønsterkolonier på filantropisk grundlag. Først da arbejderbevægelsen efter 1820 selv havde etableret kooperativer og en kæmpende fagbevægelse, tilegnede den sig Owens teori, men nu omformet, fordi tilegnelsen havde klassekampene og arbejderselvforvaltningen som forudsætning.

Jeg vil ikke bare føre Engels' fejlvurdering af den kæmpende arbejderbevægelses autonome læreprocesser tilbage til en elitær forudindtagethed. Det afgørende er at kritisere hans i flere henseender teoretiske reduktionisme:

a) *Den store fabriksindustri* er for Engels den *skabende kraft*, der først frembringer en kæmpende arbejderklasse (s. 240/116), den kapitalistiske produktionsmådes »sig nærmende sammenbrud« (s. 248) og den »tvivlende nødvendighed« af dens omvæltning (s. 240/116). Af samme grund overser han det 18. årh.'s antikapitalistiske folketradition og arbejderfællesskabernes kultur, ud af hvilke arbejderbevægelsen i England og andre steder er opstået. Desuden forstår han arbejderbevægelsen som et homogent fabriksproletariat og ikke som en heterogen koalition af forskellige arbejdende klasser undertrykt under kapitalismen.

b) I sammenhæng hermed er Engels *fikseret* i en stiv rækkefølge i produktionsmådens forskellige udviklingstrin. Han er ikke i stand til at begribe »usamtidigheden« eller bedre, den samtidige eksistens side om side af sociale grupper, der har et eksistensgrundlag på historisk forskellige udviklingstrin inden for produktionsmåden.

c) Denne stive rækkefølge hænger sammen med en revolutionsopfattelse, der siger *alt eller intet*. Revolutionen forstås ikke som en længerevarende proces med politiske og samfundsmæssigtøkonomiske stadier og momenter. Den forstås *jakobinsk reduceret* som en *total omvæltning* af samfundet gennem *staten i én historisk handling*. Anderledes udtrykt er den politiske revolution ifølge Engels slet og ret den magtpolitiske »fødselshjælp« mellem to evolutionære processer: før, den uopholdelige »modning« af de samfundsmæssige produktivkræfter i kapitalismens »skød«; efter, den automatiske »bortdøen« af alle repressive forhold.

De biologiske metaforer, jeg her griber til, viser i sig selv hen til den begrebslige forlegenhed, som den marxistiske tradition er i, når det gælder fænomenet revolution. Hovedproblemet er, at den evolutionære udvikling *før* revolutionen helt igennem erkendes som modsætningsfyldt, hvorimod den efterrevolutionære udvikling ikke gør det. Oversete i Engels' teori forbliver modsætninger og usamtidigheder, tilbagestående momenter, selvstændiggørelsen af bureaukratiske og repressive strukturer osv., som de empirisk har kunnet iagttages siden den russiske revolution, og som nu i Polen endelig igen er bragt i bevægelse.

d) *Proletariatets læreprocesser bliver reduceret til »tankereflekser« eller til tilegnelsen af den »videnskabelige socialisme«.* »Den moderne socialisme er videre ikke andet (!) end en tankerefleks af denne grundlæggende konflikt, dens ideelle afspejling i ... arbejderklassen.« (s. 250/134). »At bibringe« proletariatet »bevidsthed ... om dets historiske mission ... er opgaven ... for den videnskabelige socialisme.« (265/152).

e) Med alle disse reduktioner har Engels en tendens til at begribe økonomiske, samfundsmæssige og politiske *processer som kvasi-naturnødvendigheder*, til at *reducere menneskene* og deres sociale sammenhænge til »bærere« (s. 250/134) af disse i hovedsagen økonomisk forståede processer.

Da jeg påbegyndte min detaljerede analyse af skriftet »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab«, havde jeg ikke dette resultat for øje. Jeg blev forbløffet over allerede i denne tekst at finde ansatsen til de reduktionistiske elementer til og med »sammenbrudstesens«, som ses i den senere kautskyanske »marxisme«, og som mange kritikere af »marxismens underskud« har påpeget; senest Edward P. Thompson i sin bog »Das Elend

der Theorie – Zur Produktion geschichtlicher Erfahrung« (»The Poverty of Theory and other Essays«). Fra denne bog citerer jeg her en passage fra min egen indledning til den tyske udgave, hvor jeg har sammenfattet Thompson's teoretiske fremskridt i den nu klassiske undersøgelse af »The Making of the English Working Class«. ¹³ Til min egen overraskelse lader denne passage sig læse som antitesen til Engels' reduktionisme, sådan som jeg netop har sammenfattet den:

»Arbejderbevægelsen opstod ikke som et homogent fabriksproletariat, men tydeligvis på et tidligere tidspunkt og da af heterogene grupper af håndværkere, vævere, landarbejdere osv., hvis specifikke skæbner under den agrare-industrielle revolutions transformerende kraft Thompson nøje har undersøgt. Motivationen for disse fattige og arbejdende klasser var heller ikke en simpel materiel elendigørelse, men den kapitalistiske forandring af »the whole way of life« på alle kulturelle områder, af alle materielle arbejds- og leveforhold. De nye krav til måden at forholde sig på støder sammen med de overleverede normer for samfundsmæssiggørelse, med folkekulturens normer og værdier: »the moral economy's« mere autonome produktionsmåde, småsamfundets solidaritet og den afvigende underklassereligions mange kampe og drømme om tusind-års-rige. Til bogens fremragende videnskabelige resultater hører den udførlige empiriske og teoretiske eftervisning (f.eks. i kapitlet »Exploitation«) af, at kapitalismen ikke fremprovokerede arbejderbevægelsens opkomst gennem elendigørelse, men gennem en sociokulturel krise. Fremprovokerede, ikke determinerede: Den kapitalistiske revolution skabte ikke »automatisk« et proletariat. Den var en udfordring til fortsatte klasselæreprocesser, som nok var mulige, men ikke givne. Med Thompson's ord: Arbejderklassen blev ikke kun skabt, den skabte også sig selv. Dette kommer til udtryk i titlens dobbeltbetydning: »Making, fordi jeg undersøger en aktiv proces, der lige så meget skyldes aktiv handlen som ydre betingelser.« (s. 9). Front mod borgerlige (Parsons/Smelser, Dahrendorf), men også mod vulgær-marxistiske klasse teoretikere betoner han i forordet (s. 9 f):

»Ved klasse forstår jeg et historisk fænomen. Det forener en række disparate og tilsyneladende uforbundne tildragelser og dét såvel i erfaringens råmateriale som i bevidstheden. Jeg betoner, at det er et *historisk* fænomen. Jeg ser ikke klasse som en 'struktur' og slet ikke som en 'kategori', men som noget, der hovedsageligt sker i relationer mellem mennesker. ...

13. M. Vester »Edward Thompson und die 'Krise des Marxismus' i E.P. Thompson »Das Elend der Theorie« (jvf. note 6), s. 24 f. Thompson's »The Making of the English Working Class«, som udkom første gang i London 1963, er her citeret efter Pelikanudgaven fra 1968.

Og klasse sker, når nogle mennesker ifølge fælles (overleverede eller fælles gjorte) erfaringer føler og artikulerer interessernes identitet indbyrdes eller over for andre mennesker, hvis interesser er forskellige fra deres egne (og almindeligvis står i modsætning til dem). Klasseerfaringen er videre bestemt gennem det produktionsforhold, som menneskene er født ind i – eller frivilligt træder ind i.

Klassebevidsthed er den måde, hvorpå disse erfaringer bliver bearbejdet kulturelt, dvs. legemliggjort i traditioner, værdisystemer, ideer og institutionelle former. Mens erfaringen synes at være determineret, så er klassebevidstheden det ikke. Vi kan erkende en *logik* i reaktionerne hos erhvervsgrupper, der ligner hinanden og som gør ensartede erfaringer, men vi kan ikke insistere på en eller anden lovmæssighed. Klassebevidsthed opstår på samme måde på forskellige steder og til forskellige tider, men ikke på præcis samme måde.««

Hvad angår gennemgangen af »Anti-Dühring« skulle jeg måske nu fremsætte mine afsluttende teser. Jeg har formuleret dem kort, da meget som angår dem allerede er indeholdt i de fire første teser.

5. *At Engels optræder som vogter af en overleveret arvs autoritet, af en kanoniseret marxisme* fremgår tydeligt af hele skriftet. Den forklarelse, som tildeles socialismens »grundlæggere«, svarer til kravet på hegemoni over det, Engels præsenterer som Marx' teori. Ja, den »videnskabelige socialisme« får overfor den »utopiske« uigendrivelighedens karisma. Teorien har intet mere at hente fra arbejderbevægelsens læreprocesser. Den måtte derfor også længe afgrænse sig fra dén praktiske revision af skemaet for den proletariske revolution, som Rosa Luxemburg uddrog af den revolutionære massestrejke- og rådsbevægelse i Rusland 1905. Samtidig lukker den »videnskabelige socialismes« rationalitet af for de følelsesmæssige, kulturelle, aktivistiske osv. dimensioner i proletariatets erfaringer, idet den brændemærker dem som »utopiske«, »moralistiske« og »idealistiske«. ¹⁴

6. *Engels' særlige udgave af marxismen må imidlertid også begribes i sammenhæng med »Anti-Dühring's« historiske tilblivelse, som endvidere til en vis grad gør den undskyldelig.* Den store udbredelse, som »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab« fik, havde forskellige legitime årsager:

a) Den evolutionære-naturvidenskabelige sprogstil og tænkemåde var langt hen ad vejen i overensstemmelse med arbejderens og hans kultur ved det 19. årh.'s slutning; især industri- og fabriksarbejderens.

14. Sml. Shlomo Na'aman op. cit.

b) Det »videnskabeligt« begrundede håb om en sikker sejr for den socialistiske revolution frembød et meningsfuldt perspektiv, en kvasiutopi for arbejderne, der led under nød, krise, forfølgelse og krig; og det kan meget vel have beskyttet dem mod demoralisering. Igennem Engels op-hævede »marxismen« dermed i en vis forstand igen sit eget forbud mod utopier. Tænk blot på den smukke slutformulering fra næstsidste afsnit:

»Menneskenes egen samfundsmæssiggørelse, som hidtil har stået over for dem som påtvunget af natur og historie, bliver nu deres egen frie handling. De objektive, fremmede magter, som hidtil har behersket historien, træder ind under menneskenes egen kontrol. Først fra da af vil menneskene selv med fuld bevidsthed skabe deres historie, først fra da af vil de samfundsmæssige årsager, som de sætter i bevægelse overvejende og i stigende omfang få de tilsigtede virkninger. Dette er menneskehedens spring fra nødvendighedens rige ind i frihedens rige.« (s. 264/149). Ganske vist er der et kontrapunktisk forhold mellem denne passage og den øvrige tekst, stort set efter mønsteret: gennem nødvendigheden til friheden; men alligevel bliver denne vej til friheden, der i den historiske realitet uden formidling er møjsommelig og farlig, poetisk mystificeret som en sportslig kraftpræstation, et eneste – spring.

c) Trods alle betænkeligheder er tekstens grundlæggende tankegang for sin historiske samtid et betydeligt videnskabeligt fremskridt i forhold til de indtil da udbredte tolkninger af de historiske processer, navnlig hvis den var blevet befriet for sine ideologiske former.

Af disse tre grunde – tænkemåden, kvasi-utopien og det videnskabelige fremskridt – kunne dette lille skrift fra Engels indebære noget vigtigt for arbejderbevægelsen. Det kunne, hvad kun owenismen tidligere havde formået, lægge et fundament for bevægelsens integrationsideologi på sin tid; ja, for den anden internationale. I denne funktion optrådte det igen i Erfurter-programmet fra 1891, som Karl Kautsky formulerede, idet dette program havde status som det tyske socialdemokratis retningsgivende verdensanskuelse. Siden det 20. årh.'s begyndelse har socialistiske intellektuelle heroverfor forsøgt at afdække en autentisk Marx. Dog, han kan ikke gøre sig gældende, for han er kritisk og imødekommer derfor ikke behovet for verdensanskuelser og integration.

7. Integration er ikke bevægelse. Den integrationsideologi, som Engels og Kautsky udviklede, viste allerede kort efter fremkomsten sin nye historiske betydning idet den blokerede for nye læreprocesser. Samtidig med, at den på den ene side gav arbejderbevægelsen plads i verdensanskuelsen, begrundede den på den anden side en fastfrysning af fronterne, begrundede

at arbejderbevægelsen, som endnu ikke havde kunnet sejre, faldt tilbage på sine egne sammenslutninger og subkulturelle integrationsforanstaltninger. Erfurterprogrammets anden del, som Eduard Bernstein har forfattet, udtrykker denne tilbagetrækning til lejrænkningens mentalitet. Anden del formulerer det tyske socialdemokratis hverdagsrealitet, som var bestræbelserne på at opnå politisk demokrati, etablere rets- og velfærdsstaten for i det mindste at sikre arbejderklassen et mindstemål af menneskelig eksistens inden for kapitalismens rammer. Den Engels-inspirerede ideologiske retningsangivelse, som Kautsky formulerede, integrerede de vidttrækkende historiske forhåbninger uden at angive hvilken praksis, der kunne føre til målet; der henvises alene til historiske lovmæssigheder. Dieter Groh har bragt denne dualisme på begreb i sin programmatisk bogtitel »Negative Integration und revolutionärer Attentismus«¹⁷.

I begge sine to dele dokumenterer Erfurter-programmet imidlertid kun en kompromisformel mellem den blinde dagspolitik fra partiets højre, dets hverdagsfløj og den til søndagstalerne egnede integrationspolitik fra partiets centrum. Den lille venstrefløj omkring Rosa Luxemburg og hendes kammerater havde, som det senere viste sig, ingen plads deri. Den blev skubbet ud i periferien og efter at integrationen og resignationen hos den traditionelle arbejderbevægelse i de centrale kapitalistiske lande i senere årtier af det 20. årh. var blevet meget mere dybtgående, overførtes den videre til lande i den nærmere og fjernere kapitalistiske periferi. Dette opfatter jeg imidlertid ikke som en simpel udgrænsningsproces. I landene i den kapitalistiske periferi stødte de kapitalistiske holdningsmønstre nemlig fortsat sammen med traditioner fra en førkapitalistisk kollektivitet, hvilket netop altid har været motivet til arbejderbevægelse. Samtidig finder der i de højt udviklede kapitalistiske lande en sammenhobning af kulturelle holdninger med en efterkapitalistisk tendens sted, særligt i den yngre generation. Også her kan nye perspektiver åbne sig.

15. Sml. bl.a. Erich Matthias »Kautsky und der Kautskyanismus« i Iring Fetcher (ed.) »Marxismusstudien«, 2. række, Tübingen 1957, s. 151-197.
16. Om lejrbegrebet se Joseph Buttinger »Das Ende der Massenpartei«, Frankfurt 1972 (1. oplag Wien 1953 under titlen »Am Beispiel Österreichs. Ein geschichtlicher Beitrag zur Krise der sozialistischen Bewegung«); Oskar Negt/Alexander Kluge »Öffentlichkeit und Erfahrung« Frankfurt 1972; Bernd Rabe »Der sozialdemokratische Charakter«, Frankfurt 1978; Michael Vester i Shlomo Na'aman op. cit. s. 67 f; Michael Vester »Was den Bürger sein Goethe, ist dem Arbeiter seine Solidarität. Zur Diskussion der Arbeiterkultur« i »Ästhetik und Kommunikation«, hefte 24, 1976; Garatz Stedman Jones »Kultur und Politik der Arbeiterklasse in London 1870 bis 1900« i Detlev Puls (ed.) »Wahrnehmungsformen und Protestverhalten«, Frankfurt 1979.
17. Dieter Groh »Negative Integration und revolutionärer Attentismus«, Frankfurt/Berlin/Wien 1973.

Selv om vi er kommet længere og med nye socialistiske teorier i ryggen er i stand til at åbne nye historiske muligheder, må vi ikke glemme den opmuntrende betydning, som Engels' artikel »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab« har haft. Artiklens sprog og argumentationslogik svinger i dampmaskin-alderens rytmiske takt: patetisk, brovtende, regelmæssigt, stærkt og, som det synes, uopholdeligt verdenserobrende. Hvilken dreng – thi piger var ikke på tale i hin verdenserobring – har vel ikke engang villet være lokomotivfører?

Og artiklen hævdede uden tvivl moralen hos den tids traditionelle proletariat, når den forestillede sig vejen til socialisme analogt til damplokomotivets uopholdelighed, til en af mennesket behersket naturkraft. Denne gamle damp-marxisme er idag afløst af den elektroniske system-tidsalders mere subtile strukturer. Har den da kun en nostalgisk betydning for nutiden?

I al fald er også de nyere vulgærutopier mandlige. Kontrapunktisk skal jeg erindre om Marx' og Engels' hemmelige helgen Charles Fourier. Om ham formulerer Engels i den tekst, jeg her så grundigt har plukket fra hinanden, to smukke sentenser, hvis indhold fortsat ikke er indløst (s. 242/119):

»Endnu mere mesterlig er hans kritik af den borgerlige ordening af kønsforholdene og kvindens stilling i det borgerlige samfund. Han er den, der først udtaler, at graden af den kvindelige frigørelse i et givet samfund er den naturlige målestok for den almene frigørelse.«

Af Agnes Heller.

- * **Das Leben ändern - Radikale Bedürfnisse, Frauen, Utopie.** 240 s. 79,- kr.
Theorie der Gefühle, 342 s. 79,- kr.
Theorie der Bedürfniss bei Marx, 151 s. 64,- kr.
Instinkt, Agression, Charakter - Einleitung zu einer marxistischen Sozialanthropologie, 176 s. 64,- kr.
Philosophie des Linken Radikalismus, 180 s. 72,- kr.
- * **Diktatur über die Bedürfnisse - Sozialistische Kritik osteuropäischer Gesellschaftsformationen,** 180 s. 72,- kr.
- * **Ungarn '56 - Geschichte einer antistalinistischen Revolution,** 180 s. ca. 125,- kr.
(* betyder nyhed)

**INDBETAL BELØBET PÅ GIRO 7 16 60 44,
KURASJE, Krystalgade 16 - Husk at angive titel.**

Bemærk abonnenter på tidsskriftet Kurasje får 20% rabat på alle ovenstående priser - ligesom på alle andre bøger fra Kurasjes Bogimport - tegn derfor abonnement.

Heft 1:

Michael Funke *Wirtschaftskrise und Wirtschaftspolitik*

Johannes D. Hengstenberg/Margaret A. Fay *Kuppelproduktion und
»negative Arbeitswerte«*

Lars Mjoset *Some London Controversies in the Theory of Value*

Aristophanis Dimakis *Ein mathematischer Beitrag zur Theorie der
Produktionspreise*

Heft 2:

Rune Skarstein *»International Subcontracting« als neue Form der
internationalen Arbeitsteilung*

Wolfram Laaser *Der Staat im Reproduktionsprozess*

Michael Funke/Benno Savioli *Auseinandersetzung mit dem »Starn-
berger Krisenprojekt«*

Georgios Stamatis *Rezension der Sammenbände von Nutzinger/
Wolfsteller »Die Marxsche Theori und ihre Kritik«*

Heft 3:

Joachim Denkinger *Gefragte und ungefragte Politikberatung*

Dokumentation *Britische Ökonomen zur Thatcher - Politik*

Edward N. Ochoa *Fixkapital und Kuppelproduktion*

Georgios Stamatis *Anmerkungen zu Ochoa*

Peter Flaschel / Georgios Stamatis *Kontroverse über negative
Arbeitswerte*

Forhandles i Skandinavien af KURASJE BOGIMPORT, Krystalgade
14/16, 1172 København K. Bestillinger ekspederes straks fra lager.

Marx, Engels og dialektikken

Terrel Carver*

Hensigten med denne artikel er atter at undersøge det intellektuelle forhold mellem Karl Marx og Frederich Engels, specielt deres samarbejde om Engels' *Anti-Dühring*, der er »den bedst kendte lærebog i marxistiske kredse« og grundlaget for Engels' endnu mere indflydelsesrige arbejde »*Socialismens udvikling fra utopi til videnskab*«¹. Mit argument i det følgende er, at to velkendte »kendsgerninger« om Marx, Engels og deres synspunkter i virkeligheden er ren fiktion.

Den første fiktion hævder, at Marx og Engels taler som med en stemme i alle væsentlige teoretiske spørgsmål; at der, hvor de har helliget sig hver forskellige områder, supplerer deres arbejder hinanden; og at de delte deres arbejde i et perfekt intellektuelt partnerskab. Den anden fiktion hævder, at efterhånden som Marx blev ældre, nærmede han sig »positivismen, der dengang var så fashionabel i intellektuelle kredse«. Det stærkeste bevis herfor er *påstanden* om, at han bifaldt Engels' *Anti-Dühring* fra 1877-78 og i princippet var enig i andre af Engels' arbejder, såsom *Naturdialektikken*.

Skønt enhver præsentation af marxismen uundgåeligt knytter an til nogle af Marx' egne tekster, så er hans arbejder meget ofte blevet underkastet fortolkninger på måder, som var inspireret af Engels. Kommentatorer har således tilsluttet sig eller afvist en blanding af Marx og Engels uden overhovedet at overveje den mulighed, at deres individuelle synspunkter adskilte sig i spørgsmål af teoretisk vigtighed². Selvom stadig flere ikke længere accepterer den første fiktion, så diskuteres de spørgsmål, som dette rejser, alligevel ikke³. Og der er tale om vigtige spørgsmål, fordi Engels'

* Terrell Carver er ansat på University of Bristol og artiklen er oprindeligt publiceret i *Political Studies*, Vol. XXVIII, No. 3, p. 353-363.

1. David McLellan, *Karl Marx: His Life and Thoughts*, London 1973 p. 423. For en generel diskussion af nogle af de her rejste emner se Paul Thomas, »Marx and Science«, *Political Studies*, 24, 1976, p. 1-23. Se også Norman Levine, *The Tragic Deception: Marx contra Engels*, Oxford og Santa Barbara 1975.
2. For eksempel Karl Popper, R.N. Carew-Hunt, H.B. Acton, John Plamenatz, Bertram Wolfe, Alfred Meyer, Michael Evans og andre.
3. Se for eksempel George Lichtheim, *Marxism*, London 1967 pp. 234-43; Shlomo Avineri, *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge 1969, p. 3; Alfred Schmidt, *The Concept of Nature in Marx*, London 1971, pp. 51-61; Bertel Ollman, *Alienation: Marx' Concept of Man in Capitalist Society*, Cambridge 1971, p. XV; David-Hillel Ruben, *Marxism and Materialism*, Hassocks, Sussex 1977, p. 5; og John McMartry, *The Structure of Marx' World-View*, Princeton, 1978 p. 7 og 158. I *Karl Marx*, London, 1975, minimerer Michael Evans alle forskelle mellem Marx og Engels, der *eventuelt* måtte vise sig at eksistere se pp. 20-21 og 78-79.

arbejder har været langt mere virksomme somme end Marx' i prægningen af marxismen og debattraditionen om den.

Gennem en undersøgelse af det mest afgørende i standpunktet om overensstemmelsen mellem Marx og Engels, nemlig påstanden om, at Marx bifaldt *Anti-Dühring*, håber jeg at kunne rokke ved billedet af det perfekte partnerskab og at bidrage til en genvurdering af *Marx'* arbejder om de klassiske problemer for filosofien og samfundsvidenskaberne.

Marx, Engels og Dühring

I et brev den 7. januar 1868 gjorde Engels Marx opmærksom på en »yderst morsom« ting. Det var en anmeldelse af det nyligt udgivne første bind af *Kapitalen* af Eugen von Dühring fra Berlins universitet. Den følgende dag svarede Marx, at Dühring havde »åbenlyst misforstået forskellige ting», hvor den »løjeligste« var, at han havde forvekslet Marx med Lorenz von Stein, »fordi jeg udvikler dialektikken mens Stein tankeløst roder de mest trivielle ting sammen til klodsede triader med nogle få Hegelske kategori-skift«. Marx helligede sig i nogen tid Dührings arbejder om filosofi og politisk økonomi, og underrettede muntert Engels om deres værdiløshed, men det bragte dog ikke noget svar for dagen andet end et løfte fra Engels om at returnere et eksemplar af Dührings arbejde om Carey's politiske økonomi⁴.

Fordi Dühring var kender af både Hegels filosofi og samtidens politiske økonomi var han en speciel interessant modstander for Marx. Som teoretiker truede han Marx' ambitioner inden for den internationale socialisme; ambitioner der blev næret af hans passionerede tro på præcisionen i sit eget arbejde. I et brev til vennen Kugelmann d. 6. marts 1868 nævnte Marx begge aspekter af Dührings arbejde og fremhævede:

»Min bog har begravet ham i begge henseender ... Han ved meget vel, at min udviklingsmetode *ikke* er den hegelske, eftersom jeg (er) materialist og Hegel idealist. Hegels dialektik er grundformen for al dialektik, men først *efter* fjernelsen af dens mystiske form, og det er netop det, der kendetegner min metode. Med hensyn til Ricardo så har det i den grad givet hr. Dühring spat, at de svage punkter, som Carey og hundrede andre før ham har fremhævet hos Ricardo, *ikke* eksisterer i min fremstilling. Han forsøger derfor af ond vilje at laste mig for Ricardos bornertheder. Men uanset det, må jeg være manden taknemmelig, da han er den første fagmand, der overhovedet har ytret sig«⁵.

4. Karl Marx og Friedrich Engels, Werke (MEW), Berlin 1956 ff., Bd. 32, pp. 8, 9, 11-12, 30, 46, 49, 722, n. 12.

5. MEW, Bd. 32, pp. 538-539.

Marx sagde også, at Dühring – skønt han lod som om han forsvarede Wilhelm Roschers politiske økonomi – i virkeligheden »ikke var ked af, at Roscher, som spærrer vejen for alle (Dühring og andre yngre akademikere) får et los», og at dette delvis forklarer, hvorfor Dühring overhovedet beskæftiger sig med *Kapitalen*⁶. Marx synes at have betragtet Dühring som en alvorlig plage snarere end som en alvorlig intellektuel.

Dühring fortsatte med at udgive sin *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus* i 1871 og *Cursus der Nationalund Socialökonomie* i 1873. I 1875 udkom en 2. udgave af hans *Kritische Geschichte* ligesom hans *Cursus der Philosophie als Streng Wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung*. Dührings værkers indflydelse blandt tyske socialister blev specielt beklaget af en af deres ledere, Wilhelm Liebknecht, som skrev til Engels den 1. februar, 21. april og 1. november 1875 og pressede ham for at angribe Dühring i den socialistiske avis *Volksstaat*. Engels synes dog ikke at have betragtet sagen helt så presserende.

En rosende artikel om Dühring kom Engels for øje den 16. maj 1876 og den 24. maj skrev han til Marx og udtrykte bekymring over, at Dühring havde fået en meget højtrøstet tilhænger i den socialistiske lejr. Den vanskelighed dette skabte – et angreb på Dühring ville blive taget som et angreb på visse personer inden for partiet – var yderligere et problem. I »raseri« spurgte han Marx, »om det ikke snart var på tide, at overveje vores standpunkt *vis-à-vis* denne gentleman omhyggeligt?« Det fremgår, at drivkraften bag *Anti-Dühring* var Engels selv, og *ikke* Marx. Ikke overraskende svarede Marx samtykkende Engels: »Min mening er, at 'standpunktet *vis-à-vis* denne gentleman' kun kan fremlægges ved at kritisere Dühring uden barmhjertighed«⁷.

Den 28. maj 1876 skrev Engels til Marx med nyt om sine planer for angrebet på Dühring og hans arbejder. Dührings *Cursus der Philosophie* afslører iflg. Engels bedre »de svage sider og grundlaget for argumentationen som introduceres i »økonomien««, der jo ellers må antages at være af størst interesse for socialister. Engels' plan er imidlertid logisk. Dührings »banaliteter«, siger han, er afsløret »i en mere simpel form end i økonomibogen«, og Engels foreslår at behandle begge sammen.

6. Marx til Engels, 8. januar 1868, MEW, Bd. 32, p. 11.

7. Den højtrøstede tilhænger var Johann Most, MEW Bd. 20, p. 623, n. 1; Bd. 34, pp. 1213, 14, 541-42 nn. 18, 21, 26. Se også Oscar Hammen, 'Alienation, Communism and Revolution in the Marx-Engels Briefwechsel', *Journal of the History of Ideas*, 33, 1972, p. 81-82, hvor det som et resultat af en meget selektiv citation slutes, at drivkraften bag *Anti-Dühring* kom fra Marx.

Således blev strukturen i *Anti-Dühring* stort set bestemt af de emner, som Dühring (iflg. Engels ganske overfladisk) behandlede. »Om rigtig filosofi«, klagede Engels, »formel logik, dialektik, metafysik osv. står der intet. Det skal snarere forestille at være en generel videnskabsteori«, hvor »naturen, historie, samfund, stat, lov osv. diskuteres i en angivelig videre sammenhæng«⁸.

I løbet af sommeren rapporterer Engels fra Ramsgate om sine fremskridt, mens han latterliggør Dührings ideer om *naturen*, men uden at nævne sin egen »dialektiske« tilgang: »Svarende til den stadig mere fortættede landliggerløvhed var min læsning naturligvis hr. Dührings naturfilosofi om virkeligheden. Jeg har aldrig før mødt noget så naturligt som dette. Det drejer sig alt sammen om naturlige ting, eftersom alt hvad hr. Dühring synes er naturligt også regnes for naturligt, og han går således altid udfra »aksiomatiske grundsætninger«, for det som er naturligt behøver intet bevis«⁹.

Marx kommenterede øjensynligt ikke dette eller overhovedet Engels' projekt før d. 3. marts 1877, hvor han rapporterer om en andens (P.L. Lavrov's) reaktion på de første afsnit af *Anti-Dühring*, der blev trykt i avisen *Vorwärts* mellem d. 3. januar og d. 13. maj 1877.

Iflg. Marx roste Lavrov arbejdet, men sagde, at man ikke var vant til en sådan »mildhed« i Engels' polemiske skrivelser¹⁰. Imidlertid havde Engels åbenbart bedt Marx om at undersøge Dührings arbejde om *politisk økonomi*, og d. 5. marts sendte Marx sin »Dühringiana« i et brev til Engels, hvor han udtrykte en begejstret kritik, men ingen virkelig respekt for Dühring eller hans synspunkter:

»Det var mig umuligt at læse karlen uden bestandig at slå ham grundigt i hovedet. Nu, efter at jeg har læst mig ind på ham (og delen fra Ricardo og frem, som jeg endnu ikke har læst, må indeholde mange kostlige perler), hvilket krævede tålmodighed, men samtidig at man havde kneblen i hånden, er jeg for fremtiden i stand til at nyde ham i ro. Har man engang arbejdet sig ind på fyren, så man har krammet på hans metode, så er han på en vis måde en opmuntrende lille skriver«¹¹. Engels svarede, at Marx' »kritiske historie« var »mere end jeg behøver for at blanke karlen fuldstændig af på det felt«, og at hans ven Lavrov »ikke vil have flere indvendinger om mildhed efter sidste ord om »Filosofien« og endnu mindre »Økonomien«. Engels arbejdede på den økonomiske del af *Anti-Dühring* fra juni til august 1877. Han fremhævede (i et privat brev)

8. MEW, Bd. 34, p. 17.

9. *ibid.*, p. 27.

10. *ibid.*, p. 34.

11. *ibid.*, p. 36.

Marx' hjælp og den 8. august sendte Marx ham nogle noter om Quesnay's *Tableau Economique*, et af de arbejder Dühring havde gennemgået¹². Derefter ophører kommentarerne om indholdet i *Anti-Dühring* i Marx-Engels korrespondancen. Det materiale, som Marx udarbejdede til Engels blev *ikke* udgivet fuldt ud i den første udgave af *Anti-Dühring* som en komplet bog (Leipzig, 1878). Først i forordet til anden udgaven (Hattingen-Zürich, 1886) anerkendte Engels Marx' forfatterskab, og først i tredje udgaven (Stuttgart, 1894) forklarede Engels nøje, hvorfor han havde skåret ned på det materiale, som Marx havde sendt ham. I sit forord til anden udgaven skrev Engels, at Marx' kapitel »måtte jeg forkorte noget af helt ydre årsager«, men i 1894-forordet uddybede han dette, idet han skrev, at i visse dele af manuskriptet »var kritikken af Dührings fremstilling overskygget af Marx' egne udviklinger med hensyn til økonomiens historie«. Engels forklarede så, at »hvor gangen i argumentationen gør det muligt«, har han nu »udeladt passager der refererer udelukkende til hr. Dührings skrivelser«, og trykt Marx' arbejde om Pette, North, Locke, Hume og Quesnay i stedet for!¹³

Det er først i forordet til *anden* udgaven, dateret d. 23. september 1885 (efter Marx' død i 1883), at Engels hævder, at han »læste hele manuskriptet« for Marx »før det blev trykt«. Der er intet i Marx-Engels' korrespondance, i deres arbejder eller nogen andre steder, der understøtter dette.

I 1885-forordet til *Anti-Dühring* skriver Engels også, at hans »fremstilling« af Marx-Engels' »verdensanskuelse« ikke skulle udkomme uden Marx' »vidende«. Dette, skriver Engels, var »underforstået« mellem dem. Han gir således læseren indtryk af, at Marx bifaldt hans arbejde, som et udtryk for »deres« anskuelse, mens han undgik påstanden, at Marx *samtykkede* i noget sådant. Der er ingen kendte svar eller korrektioner fra Marx om indholdet i Engels' arbejde. I virkeligheden synes Engels ikke at have afsløret offentligt, mens Marx levede, at Marx havde hjulpet ham med bogen, og der synes ikke at have været noget forsøg på at sætte Marx' navn på bogen.

I 1885-forordet hævdede Engels imidlertid meget mere end at Marx blot bifaldt manuskriptet. Engels argumenterer for, at han var nødt til at imødegå Dührings system med et positivt alternativ, ikke blot en negativ kritik. Hans polemik, siger han, »slog om i en mere eller mindre sammenhængende fremstilling på en temmelig omfattende række områder af den dialektiske metode og kommunistiske verdensanskuelse, som Marx og jeg var forkæmpere for. Denne anskuelsesmåde måde (sic), der er

12. *ibid.* pp. 37, 63, 68-70. En offentliggjort version af Marx' manuskript er udkommet som Karl Marx, »Randnoten zu Dührings Kritische Geschichte der Nationalökonomie«, i: Friedrich Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (und) Dialektik der Natur 1873-1882*, Sonderausgabe, ed. V. Adoratskij, Moskva 1935, pp. 340-71. Jeg er taknemlig for lånet af dette bind fra Lenin-biblioteket i Moskva.

13. Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, MEW, Bd. 20, pp. 8ff; *ibid.* pp. 623-26, n. 1.

vores, ... finder nu anerkendelse og støtte langt ud over Europas grænser, i alle lande, hvor der på den ene side findes proletarer og på den anden side uforfærdede videnskabelige teoretikere«. Denne offentlighed er iflg. Engels interesserede nok til at tage »polemikken mod Dührings læresætninger med i købet blot for at få den positive fremstilling«. Engels tilskriver Marx den største andel i udviklingen af »anskuelsesmåden fremstillet i denne bog«, og så tilføjer han, at det »var underforstået (sic) mellem os, at min fremstilling ikke skulle udsendes uden hans vidende«¹⁴.

Men i hans overleverede korrespondance med Marx gjorde Engels ikke noget stort krav på at have modgået Dührings system med »dialektisk metode« og »kommunistisk verdensanskuelse«. Redegørelsen skrevet før Marx' død viste meget mere begrænsede mål:

»Min plan er klar. Først og fremmest skal jeg behandle dette møg på en rent objektiv og tilsyneladende alvorlig måde, og så vil behandlingen blive mere og mere skarp efterhånden som beviserne på sludret på den ene side og platituderne på den anden side hober sig op, indtil et rent uvejr til sidst bryder løs over ham«¹⁵.

I 1885-forordet til *Anti-Dühring* kommer Engels imidlertid på gлед med sit forehavende. I en frisk jargon annoncerer han den første forudsætning for det vi nu betragter som den dialektiske materialisme: »Marx og jeg var stort set de eneste folk, der reddede den bevidste dialektik fra den tyske idealistiske filosofi og anvendte den på den materialistiske opfattelse af naturen og historien«¹⁶.

Engels argumenterer for, at »bevidst dialektik« udtrykkes i *love* om »den totale simpelhed og almengyldighed« som kun opdages i naturen, historien og »tænkningen« ved at »arbejde med begreber«, dvs. rekapitulere og genskrive naturvidenskaberne, historien og matematikken¹⁷. Om opdagelsen af de dialektiske love i historien og »tænkningen« siger Engels ikke mere i 1885-forordet, fordi han foretrækker at koncentrere sig om opdagelsen af de dialektiske love i *naturen*¹⁸.

Naturdialektik

Engels' »resultater« – bortset fra dem, som fremkom i *Anti-Dühring* – fandtes i det manuskript, som blev offentliggjort efter hans død som *Na-*

14. Engels, *Anti-Dühring*, pp. 8f.

15. Engels til Marx, 28. maj 1876, MEW, Bd. 34 p. 17.

16. Engels, *Anti-Dühring*, p. 10.

17. David McLellan kommenterer forskellen mellem Engels' fokuseren på naturen og Marx' koncentration om historien; se Engels, Glasgow 1977, p. 73.

18. Deres opdagelser inden for matematikken lægger han tilside som et projekt for en »senere lejlighed, hvor de resultater jeg er nået til kan sammenstilles og publiceres, måske i sammenhæng med de ekstremt vigtige matematiske manuskripter Marx efterlod«. Engels, *Anti-Dühring*, pp. 10-12.

turens dialektik. Faktisk afbrød han arbejdet med dette manuskript for at skrive *Anti-Dühring*. Den umiddelbare tilskyndelse for Engels til at beskæftige sig med en dialektisk tolkning af naturvidenskaberne havde været hans meget kritiske reaktion på anden udgaven af Ludwig Büchners *Man and his Place in Nature in the Past, Present and Future*. Or: Where did we come from? Who are we? Where are we going? Planen om en kritik stammer fra meget tidligt i 1873, og i et brev til Marx fra 30. maj formulerer han sine »dialektiske ideer om naturvidenskaberne« og beder om hjælp: »Mens jeg lå i min seng i morges fik jeg følgende dialektiske ideer om naturvidenskaberne: Naturvidenskabernes genstand – stof i bevægelse, legemer. Legemer kan ikke adskilles fra bevægelse, deres form og art kan kun erkendes gennem bevægelse; man kan intet hævde om legemer som er ude af bevægelse, ude af relationer til andre legemer. Kun i sin bevægelse afslører legemet, hvad det er. Naturvidenskaberne erkender derfor legemer ved at iagttage dem i deres relation til hinanden, i bevægelse. Viden om de forskellige former for bevægelse er viden om legemer. Undersøgelsen af bevægelsens forskellige former er derfor naturvidenskabernes centrale emne... Eftersom du er placeret i naturvidenskabernes højborg, er du bedst istand til at vurdere om der er noget i sagen«¹⁹.

Marx' svar til dette var venligt, kort og uforpligtende: Har lige modtaget dit brev, som glædede mig meget. Men jeg vil ikke forivre mig med en opfattelse af sagen, før jeg har haft tid til at tænke den igennem og konsultere »autoriteterne«²⁰. »Autoriteterne« synes – så vidt vi ved – ikke at have været særlig imponeret over Engels' indsigter, omend Marx forsøgte at fortælle ham det pænt. Carl Schorlemmer, for eksempel, bemærker i randnoter på Engels' brev, at han er enig i, at »undersøgelsen af disse forskellige former for bevægelse er naturvidenskabernes centrale emne«, og at et enkelt legemes bevægelse må behandles relativt (»Helt rigtigt«). Men når Engels skriver, at dialektik, som *den* videnskabelige *verdensanskuelse*, ikke selv kan bevæge sig frem fra kemi til »organisk videnskab« før kemien *selv* gør det, og derefter skriver (i relation til biologi) »Organisme – her vil jeg ikke for tiden gå ind i en dialektisk udredning«, så kommenterer Schorlemmer det »Ej heller vil jeg«²¹. Marx' »autoritet« på området fandt det naturvidenskabelige indhold i Engels' brev mere acceptabelt end det dialektiske.

Der findes ikke mere overleveret korrespondence mellem Marx og Engels omkring *Naturens dialektik* før Engels' brev af 21. september 1874, hvori han bemærker, at artikler af Tyndall og Huxley i *Nature* har »ka-

19. MEW. Bd. 20 pp. 646-50, note 162, og p. 666, note 276. MEW. Bd. 33 p. 80f.

20. MEW. bd. 33 p. 82.

21. MEW. bd. 33 pp. 80-81, 82, 84.

stet mig ... tilbage til dialektik-temaet igen.«²² Heller ikke denne gang er der nogle overleverede kommentarer fra Marx, skønt han adskillige gange refererede til Engels' projekt og endog foretog korte forespørgsler for ham. Den 7. oktober 1876 skrev han til Wilhelm Liebknecht: »Kære bibliotek ... Engels har travlt med Dühring-arbejdet. Det er et stort offer fra hans side, fordi han måtte afbryde et uforholdsmæssigt meget vigtige-re arbejde for at lave det.«²³

Og til Wilhelm Alexander Freund skriver han den 21. januar 1877: »Kære ven Freund... Skulle De træffe Dr. Traube ... så vær så venlig at minde ham om, at han har lovet at sende mig *titlerne* på sine forskellige publikationer. Det er meget vigtigt for min ven Engels, som arbejder med et værk om naturfilosofi, hvor han – viser det sig – vil understrege Traubes resultater.«²⁴ Til Wilhelm Blos skriver han den 10. november 1877: »I øvrigt tvinger mit helbred mig til at anvende den af lægen tilladte arbejdstid til at færdiggøre mit værk; og Engels som arbejder på forskellige større arbejder (*Naturens dialektik*), forsyner stadig Vorwärtz med bidrag (*Anti-Dühring et al.*)«²⁵ Der er ingen antydning her af, at Marx identificerede sig med nogen af Engels' arbejder eller anså dem for at være et aspekt af deres »anskuelse«. I en senere meningsudveksling om Engels' forskning i forbindelse med *Naturens dialektik* var Marx endog meget kortfattet. Den 23. november 1882 skrev Engels: »Elektriciteten har beredt mig en lille triumf. Måske kan du huske min diskussion af Descartes-Leibnizstriden ... *Modstand* udgør i elektriciteten det samme som *masse* gør i mekanisk bevægelse. Det viser sig altså, at i den elektriske, som i den mekaniske bevægelse – det ene sted hastighed, det andet sted strømstyrke – virker den kvantitativt målelige fremtrædelsesform for denne bevægelse i tilfælde af simpel *overføring* uden formforandring som en simpel faktor i første potens; i tilfælde af overføring med formforandring som en kvadratisk faktor. Dette er en generel naturlov for bevægelse, som jeg har formuleret for første gang.«²⁶

Her er Marx svar af 27. november: »Bekræftelsen på kvadratets rolle i overførsel af energi under dennes formforandring er meget smuk og jeg gratulerer dig.«²⁷

Der blev ikke udvekslet noget, der var blot det mindste væsentligt omkring Engels' projekt mellem de to efter dette. Marx døde i marts 1883 og Engels opgav arbejdet med manuskriptet i 1886.

22. MEW. bd. 33 pp. 119-20.

23. MEW. bd. 34. p. 209.

24. MEW. bd. 34. pp. 245-46.

25. MEW. bd. 34 p. 311.

26. MEW. bd. 35 pp. 118-19.

27. MEW. bd. 35 p. 120.

Det perfekte partnerskab?

Den overleverede Marx-Engels korrespondence kan ikke understøtte det billede, Engels har malet i 1885-forordet til *Anti-Dühring*. Marx diskuterede ikke Engels' dialektiske love, ikke engang når han blev opfordret til det; ej heller sagde han noget, som kunne understøtte den påstand, at han og Engels var fælles talsmænd for en universel materialisme. Marx sagde intet, som kan bekræfte Engels påberåben sig, at Marx var fortrolig med hele teksten i *Anti-Dühring*, og endnu mindre at han bifaldt den i sin helhed.

Desuden bekræfter Marx-Engels-korrespondancen ikke det traditionelle billede af deres »tætte samarbejde« om alle emner, først og fremmest deres teoretiske arbejde. I virkeligheden antyder korrespondancen kraftigt, at de to bortset fra politiske nyheder, familiesladder og partisager arbejdede uafhængigt af hinanden for det meste, og at anmodninger om råd omkring fundamentale teoretiske problemer fra den ene eller den anden side gav meget lidt substantielt indhold.²⁸ Hvis meget betydningsfulde meningsudvekslinger fandt sted, når de to faktisk mødtes, ville breve af den slags som er overleveret ganske sikkert have afspejlet dette, eller i det mindste ville de ikke være så overfladiske og uforpligtende. Den hypotese, at de to mænd havde vigtige teoretiske diskussioner privat *passer ikke sammen med de kommentarer, de faktisk lavede i deres breve*. Hvis der havde været materiale, som støttede de dialektiske og materialistiske standpunkter, som blev fremsat af Marx' litterære eksekutor (Engels), eller hvis der havde været beviser for, at deres intellektuelle forhold virkelig var så monolitisk, som Engels senere hævdede, hvem i Marx' familie eller blandt deres socialistiske kolleger ville så have haft en interesse i at tilintetgøre det? Kommentatorer, som accepterer eller fremsætter det traditionelle standpunkt, at alle Marx' og Engels' arbejder er konsistente og supplerer hinanden igennem hele deres karriere, burde give positive beviser, som refererer begge sider af korrespondancen, og viser ud over Engels' ubekræftede beretninger – især de, som er skrevet efter Marx' død.

Men, hvis Marx faktisk var alvorligt uenig med Engels om substansen i *Anti-Dühring*, hvorfor tog han så ikke afstand fra den? Eller havde han overhovedet aldrig læst den (eller lyttet til den)?

28. Den formodning, at Marx skulle ønske Engels som medforfatter til Kapitalen, er noget vrøvl. I et brev af 7.7. 1866 spørger Marx Engels om han kunne tænke sig at skrive et »appendix« om krigsindustrien og således fremstå som »direkte medarbejder« i »mit hovedværk«. Engels sagde, at han ville prøve, men leverede faktisk aldrig noget. MEW. bd. 31 p. 234. Den fejlagtige formodning er fremsat af Thomas Sowell: »Marx' Capital after One Hundred Years« in: M.C. Howard og J.E. King (eds.) »The economics of Marx, Harmondsworth, 1976, pp. 74-75, note 51.

Anti-Dühring udkom i løbet af 1877-78 som hæfter i *Vorwärts*, som Marx let kunne have læst, og den blev også udgivet som tre pamfletter (1877-78) og som bog (1878). Selv hvis Engels' historie om, at han havde læst manuskriptet op for Marx var usand, eller hvis Marx ikke lyttede efter, så synes det totalt meningsløst at forestille sig, at han var helt ukendt med indholdet.

Min påstand er, at Marx følte det var lettere – set i forhold til deres lange venskab, deres rolle som ledende socialister og nytten af Engels' økonomiske formåen, – at tie stille og blande sig udenom Engels' arbejde. Når alt kom til alt, udkom *Anti-Dühring* under Engels' navn alene, og hverken Engels eller Marx synes, mens Marx levede, at have afsløret for offentligheden, at Marx havde bidraget til kapitlet om politisk økonomi.

Det er interessant, at Engels ikke hævder, at have vist Marx *Naturens dialektik*, som han arbejdede på fra 1873 til 1886. I dette arbejde blev hans synspunkter på »dialektikkens almene natur« formuleret eksplicit, hvilket *ikke* var tilfældet i den *første* udgave af *Anti-Dühring*. Rendyrkningen af Engels' dialektik, som den findes i forordet til *Anti-Dühring* fra 1885 sætter hele bogen i et andet lys. Det synes som om Engels var klog nok til at undgå at skabe uoverensstemmelser med Marx. Og som om Marx ligeledes var klog nok til ikke at udfritte Engels om hans arbejde.

Det var muligt for Marx at tage det standpunkt, at *den første* udgave af *Anti-Dühring* ville gøre mere gavn end skade, fordi han afskyede Dührings standpunkter, og fordi Engels slår ned på dem uden barmhjertighed. Marx anbefalede også bogen til andre og refererede næsten slagordsagtig til Engels' »positive resultater« og til *Anti-Dührings politiske* værdi i forhold til en »korrekt vurdering af den tyske socialisme«. Men han forpligtede sig ikke overfor alle dele af teksten, eller til at den skulle kunne læses i stedet for Kapitalen, en opfattelse som Engels opmuntrede i private sammenhænge – især efter at han havde offentliggjort nogle få kapitler af den på fransk som pamfletten *Socialismens udvikling fra utopi til videnskab* i 1880.²⁹ Sidst af alt stod Marx inde for Engels' senere kommentarer til *Anti-Dühring* og for det, han senere hævdede om forholdet mellem deres forskellige arbejder.

29. Friedrich Engels: *Dialectics of Nature*, Moskva 1954, pp. 270-73 (skrevet i 1873) pp. 29-54 (skrevet i 1875 eller 1876), pp. 83-91 (skrevet i 1879); Marx til Wilhelm Bracke, 11.4. 1877 in MEW. bd. 34 p. 263-64; Marx til Moritz Kaufmann, 3.10. 1878 *ibid.* p. 346; Engels til F.A. Sorge, 9.-16. november 1882 in MEW bd. 35 p. 396. Marx' noget distancerede forord til *Socialismens udvikling fra utopi til videnskab* blev (uvist af hvilke årsager) publiceret som Paul Lafargues arbejde MEW. bd. 19 pp. 181-82, 564.

Arbejdsdeling?

I forordet til *Anti-Dühring* fra 1885 lagde Engels op til, at hans læsere skulle konkludere, at i forholdet mellem Marx og Engels blev naturvidenskaberne overladt til den sidste: ».. kendskab til matematik og naturvidenskab er væsentlig for en dialektisk og samtidig materialistisk opfattelse af naturen. Marx var en grundig matematiker...«³⁰ Overlod Marx i virkeligheden naturvidenskaberne til Engels? Eller ønskede han blot ikke at arbejde med naturvidenskaberne på samme måde som han var startet at arbejde med den politiske økonomi og planlagde at gøre med »jura, moral, politik etc.«³¹

Det fremgår klart af Marx' arbejder, at han var alvorligt interesseret i naturvidenskaberne omend interessen var underordnet (som alt andet) hans kritik af den politiske økonomi. Der er ingen støtte for en formodning om, at naturvidenskaben blev overladt til Engels, eller at denne videnskab i Marx' øjne krævede en 'kritik' af den slags, som hans ven tilbød for at skære den til så den passede med hans egen opfattelse af historie og samfund. Desuden gav Marx aldrig sin tilslutning til eller hævdede noget omkring natur, historie og »tænkning« i sine overleverede breve eller arbejder, som blot fjernt ligner Engels' entusiastiske spekulationer over dialektikkens evne til at begribe »tingene og deres repræsentation, i deres væsentlige forbindelse, sammenkædning, bevægelse, oprindelse og mål.«³²

En af Marx' bedst kendte kommentarer om naturvidenskaberne fremkommer i *Kapitalen*, hvor han skriver at kemiens molekyleteori illustrerer Hegels analyse af transformationen fra kvantitet til kvalitet. Marx citerer her *Hegel* og molekylarteorien for at støtte sin påstand om, at det kvalitative skift fra håndværker til kapitalist følger af en akkumulation af varer eller penge ud over et kritisk mængde.³³ Hvad Marx aldrig hævdede er, at der er dialektiske love for *stof* i bevægelse, som sætter sig igennem i disse transformationer, »den store grundlæggende proces« som Engels kaldte det i 1885-forordet til *Anti-Dühring*.³⁴ Når Marx i *Kapitalen* refererede til en overensstemmelse mellem Hegels' angiveligt »rent« begrebslige analyse og givne forklaringer på visse fysiske og sociale fænomener, så påpegede han blot at Hegels indsigt passer i bestemte situationer. Når Marx benævnte Hegels konklusion en »lov«, mente han hermed, at under nogle omstændigheder kan vi forvente, at kvantitativ akkumulation

30. Engels *Anti-Dühring* p. 10.

31. Karl Marx, *Economic and Philosophical Manuscripts*, Harmondsworth, 1975 p. 281.

32. Engels, *Anti-Dühring* p. XXX.

33. Marx, *Das Kapital*, MEW. 23, p. 327.

34. Engels, *Anti-Dühring* p. 13.

vil skabe kvalitative forandringer. I og med denne bemærkning i Kapitalen havde Marx hverken skrevet under på Hegels metafysik eller Engels' »videnskabelige« verdensanskuelse. På det tidspunkt, hvor Marx skrev om overensstemmelsen mellem hegelisk logik og teorien om kemiske forandringer, var den *nu* klart kontroversielle karakter af hans ord ikke tydelig, fordi Engels' standpunkt, at et sæt af dialektiske love styrede alle fænomener, ikke blev offentliggjort eksplicit før efter Marx' død. Marx beundrede berømte fysikers og kemikers metoder, men trak omhyggeligt grænser for analogier mellem hans egen og naturvidenskabsmændenes metoder.³⁵

Skønt Marx hævdede eksistensen af materiel virkelighed som en forudsætning for sin teori, fremsatte han aldrig sine resultater som på nogen måde afledt af eller baseret på love for *stof* i bevægelse. Engels' »udvikling« fra »bevidst livsaktivitet« til molekylær bevægelse blev – så vidt vi ved – *aldrig* støttet af Marx. Selvfølgelig har bevidsthed noget at gøre med molekylær bevægelse, men der er ingen grund til at formode, at Marx (hvis han overhovedet kendte hele indholdet af Engels' tese) var mere overbevist end videnskabsmænd i dag er det, af Engels' »bevis« for at dialektiske bevægelseslove må ligge til grund for enhver tilfredsstillende teori indenfor psykologi, historie og andre natur- og samfundsvidenskaber. Engels *kan* have ret, men han har ikke påvist, at han har det.

Det, Marx har sagt om matematik, fysik, kemi, biologi³⁶, antropologi eller logik, forstyrrer ikke dette billede. Han fulgte med i naturvidenska-

35. Marx, Das Kapital, MEW 23 p. 12.

36. Marx' kommentarer omkring Darwin er faktisk mere positive end det er blevet fremstillet af Sholomo Avineri. At Darwins overlevelseskamp i naturen, i følge Marx, lignede naturvidenskabsmandens eget samfund, var en vittighed om Darwin, men Marx siger ikke, at Darwins beskrivelse af planternes og dyrenes verden er *forkert*. Både Darwin (i første udgaven af Origin of Species) og Marx var uvillige til at gå fra konklusioner om planter og dyr til konklusioner om det menneskelige samfund.

Marx havde rent faktisk meget tilovers for Darwins arbejde, omend meget lidt for darwinisters. Darwins metode lignede hans egen på et afgørende punkt. Darwin postulerer eksistensen af, hvad vi nu ved er genetiske mekanismer, som *ligger bag ved* tilsyneladende usammenhængende (eller kun mystisk sammenhængende) fænomener, som han observerer. På samme måde hævder Marx at »bestemmelsen af værdiens størrelse ved hjælp af arbejdstiden er en hemmelighed, skjult under bevægelserne i varenes relative værdier«. Dette var også en af grundene til, at Marx var interesseret i den højere matematik: Bag ved komplekse matematiske udtryk gemmer sig undertiden skjulte løsninger, ofte enkle formler. Se Sholomo Avineri: From Hoax to Dogma: A Footnote on Marx and Darwin. In Encounter (1967) p. 30. For en opsummering omkring Marx-Darwin-affæren se Terrence Ball: Marx and Darwin: A Reconsideration, in Political Theory, 7 (1979) p. 469-82 (Jeg er forfatteren taknemlig for tilladelsen til at se dette manuskript før offentliggørelsen). For en diskussion af Marx' matematiske manuskripter se D.J. Struik: Marx and Mathematics« in Science and Society, 12 (1948) p. 181-96. Marx' brev til Engels 18.6. 1862 in Selected Correspondance p. 128. Marx Das Kapital MEW 23 p. XXX. Marx' brev til Engels 8.1. 1868 MEW bd. 32 pp. 11-12.

berne, matematikken, historien og filosofien med stor energi (i stærk modsætning til den fiktive tese om arbejdsdeling) og dette førte aldrig til en støtte til den materialistiske dialektik, som Engels dyrkede.

Konklusion

Hverken Marx-Engels-korrespondancen eller bemærkningerne om social- eller naturvidenskaberne i Marx' arbejder støtter den »videnskabelige« *verdanskuelse*, som blev fremstillet af Engels efter Marx' død og udviklet i Engels' posthumt udgivne skrifter. Der er ingen love for dialektikken i Marx' *forord til Bidrag til kritikken af den politiske økonomi* fra 1859, i hans populære arbejde *Løn, pris og profit*, i hans hovedværk *Kapitalen*, og dermed forbundne manuskripter, eller i hans sidste arbejde af teoretisk interesse *Randnoter til Adolph Wagner*.

Det, Marx faktisk siger om social- og naturvidenskaberne i disse arbejder, passer ikke med Engels' grandiose påstande om stof i bevægelse og dialektiske love. Og den usikkerhed, de huller og den stilfulde undvigen, som udspringer sig i Marx' svar til Engels, viser ikke det perfekte partnerskab om dette store teoretiske emne og heller ikke om nogen andre vigtige teoretiske emner, så vidt jeg kan se.

Det faktiske forhold mellem Marx' standpunkter (som de kommer til udtryk i de ovennævnte arbejder) og Engels' generelle love udgør et interessant debatfelt for enhver, som beskæftiger sig med samfundsvidenskabernes karakter. Men der kan ikke skabes nogen debat, hvis man går uden om spørgsmålet om forskellen mellem Marx' og Engels' standpunkter eller, hvis denne forskels karakter forbliver uundersøgt.

Frauenoffensive

ein Verlag der Frauenbewegung

Verlag Frauenoffensive udgiver bl.a. vigtige bidrag til en teoretisk diskussion af kønsforholdet, kønsarbejdsdelingen, kvindearbejdet og kvindeundertrykkelsen.

Af forlagets udgivelser kan nævnes:

Anke Wolf-Graaf »Frauenarbeit im Abseits« 123 Kr

- en omfattende analyse af vigtige teoretiske strømninger i kvindebevægelsen samt et bidrag til analysen af kvindearbejdets historie.

Gertraude Kittler »Hausarbeit - zur Geschichte einer 'Natur-Ressource'« 69 Kr

Barbara Ehrenreich/Deidre English:

»Hexen, Hebammen und Krankenschwestern« 28 Kr

»Zur Krankheit gezwungen« 32 Kr

- disse to bøger fremstiller tilsammen kvindeundertrykkelsen siden middelalderen ud fra udviklingen i sygdomsbegrebet og det medicinske system.

Af andre udgivelser kan nævnes:

Eva-Maria Stark »Geboren werden und gebären

eine Streitschrift für die Neugestaltung von Schwangerschaft, Geburt und Mutterschaft« 54 Kr

**Anja Meulengelt »Feminismus-
aufsätze zur Frauenbefreiung« 95 Kr**

**Ved køb direkte hos Kurasje ydes 20% rabat på
Frauenoffensives udgivelser.**

**Kurasje, Krystalgade 14/16, 1172 K.
giro 7 16 60 44**

Taylorisme og den »reelle subsumtion«.

Om Jürgen H. Mendners industrisociologiske anvendelse af de Marx'ske strukturbegreber.

Heiner Stück

Problemstilling

Den her foreliggende kritik¹ af den tilgang som J.H. Mendner bl.a. forfølger i sit arbejde: »Teknologisk udvikling i den kapitalistiske arbejdsproces«, har en dobbelt målsætning: Den vil for det første pege på nogle problemer, som opstår ved den umiddelbare anvendelse af strukturelle begreber fra den Marx'ske teori på analytiske begreber udviklet ud fra fortolkningen af empiriske fremtrædelser; den vil for det andet pege på det problem, som rejser sig ud fra Mendners historiske reificering af Taylorismen som et adækvat udtryk for »den reelle subsumtion«: Også når man knytter an til de strukturelle udsagn i den Marx'ske teori, forbliver det en nødvendighed at udvikle en egen industrisociologisk analytik, for at kunne forklare udviklingen i industriarbejdets konkrete former, og begribe dem som udtryk for den kapitalistiske produktionsmådes almene udviklingstendenser.

Vores centrale metodiske indvending retter sig mod den industrisociologiske anvendelse af det strukturelle begreb »den reelle subsumtion«. Denne anvendelse fører til, at man opfatter den »tayloristiske« arbejdsorganisation som så at sige den udførlige empiriske konkretion af den »reelle subsumtion« af arbejdet under kapitalen. Vores kritik vender sig tillige mod den historiske reificering af det Marx'ske begreb for den »reelle subsumtion«, således som det kommer til udtryk gennem definitionen af »Taylorismen som adækvat formbestemmelse af den kapitalistiske arbejdsproces«².

Denne historiske reificering, som kommer af den umiddelbare overgang fra begrebsligt til historisk niveau, fører nødvendigvis til modsigelser. Dette viser sig bl.a. ved Mendners vurdering af de af industriarbejdets

1. Dette arbejde er blevet til indenfor rammen af Sonderforschungsbereiches 101, Münchens Universitet, Teilprojekt C1 ved Institut für socialwissenschaftliche Forschung e.v. München. Tak til kollegerne, der tog del i udarbejdelsen og diskussionen af denne tekst, for kritik og forslag: Norbert Altmann, Günther Bechtle, Klaus Düll, (ISF München). Vigtige henvisninger takker jeg også Niels Beckenbach (Univ. Bremen) og Rüdiger Seitz (SOFI Göttingen.) for.
2. Se Jürgen Mendner: »Tehnologische Entwicklung und Arbeitsprozess«, Frankfurt 1975, 151 ff., på svensk: »Teknologisk utveckling i den kapitalistiska arbetsprocessen«, Röda Bokforlaget/Kurasje, 1976, s. 127 ff.

former, der »ikke mere kan identificeres som modificerede former for Taylorisme.«³

Herigennem bliver det tydeligt, at en umiddelbar »anvendelse« af den Marx'ske teori på analysen af nutidige udviklingstendenser for industriarbejdet i de kapitalistiske samfund, hverken fører til en videreudvikling af en marxistisk samfundsteori, eller til en for den empiriske undersøgelse af industriarbejdet nyttig industrisociologisk analytik. Denne – nærmest immanent anførte – kritik af den »industrisociologiske anvendelse« af »den reelle subsumption«'s begreb, fører derfor afsluttende til den metodiske fordring, at også ved »anknytning« til den Marx'ske teori som ledetråde for den empiriske undersøgelse af industriarbejde, må man stille sig den opgave, at udvikle en empirisk anvendbar industrisociologisk analytik, som samtidig muliggør en relatering tilbage til de strukturelle udsagn i den Marx'ske teori.

Til forholdet mellem almen og historisk undersøgelse.

Mendners forståelse af »Taylorismen som adækvat formbestemmelse af den kapitalistiske arbejdsproces«,⁴ udspringer af en historisk drejning af det Marx'ske begreb »den reelle subsumption«. Således »bragte først de Taylor'ske metoder en adækvat tilpasning af arbejdsprocessen til kapitalvaloriseringen, altså dens reelle subsumption under kapitalen«. (5f) Selvom Mendner selv henviser til, at den reelle subsumption af arbejdet under kapitalen »fuldbyrdes i alle de former, hvor den relative merværdi udvikler sig til forskel fra den absolutte« (Marx)⁵, opstiller han dernæst den tese, at den reelle subsumption af arbejdet under kapitalen først afsluttes i og med den Taylor'ske arbejdsorganisation. Denne tese støtter sig først og fremmest på argumentet, at den »adækvate formbestemmelse« af arbejdsprocessen som valoriseringsproces for kapitalen, først nås i og med anvendelsen af videnskabelige metoder, der gør arbejdsorganisationen til mål for intensivering af arbejdet:

»Var den teknologiske omvæltning af produktionsapparatet med henblik på stigning i arbejdsproduktiviteten det centrale økonomiske moment ved produktionen af relativ merværdi, så finder denne side af den reelle subsumption sin tilsvarende supplerings gennem anvendelsen af

3. Mendner, *ibid* s. 173, svensk/dansk udgave s. 145.

4. Hvis ikke andet anføres, henviser sideangivelserne ved citaterne i teksten til Jürgen H. Mendner: »Humanisierung der Arbeit als gewerkschafts-politisches Problem«, i *Mehrwert* nr. 9 1975. Disse formuleringer svarer i vidt omfang til de tilsvarende passager om Taylorismen i Mendners bogpublikation *ibid* 129 ff., svensk/dansk udgave s. 109 ff.

5. Karl Marx: »Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses«, Frankfurt 1970; 61, Dansk udgave: Modtryk 1974, s. 107.

den Taylor'ske arbejdsvidenskab i arbejdsorganisationen med henblik på stigning i arbejdsintensitet og sikring af den bedriftsmæssige kapitalmagt.« (8f)

Mendners centrale tese lyder: »De til de kapitalistiske produktionsforhold svarende adækvate formbestemmelser af arbejdsprocessen lader sig alment identificere med det Taylor'ske system«. (15) Allerede denne begrebslige formulering er problematisk. Taylorismen kunne til nød – men så i omvendt formulering – være adækvat som »brugsudformning« af formprincippet »den reelle subsumption«, som en til valoriseringsprincippet svarende konkret udformning af arbejdsprocessen. Mendner når frem til dette problematiske udsagn, fordi han historicerer de strukturelle udsagn i den Marx'ske teori, og dermed opløser den metodiske differens mellem begrebslig og historisk fremstilling af udviklingen i den kapitalistiske produktionsmåde.⁶ Dette viser sig, når Mendner, ved siden af højnelsen af arbejdsproduktiviteten gennem udviklingen af teknologien, som historisk nyt moment ved metoderne til produktion af relativ merværdi, vil fastholde deres »supplering gennem anvendelsen af den Taylor'ske arbejdsvidenskab i arbejdsorganisationen.« (8f) Det kan ikke bestrides, at set i relation til de af Marx beskrevne historiske former for virksomhedsmæssig arbejdsdeling⁷ (indenfor rammerne af hans kategoriale udvikling af metoder til produktion af relativ merværdi) blev arbejdsorganisationens konkrete former forandret af taylorismen; vores indvending retter sig da også mere mod den status, som Mendner tillægger dette »supplerings«-

6. Denne problematiske fremgangsmåde bliver også tydelig ved Mendners behandling af ledelsesfunktionerne. På det begrebslige plan tilslutter Mendner sig den Marx'ske forståelse af dobbeltkarakteren af ledelsesfunktionerne i den kapitalistiske produktionsproces: »arbejdsorganisationen må ved siden af den nødvendige kombination og ledelse, sikre produktionsprocessens samfundsmæssige arbejde som valoriseringsproces«. – (Mehrwert 9, 1975, s. 9) Men på det historiske niveau glemmer Mendner, at der også eksisterer andre ledelsessystemer end den Taylor'ske adskillelse mellem planlægning og udførsel, som afspejler andre konkrete former for produktionsteknik og arbejdsorganisation end det industrielle samlebandsarbejde mod hvilket de Taylor'ske metoder først og fremmest retter sig. Yderligere reducerer Mendner i løbet af sine udviklinger af adskillelsen mellem ledende og udførende arbejde, den endvidere begrebsligt konstaterbare dobbeltkarakter af ledelsesfunktionerne til at være den bedriftslige magt, uden at gå ind på den for den arbejdsdelte produktionsproces nødvendige ledelsesfunktion. Dermed kan differentieringen af den indenfor den industrielle kapitalis delområder beskæftigede ledelseskadrer, ikke mere analyseres adækvat. Vedr. differentieringen af ledelsesfunktionerne, se analysen af: Niels Beckenbach, Hans-Joachim Braczyk, Sebastian Herkommer, Thomas Malsch, Rüdiger Seltz, Heiner Stück: »Klassenlage und Bewusstseinsformen technisch-wissenschaftlicher Lohnarbeiter – Zur diskussion« über die »Technische Intelligenz«, Frankfurt 1973, og Hans-Joachim Braczyk, Sebastian Herkommer: »Leitende angestellte alt »dritte Kraft«?« i: Blätter für deutsche und internationale Politik, 3, 1973.
7. Se Karl Marx: »Das Kapital«, Band 1, MEW, 23. bind, 4. afsnit: Die Produktion des relativen Mehrwerts.

argument: at den »reelle subsumption« af arbejdet under kapitalen først fuldendes i og med den »tayloristiske« arbejdsorganisation.

Mendner mener, at Marx ganske vist, ved siden af den teknologiske udvikling af produktivkræfterne også har beskrevet intensiveringen af arbejdet som moment i produktionen af relativ merværdi, men at han dog indskrænkede sig til stigningen i arbejdsintensitet ved det under maskinhastigheden underlagte arbejde, mens »Taylor måtte konstatere, at der stadig fandtes relevante dele af arbejdsprocessen, i hvilken disciplinering af arbejderen endnu ikke var blevet gennemtvunget af maskinerne. Her bragte først de tayloristiske metoder den for kapitalvaloriseringen adækvate tilpasning af arbejdsprocessen, altså dens reelle subsumption under kapitalen. Omend Marx kun betragtede maskintaktfrekvensens stigning som den konkrete form for arbejdsintensivering, der svarede til de på hans tid anvendte udbytningsteknikker, så har han dog i sin almene karakteristik af arbejdsintensivering, taget højde for principperne i den Taylor'ske arbejdsvidenskab: »forhøjet anspænding af arbejdskraften« og tættere udfyldning af arbejdstidens porer.« (Marx)⁸

Når Marx i sin analyse af produktionsprocessen henviser til kombinationen af subjektive og objektive produktionsfaktorer, som betingelse for en stadig højnelse af arbejdets produktivitet, så omfatter denne analyse på det begrebslige plan såvel produktionsprocessens udformning, som arbejdsorganisationen.⁹ På det historiske plan forandrer den »reelle subsumption«'s konkrete fremtrædelsesformer sig. Selv hvis man opfatter den »reelle subsumption« som teoretisk forbestemmelse – som en slags analogi til den relative merværdis produktionsmetoder – ville det gælde, at de begrebslige elementer i en sådan forbestemmelse (økonomisering med det levende arbejde, økonomisering med anvendelsen af den konstante kapital, »omvæltning« af produktionsprocessernes tekniske betingelser,) ikke ville være identiske med den bedriftslige produktionsproces' konkrete udformninger. (Produktionsteknik, arbejdsorganisation, kvalifikationsstruktur.)

8. Mendner: *Technologische Entwicklung und Arbeitsprozess*, s. 132 ff., dansk/svensk udgave s. 112 ff.

9. For en tilsvarende fortolkning af den Marx'ske teori, se formuleringerne hos Beckenbach m.fl., op.cit. 125 ff. og 202 ff. »økonomiseringen med det levende arbejde er resultatet af den i den relative merværdis produktionsmetoder indeholdte tendens til stadig omvæltning af arbejdsprocessens tekniske og samfundsmæssige betingelser. De giver anstød til en videre udvikling af arbejdets produktivkraft, såvel som økonomisering med produktionsbetingelserne.« (op.cit. s. 129)

I den Marx'ske teori besidder begreberne »formel« og »reel« subsumption den funktion, i sammenhæng med metoderne til absolut og relativ merværdiproduktion, at beskrive kapitalforholdets gennemsnættelse i den bedriftslige og samfundsmæssige arbejdsdeling. Men hermed er ikke forbundet nogen fase-teori, som industrisociologisk legitimerer de forskellige former for arbejdsorganisation i produktionsprocessen som forskellige faser i arbejdets reelle subsumption under kapitalen.¹⁰ Den reelle subsumptions begreb – i modsætning til begrebet for den formelle subsumption – henviser til tvangen til bestandigt at højne arbejdsproduktiviteten gennem forandring af teknologi og arbejdsorganisation. Denne bestandige, men historisk set dog på ingen måde lineært fortløbende proces, omfatter i den Marx'ske analyse tillige »det levende arbejdes underordning« under produktionsprocessens objektive betingelser (teknologi og organisation):

»Det alment karakteristiske ved den *formelle subsumption under kapitalen* varer ved, dvs. den direkte *underordning af arbejdsprocessen* under kapitalen, på hvilken måde den end beskrives teknologisk. Men på denne basis hæver der sig en teknologisk og yderligere *specifik produktionsmåde, som omvælter arbejdsprocessens reale natur og dens reale betingelser – den kapitalistiske produktionsmåde*. Først når denne indtræder findes *arbejdets reale subsumption under kapitalen* sted.

Arbejdets reale subsumption under kapitalen udvikles i alle de former, som udvikler den relative merværdi til forskel fra den absolutte.

Med arbejdets reale subsumption finder der en fuldstændig (og bestandig vedvarende og gentagende) revolution sted i selve produktionsmåden, i arbejdets produktivitet og i forholdet mellem kapitalist og arbejder.

Ved arbejdets reelle subsumption under kapitalen indtræder alle de ændringer i selve arbejdsprocessen, vi tidligere har udviklet. *Arbejdets sociale produktivkræfter* udvikles, og med arbejdet på højt niveau finder der anvendelse af videnskab og maskineri sted i den umiddelbare produktion.«¹¹

10. Mendner sikrer sig ganske vist imod, i indledningen til »teknologisk udvikling i den kapitalistiske arbejdsproces«, at kendetegne mekanisering og automation som »faser i den reelle subsumption« (op.cit. s. 17) dansk/svensk s. 10, men hans egen analyse af »arbejdets reelle subsumption i mekaniseringsfasen«, såvel som i automationsfasen, opstiller dog »kendetegnene på den i produktivkraftudviklingen anlagte logiske trin for substitution af mennesket via de objektive produktionsbetingelser« hvor den logiske rækkefølge også langfristet modsvarer den historiske udvikling.« (op.cit. s. 18) dansk/-svensk s. 10.
11. Marx: Resultate ... op.cit. s. 60, dansk udgave, op.cit. s. 107. Til anvendelsen af begreberne »formel« og »reel« subsumption af arbejdet under kapitalen. Se »Resultate«, tysk udgave

Noten fortsættes næste side.

Den i følge Mendner, »i løbet af den reelle subsumption ... udviklede taylorisering af arbejdsprocessen,« (15) opstiller såvel teoretisk som empirisk en historisk form for reel subsumption, som kan afløses af andre former.¹² Bestemmelsen af »taylorismen som den kapitalistiske arbejdsproces' adækvate formbestemmelse« (Mendner) stammer fra, at Mendner industrisociologisk identificerer begrebet »den reelle subsumption« med en historisk konkret udformning af den kapitalistiske arbejdsproces. Heroverfor står, efter vort skøn, at den Marx'ske analyse af overgangen fra den »formelle« til den »reelle subsumption« viser, at alle den relative merværdis forskellige former for produktionsmetoder, udvikles på basis af den »reelle subsumption«.

»Den absolutte merværdis produktionsform betinger dernæst den *formelle subsumption* af arbejdet under kapitalen. (...) Produktionen af den absolutte merværdi finder sin skranke der, hvor de sociale og fysiske skranke for arbejdsdagens udstrækning er nået. Denne modsigelse finder sin løsning i den *relative merværdis produktionsform*. (...) Den specifikke kapitalistiske produktionsmåde er kendetegnet ved den relative merværdis forskellige produktionsmetoder. (...) med (arbejdets) reelle subsumption under kapitalen bliver på den ene side arbejdets sociale produktivkraft udviklet gennem kombinationen af mange arbejdere i den umiddelbare produktionsproces, på den anden side fremdriver kapitalforholdet systematisk anvendelse af maskineri og videnskab i stort omfang.«¹³

Mendners tese om at først med anvendelsen af de Taylor'ske metoder har den »reelle subsumption« af arbejdsprocessen under kapitalvalori-

s. 45-64. Hertil er at bemærke, at Marx endnu i »Resultate« anvender begreberne »formel« og »reel« subsumption for tillige med den teoretiske argumentation at beskrive historiske etaper i udviklingen af den kapitalistiske produktionsmåde, mens denne logiske struktur i Kapitalen bliver bestemt af udviklingen af værdibegrebet, mens begrebet »formel« og »reel« subsumption som hovedregel ikke bliver taget op.

12. Overfor de indholdsmæssigt differentierede analyser af automationstendenserne i stormellem- og småserieproduktionsområder (se Mendner, Technologische Entwicklung, op.cit. s. 200 ff., dansk/svensk udgave s. 167 ff.) undrer det, at Mendner samtidig betegner samlebåndsproduktionen, ikke kun som »taylorismens organisationsprincip par excellence« (op.cit. s. 163, dansk/svensk udgave s. 137) men også som den »for kapitalen optimale form for rationalisering af indsatsen af menneskeligt arbejde« (op.cit. s. 135, dansk/svensk udgave s. 114). At denne form for anvendelse af Taylor'ske organisationsprincipper ikke finder sted i andre industriarbejdsområder i form af samlebåndsproduktion, at andre konkrete organisationsprincipper samtidig, under andre stofflige produktionsbetingelser, udgør optimale former for arbejdsorganisation for enkeltkapitalerne, kan ikke forklares af en tilgang, som, forstår taylorismen som en *conditio sine qua non* for økonomiseringen med det levende arbejde.

13. Beckenbach m.fl., op.cit. s. 121.

seringens betingelser fundet sin adækvate form, lader sig alligevel ikke opretholde. Ydermere bliver der med det Marx'ske begreb »den reelle subsumption« henvist til en i den kapitalistiske produktionsmåde konstant, over enkeltkapitalernes konkurrence formidlet, virksom tvang til at udvikle arbejdets tekniske og sociale produktivkræfter. Den historiske reificering af den »reelle subsumptions« princip, fører derfor i Mendners analyse nødvendigvis til modsigelser som uden disse historisk-empiriske konkretiseringer af begrebet, kunne være undgået.

Den historiske anvendelse af begrebet »den reelle subsumption« må i Mendners argumentation, på grund af definitionen af taylorismen som »adækvat formbestemmelse« af den kapitalistiske produktionsproces, således føre til modsigelser, når man stående overfor forandrede arbejdsformer ikke mere kan konstatere denne »adækvans«. Herudfra stiller sig så nødvendigvis det – problematiske – spørgsmål, om »taylorismens krise« som »krise for arbejdets subsumption« under kapitalen. Alternative former for arbejdsorganisation er da ikke mere udtryk for forandrede kapitalvaloriseringsstrategier overfor ændrede markeds- og produktionsbetingelser, men alene udtryk for »kapitalens« strategier til sikring af den bedriftslige magt: Stillet overfor »fluktuationer, fravær, strejker og sabotage« består »kapitalens afværgestrategi« i, gennem forandringer i arbejdsorganisationen, at »humanisere« arbejdsprocessen, for – på denne måde – praktisk og ideologisk at reintegrere arbejderklassen i udbytningsprocessen.«¹⁴

Ændrede former for organisering af arbejdet, der samtidig karakteriseres som »humanisering af arbejdet«, vil ikke mere kunne fortolkes industrisociologisk som udtryk for ændret anvendelse af arbejdskraften i produktionsprocessen, men må alene fortolkes politisk som »afværgestrategier for kapitalen« mod »arbejdernes modstand mod arbejdsbetingelserne«.¹⁵

Vi bestrider på ingen måde, at interesse modsætninger omkring udformningen af arbejdsbetingelserne spiller en vigtig rolle ved udformningen af nye arbejdsformer. Men vi vender os mod Mendners, overfor andre betingelser udelukkende, forklaring på opkomsten af ændrede drede arbejdsformer.

14. Mendner, op.cit. s. 169, dansk/svensk s. 142. En tilsvarende reduktion af den komplekse problematik vedr. »humanisering af arbejdet« som moment i sikringen af den bedriftslige magt foretager også Johanna Hund i hendes bidrag: »Humanisering af arbejdet – humanisering af udbygningen« i *Socialistische Politik*, nr. 33, 1975. I sit bidrag, »humanisering af arbejdet – duplik til Johanna Hund«, i *Socialistische Politik* nr. 34/35 1976 stiller Klaus Stern det berettigede spørgsmål »om den nutidige humaniseringsbegreber, og deres identifikation som arbejdsgiverintegrationsstrategier, reelt kan drives videre frem«. (op.cit. s. 167).

15. Mendner: *Technologische Entwicklung ...* s. 169, dansk/svensk udgave s. 142.

Ikke-tayloriserede arbejdsformer behøver på ingen måde, som i Mendners analyse, at være i modstrid med den »reelle subsumptions« princip; de lader sig snarere bestemme som »adækvate« arbejdsorganisatoriske former, som modsvarer enkeltkapitalistiske valoriseringsinteresser overfor forandrede markeds- og produktionsbetingelser.¹⁶ Det »tayloristiske« princip opstiller en udformning af produktionsprocessen og arbejdsorganisationen, som kan afløses af andre konkrete former, der på sin side modsvarer ændrede markeds- og produktionsbetingelser.

Taylorismen og »arbejdets humanisering«.

Efter behandlingen af nye, i relation til taylorismen »transcenderende« arbejdsorganisationsmetoder (22ff.) stiller Mendner spørgsmålet, om man – stillet overfor de metoder, som »grundet den vidtgående ophævelse af arbejdsopspaltningen og delegeringen af dispositive funktioner til de udførende ikke mere lader sig identificere som modificerede tayloristiske former ... kan sige at den kapitalistiske forbestemmelse af arbejdet allerede er ophævet.« (23). Fordi Mendner opfatter »taylorismen som adækvat forbestemmelse af den kapitalistiske arbejdsproces« kan han formulere tesen, at begreberne »arbejdsberigelse« og »autonomt gruppearbejde« indeholder mulighed for »i foregribelse af emancipatoriske momenter i arbejdsorganisationen at transcendere den kapitalistiske forbestemmelse af arbejdet.« (35) Et andet sted konstaterer han, at en arbejdsgruppes »autonomi« »ikke må udstrækkes til selvbestemmelse over den gennemsnitlige arbejdsintensitet«: Det forudbestemte (stykantal/tid) forbliver det bestemmende moment også for det »autonome« gruppearbejde. (25)

Mendner diskuterer udførligt såvel de emancipatoriske som de restriktive momenter i arbejdsorganisationens nye former. Men denne ambivalens bliver ikke opfattet som udtryk for den kapitalistiske produktionsproces' modsætningsfyldte enhed. Snarere bliver denne enhed af arbejds- og valoriseringsproces analytisk splittet i to planer hvor emancipatoriske og restriktive momenter til enhver tid tillægges de nye former for arbejdsorganisation. Tilbageførslen af en ekstrem bedriftlig arbejdsdeling, f.eks. tilbagelægningen af opspaltede dispositive funktioner i produktionsprocessen til den i den umiddelbare produktionsproces beskæftigede arbejdskraft, sker dog efter vores opfattelse nødvendigvis i modsigelsesfyldt form: Når der med sådanne ændringer i arbejdsorganisationen bliver udfoldet kvaliteter af »autonome« handlemuligheder, som ikke er mulige i

16. Se hertil N. Altmann/K. Düll/H. Stück: »Bedingungen und Probleme betrieblich initierter Humanisierungsmassnahmen,« Zwischenbericht, München 1976, Teil A.

den tayloriserede arbejdsproces, så bliver disse arbejdsbetingelser i lige så høj grad subsumeret under valoriseringsbetingelserne.

Humanisering af arbejdet har som tendens en løsning af arbejdsorganisationsproblemer baseret på bedriftslige interesser, som netop opstår ved det tayloristiske system. De potentialer – de muligheder for læreprocesser, som opstår som ledsagefænomener til sådanne problemløsninger for arbejdskraften, er et resultat af, at der med tilbagetrækningen af den tayloristiske arbejdsorganisation, sker en delvis overførsel af de umiddelbare producenters arbejdsprocesrelaterede koordination på den tayloristiske arbejdsorganisations ekstreme adskillelse mellem planlægning og udførelse. Herigennem berøres arbejdsprocessen set som valoriseringsproces ikke; de konkrete former for organisation og ledelse af produktionsprocesser bliver forandret, for overfor forandrede markeds- og produktionsbetingelser at kunne opnå en for de enkeltkapitalistiske valoriseringsbetingelser optimal modsvarende udformning af produktionsprocessen.¹⁷

Når Mendner derimod i sin diskussion af de emancipatoriske og restriktive momenter i de nye former for arbejdsorganisation opregner alternative muligheder, så bliver deres til enhver tid værende realiseringschancer øjensynligt alene bundet til de bedriftsmæssige og samfundsmæssige magtforhold. »Gruppeautonomien« rummer – i følge Mendner – på den ene side muligheden af at blive »de arbejdendes kollektive selvforvaltning af deres egen udbygning«, på den anden side indeholder den også »muligheden for kamp mod kapitalens autokrati.« (26) Når Mendner går ud fra, at »det autonome gruppearbejde ikke på adækvat vis subsumerer arbejdet under valoriseringsprocessen« (26), så når han til den følgeslutning at: »for at undvige disse risici ved konceptionen af det autonome gruppearbejde, henholdsvis risikoen ved den omfattende jobberigelse, vil kapitalen overvejende kun anvende sådanne fremgangsmåder, som ingen dispositionsfrihed over gennemsnitsgraden af hans arbejdsintensitet giver arbejderne.« (27) Mendner opstiller denne slutning: »Man kan udgå fra, at metoderne til jobudvidelse i forbindelse med metoderne til jobberigelse, såvel som jobrotation og det i afdelingen opdeltede samlebandsarbejde, i den overvejende del af den industrielle masseproduktion udformes sådan, dan, at de er forenbare med de væsentlige forrelementer i den kapitalistiske

17. Denne tese støttes efter vores opfattelse af forskellige virksomhedsstudier. Se bl.a. Federico Butera: »Die Rolle des Marktes, der Produktgestaltung, des sozialen Hintergrundes und des Unternehmenstils im Falle organisatorischer Veränderungen, Bericht für die OECD, 1973,« in: Mitteilungen des Instituts für angewandte Arbeitswissenschaft, nr. 42. Köln 1973, samt Heiner Stück, i samarbejde med Norbert Altmann og Klaus Düll: »Bestrieb und Markt; Elasticität als Problem der Gestaltung von Produktionsprozess und Arbeitskräfteinsatz«, i ISF: Betrieb – Arbeitsmarkt – Qualifikation, Bind II, Frankfurt 1978.

arbejdsproces.« (27) Tager man Mendners overvejelse op om, at »gruppens autonomi ikke vil kunne udstrække sig til selvbestemmelse over den gennemsnitlige arbejdsintensitet« (25), så udelukker dette sagsforhold efter vores opfattelse ikke, at »det autonome gruppearbejde« under bestemte produktionsbetingelser – såvist under forudsætning af gennemsnitlig arbejdsintensitet – udgør en for den relevante enkeltkapital rationel form for arbejdsorganisation: Arbejdsgruppens »autonomi« kan lige så godt – under variable ydre betingelser for bedriften (afsætningssvækkelser, produktmangfoldighed osv.) – udgøre en indre betingelse for at udøve den nødvendige fleksibilitet i den bedriftslige produktionsproces. Herigennem skulle det være klart, at en arbejdsgruppes »autonomi« under kapitalistiske produktionsforhold ikke kan udstrækkes til at omfatte en fastlæggelse af arbejdsydelsens omfang, men alene udstrækkes til den måde, hvorpå den af en arbejdsgruppe krævede ydelse gennemføres på.

Sammenbindingen af arbejdsstruktureringens konkrete former med problemet angående arbejdets »reelle subsumption« under kapitalen, forbliver metodisk set en »henvisning«. Konkrete virksomhedsmæssige betingelser for udformning af produktionsprocessen og de enkelte kapitalers indsats af arbejdskraft, siges der intet om. Dermed udelukker denne ansats endvidere muligheden af, at fortolke de nye former for arbejdsorganisation som udtryk for forandrede markeds- og produktionsbetingelser. Mendner holder sig i denne sammenhæng kun til appellen til fagforeningerne om at afværge de restriktive momenter i de nye former for arbejdsorganisation, og at stille krav om gennemførelsen af de emancipatoriske momenter.¹⁸

Mendner mener, at de forskellige tiltag for at »humanisere arbejdet«, ikke udgør nogen« original valoriseringsstrategi for kapitalen, men en afværgestrategi overfor arbejdernes oprør,«¹⁹ dvs. en strategi til at undgå »sociale omkostninger« (fluktuationer, udeblivelser, strejker). Med denne bestemmelse begribes dog kun ét moment i virksomhedens strategi overfor arbejdsydelsen: momentet vedrørende sikringen af den bedriftsmæssige magt.²⁰ For at kunne opretholde sin tese om taylorismen som

18. Se hertil Mendner: *Humanisierung der Arbeit als Gewerkschaftspolitisches Problem*, op.cit. s. 30. Generelt indstemmer vi, når han ser fagforeningernes opgave i at supplere den mod salget af varen arbejdskraft rettede lønpolitik med en mod forbruget af arbejdskraft rettet politik.

19. Jürgen H. Mendner: »Humanisierung« oder Automatisierung? *Zur Zukunft der kapitalistischen Arbeit*, i: Kursbuch nr. 43 Marts 1976, s. 140.

20. Godt nok stiller også Bärbel Kern og Horst Kern de for »arbejdsgivernes rentabilitetskalkyle« relevante fraværs- fluktuations- og strejkeomkostninger op i forgrunden som et centralt

Noten fortsættes næste side.

den »for kapitalistiske produktionsproces adækvate formbestemmelse af arbejdsprocessen«²¹ ser Mendner sig tvunget til at definere den med begrebet »arbejdets humanisering« skitserede, ikke-tayloriske former for arbejdsorganisation, som overgangsformer. Følgelig skal »arbejdets humanisering« udgøre et produktionsorganisatorisk forstadium til den fleksible automation. Det er altså ikke »arbejdets humanisering«, men automationen, der bringer den adækvate løsning på de fremkomne integrationsproblemer og de sociale friktionstab for kapitalen.²² På denne måde forsøger Mendner at imødegå, at der, under forandrede markeds- og produktionsbetingelser, kan frembringes arbejdsorganisatoriske former, som ikke kan karakteriseres som værende tayloristiske former. Ikke-tayloriserede arbejdsformer, som efter vort skøn modsvarer andre markeds- og produktionsbetingelser (f.eks. vekslende afsætningsmarkedsbetingelser, produktvariation, skift i seriestørrelser),^{22a} udgør i følge Mendner kun overgangsformer mellem mekaniserings- og automationsfasen²³. Dermed kan Mendner opstille tesen, at »taylorismen også i automationsfasen præger arbejdsprocessen med sit stempel, og at den derfor består som den almene form for kapitalistisk anvendt arbejde.«²⁴

Taylorisme og automation.

Vores kritik vender sig ikke imod at tage udgangspunkt i at analysere overgangen fra mekanisering til automation som en videre substitution af de menneskelige arbejdsfunktioner via de objektive produktionsfaktorer. Således udvikler Mendner for stofomformningsområdet nogle interessante teser vedrørende sammenhængen mellem produktionsteknik og procesorganisation, om mulighederne for automatisering af produktionsprocessen udfra synsvinklen forskellige seriestørrelser.²⁵ Her bliver berørt proble-

element i deres analyse af »det delvise ophør af det repetitive delarbejde«, men de henviser dog samtidig til arbejdsgiverinteresser, som fører til »indskrænkning af det repetitive delarbejde« henholdsvis »farvel til den tayloristiske arbejdsorganisation«: nemlig markedsstrategiske og produktteknologiske betingelser, som efter disse forfatteres opfattelse godt nok »kun foreligger for et begrænset antal af virksomheder indenfor den industrielle masseproduktion«. Se Bärbel og Horst Kern: »Krise des Taylorismus? – Bemerkungen zur »Humanisierung der Arbeit«« i Martin Osterland (red): Arbeitssituation, Lebenslage und Konfliktpotential, Frankfurt, Köln 1975, s. 83 og 86.

21. Mendner, *Technologische Entwicklung ...* s. 153, dansk/svensk udgave s. 129.

22. Mendner: *Humanisierung oder Automatisierung*, op.cit. s. 141 f.

22a. Se hertil analysen af H. Stück, i samarbejde med N. Altmann og K. Düll: *Betrieb und Markt*, op.cit.

23. Herved lader sig også den omvendte tese opstille, nemlig at »autonome grupper« er teknisk-funktionelle ved høj teknisk procesinterdependens – som f.eks. ved centrale styringsanlæg i automatiserede produktionsprocesser.

24. Mendner: *Teknologische Entwicklung ...* s. 187, dansk/svensk s. 156.

25. samme s. 200 ff. hhv. s. 167 ff.

mer, hvis løsning efter vores mening kun kan nås gennem en differentieret analyse af sammenhængen mellem markeds- og produktionsbetingelser, men ikke via spørgsmålet om taylorismen som »adækvat formbestemmelse« også af automationsarbejdet. Vores kritik retter sig mere mod den »henvisning« af industrisociologisk formidlede arbejdsformer under den »reelle subsumptions« problem, som hos Mendner nødvendigvis følger af hans teoretiske problemstilling. Han må antage en »taylorisering af automationsarbejdet« for at kunne opretholde sin tese om »taylorismen som adækvat formbestemmelse af den kapitalistiske arbejdsproces«²⁶. »De med opstarten af automationen potentielt givne kvalifikationsområder med højere kvalifikationer, komplet produktionskundskab og vidtgående beslutningsautonomi, bliver i den reelle subsumptions proces tendentielt fjernet.«²⁷ Intensivering af automationsarbejdet, og udviklingen af kvalificerede indlæringsevner som dominerende kvalifikationstype tydeliggør i følge Mendner,« også i automationsfasen gennemgående tendensen til arbejds reelle subsumption under kapitalen.«²⁸

»Arbejdets formbestemmelse gennem kapitalens valoriseringsproces, fører derfor konstant til anvendelse af arbejdsorganisationsmetoder, og aflønningsmetoder, som parcellerer arbejdet, og forholder arbejderen beslutningerne over sin egen arbejdsproces, som intensiverer arbejdet mest muligt overfor det gældende præstationsmål, og som trykker lønnen så meget som muligt. Alle disse momenter, som vel også vil blive ført videre med modificerede eller nye organisations- og aflønningsformer, er momenter i den kapitalistiske formbestemmelse af arbejdet, som vi allerede har kendetegnet ved begrebet taylorisme.«²⁹

Det lykkes ikke Mendner at påvise substitueringprocessen af levende arbejde under det genstandsgjorte arbejde, såvel som de dermed forbundne forandringer i forhold til produktionsteknik, arbejdsorganisation og kvalifikationsstruktur, som en bestandigt løbende proces. Med sin fiksering på resultatet af bestemte reduktionsprocesser i delområder af den bedriftslige

26. Det drejer sig ikke her om den empiriske efterprøvning af Mendners redegørelser vedr. »tayloriseringen af automationsarbejdet«. Alligevel skal bemærkes at Mendner, i følge Bärbel og Horst Kern »tager fejl af produktionsarbejdets rationaliseringsspecifika under automations betingelser«, op.cit. s. 75. Som begrundelse for denne kritik henviser Bärbel og Horst Kern til en teknisk skranke for anvendelsen af den klassiske taylorisme: »Ved bestemte automationsarbejder består der således ingen direkte sammenhæng mellem det aktive udlæg til produktionsarbejde og produktionsvolumen«, op.cit. s. 74.

27. Mendner: *Technologische Entwicklung...* s. 222, dansk/svensk s. 184.

28. samme s. 232, hhv. s. 192.

29. samme som note 28.

produktionsproces, undgår hans blik de samtidigt løbende tendenser indenfor andre delområder. Også her rammer den kritik som er formuleret af S. Gensior og B. Kraiss mod den i SOFI's studier formidlede tendens til »polarisering af kvalifikationsstrukturen«: »Denne tendens opstår metodisk set ikke mindst ud fra indskrænkningen af undersøgelsesfeltet til arbejdskraften i den traditionelle industrielle produktion.«³⁰ Betragter man derimod den bestandige udvidelse og forandring af den bedriftslige totalarbejder, så kan det empirisk fastslås, at økonomiseringen af det levende arbejde i den industrielle produktion for det meste trækker udviklingen af et »sekundært« kvalifikationsbehov i andre sektorer med sig.³¹ Under bestemte betingelser bliver også disse – gennem »opsplitning« og »sammensmeltning« af procesfunktioner (B. Lutz)³² opståede aktiviteter – underkastet økonomiseringstendenser.³³ Når økonomiseringen med det levende arbejde anvendes på området for opsplittede procesfunktioner, da kan under bestemte, empirisk endnu uafklarede betingelser, også de i dette område værende kvalifikatoriske krav, blive sænket.³⁴ Enten kan disse kvalifikatorisk set reducerede aktiviteter blive teknologisk substitueret, eller de kan igen overlades til arbejdskraften i færdiggørelses-»grundprocessen«. (f.eks. kontrollerende, dispositive eller andre funktioner.)

Begge muligheder betinger dog på sin side igen opkomsten af nye aktiviteter i området med »opsplittede« procesfunktioner hvis formidlingen af funktioner af den middelbare og umiddelbare produktionsproces uden-

30. Sabine Gensior/Beate Kraiss: »Arbeitsmarkt und Qualifikationsstruktur,« i: Soziale Welt, Heft 3, 1974, s. 328.

31. Se hertil Rainer Schultz-Wild/Friedrich Wetzl/Gert Schmidt/Jürgen Sass: »Facharbeiter im Industriebetrieb,« Frankfurt 1974.

32. Burkart Lutz: Produktionsprozess und Berufsqualifikation, i Theodor Adorno (red) »Spätkapitalismus oder Industriegesellschaft?« Verhandlungen des 16. Deutschen Soziologentags (1968) Stuttgart 1969, s. 227-250.

33. Beckenbach m.fl., op.cit. s. 202 ff.

34. Reduktionen af kvalifikationer som en (mulig, ikke nødvendig) følge af økonomiseringstendenser indenfor rammerne af det levende arbejde, sættes ofte lig med, eller forveksles med, problemet med reduktion fra »kompliceret« til »simpelt« arbejde. Marx selv har ikke diskuteret dette problem særlig meget, (sml. f.eks. MEW 23:59) og han har i særdeleshed ikke udviklet nogen nærmere overvejelser over, hvilke love og kriterier, der styrer denne »reduktion«. Denne omstændighed viser sig i øvrigt som et problem for empiriske forsøg på at løse lønproblematikken, arbejdskraftklassificeringen, målingen af nytteeffekten ved uddannelse af kvalificeret arbejdskraft, måling af arbejdskraftforbrug i tid, altså i de tilfælde, hvor man empirisk skal undersøge virkningerne og følgerne af uddannelsesomkostninger. Sml. her især H. Maier: »Die Reduktion der komplizierten auf einfache Arbeit im Lichte der Marx'schen Werttheorie,« i Probleme der politischen Ökonomie, Bd. 10, 1967, og frem for alt U. Ludvig/H. Maier/J. Wähse: »Bildung als ökonomische Potenz im Sozialismus,« Berlin 1972, hvor der også findes en informativ oversigt og kritik af ældre og nye tilgange til forholdet mellem »simpelt« og »kompliceret« arbejde.

for den bedriftslige arbejdsdeling skal lykkes. Mendner derimod, opfatter denne bestandige udviklingsproces i form af en teori, som kun opfanger den ene side af denne reduktion, men ikke den samtidige tendens³⁵ indenfor den bedriftslige kvalifikationsstruktur, som udtryk for den »reelle subsumption«. Ligeså ensidigt reducerer Mendner udformningen af arbejdsorganisationen til blot at være et moment i produktionsteknikkerne:

»Men tilpasningen af arbejdet til kapitalens valoriseringsmål, fuldendes ikke umiddelbart med den teknologiske forandring. Hver ny situation kræver tid til udvikling af nye metoder, således at processen, der sikrer kapitalens adækvate forbestemmelse af arbejdet, ofte først etableres med et betragteligt time-lag i forhold til den teknologiske udvikling. I disse overgangsformer udvikler der sig arbejdsformer, som danner billedet af »den emanciperede arbejder« (Fürstenberg), som besidder høje kvalifikationer og vidtgående arbejdsautonomi. Det drejer sig imidlertid her om tidsmæssigt begrænsede overgangsformer, som hører til en til kapitalinteresserne endnu ikke fuldt tilpasset arbejds måde. Den reelle subsumption af arbejdet, vil nødvendigvis igen frembringe de udformninger af det kapitalistiske arbejde, som vi har kendetegnet som taylorismen. Denne sammenhæng lader sig også tydeligt påvise, ved udviklingen af det teknisk-videnskabelige arbejde«.³⁶

Mendner tilbyder følgelig en variant af »teknologisk determinisme«. Arbejdsorganisationen tilpasses efterfølgende den teknologiske forandring. Mendner overser her, at det *omvendte* forløb ligesåvel udgør en mulighed for rationalisering af arbejdsprocesser: Teknificering af produktionsprocesser på basis af arbejdsorganisatorisk rationalisering. Således kan analysen af arbejdsorganisation og arbejdsprocesforløb på sin side udgøre *forudsætninger* for indførelse af ny teknologi.³⁷

Åbne problemer for en marxistisk industrisociologi.

Mendners forsøg på at relatere former for arbejdsorganisation (tayloristisk arbejdsorganisation, autonomt gruppearbejde osv.) til den Marx'ske teori alemen begreber (reel subsumption m.v.) og at fortolke dem indenfor denne struktur, må, overfor de påviste modsætninger, anses for at være forfejlet. Denne fejltagelse viser sig ved valget af niveauer: Bliver på den

35. Se Beckenbach m.fl. op.cit. s. 209 ff.

36. Mendner, *Technologische Entwicklung*, s. 233, dansk/svensk s. 192-3.

37. Tilsvarende processer lader sig frem for alt påvise indenfor kontorområdet: (Mekanisering af bogføringen, indførsel af kontormaskiner, EDB m.v.).

ene side strukturelle kategorier anvendt industrisociologisk, og bliver dermed empirisk-historiske konkretioner antaget som almene strukturelle udsagn fra den Marx'ske teori, så bliver på den anden side konkrete arbejdsformer taget ud af empirien og umiddelbart relateret til almene udsagn om forholdet mellem kapital og arbejde.

Industrisociologiens samfundsteoretiske forankring lader sig dog kun etablere via analysen af forholdet mellem enkeltkapitalerne og den samfundsmæssige totalproces. Dermed bliver det muligt, at forklare de konkrete former for industriarbejde som udtryk for enkeltkapitalistiske strategier for udformning af produktionsproces og arbejdsorganisation. Men en sådan (for de empiriske undersøgelser af moderne former for industriarbejde) nødvendig industrisociologisk analytik, er ikke indeholdt i den Marx'ske teori: Også når Marx selv, inden for rammerne af den begrebslige udfoldelse af den relative merværdis produktionsmetoder går ind på udviklingen i de historiske kooperationsformer³⁸, så er det dog det problem, at indarbejde den kapitalistiske produktionsmådes almene tendenser på begrebsligt niveau, der står i centrum for hans teori. Vælger man den Marx'ske teori som udgangspunkt for empiriske undersøgelser af delområder af de samtidige kapitalistiske samfund – som f.eks. udviklingen i det moderne industriarbejde – så stiller der sig, overfor problemerne om den begrænsede rækkevidde af den Marx'ske teori for den empiriske socialforskning to problemer: På den ene side intenderer den Marx'-ske teori som almen undersøgelse af den kapitalistiske produktionsmåde, at have beskrevet udgangspunktet for en omfattende analyse af det borgerlige samfunds struktur, hvilket på det almene plan indbefatter undersøgelsen af det borgerlige samfunds retslige og statslige institutioner. For det andet kan »overgangen« fra den Marx'ske teori til empirisk socialforskning ikke bestå i at den første, som en almen undersøgelse dersøgelse af

38. Se Marx: Kapitalen, 1. bind, 4. afsnit. En videreførelse af den Marx'ske analyse af den bedriftlige og samfundsmæssige arbejdsdeling er, udfra en marxistisk orienteret industrisociologisk perspektiv, taget op i forskellige arbejder af Pierre Naville. Se f.eks. hans bidrag i Georges Friedmann/Pierre Naville: (red) *Traité de Sociologie du Travail*, Bind 1, Paris 1961: »Division du travail et répartition des tâches«, s. 371-386. Endvidere afhandlingen: »Nouvelles recherches sur la division du travail,« i: *Cahiers d'étude de l'automatisme et des sociétés industrielles* nr. 3, 1962. I forskellige kapitler i sit værk: »Vers l'automatisme social«, Paris 1963, anknytter Naville til den Marx'ske analyse af den bedriftlige og samfundsmæssige arbejdsdelings former, for at nå frem til en vurdering af automationen. – se specielt under aspektet fremmedgørelse – diskussionen af Navilles automationsanalyse af H. Stück: »Automation et aliénation«, i *Epistémologie sociologique* nr. 8, Paris 1969. Vedr. begrundelsen for »sociologie du travail« als »sociologie du salariat« i yderligere teoretiske arbejder af Naville, se diskussionen hos Klaus Düll: »Industriesoziologie in Frankreich – Eine historische Analyse zu den Themen Technik, Industriearbeit, Arbeiterklasse,« Frankfurt 1975, 193 ff. og 235 ff.

den økonomiske struktur, intentionalt drejes – i betydningen: udvidelse til bestemte delområder indenfor det nutidige kapitalistiske samfund. Som f.eks. Mendner gør med sin »supplering« af den reelle subsumption gennem de tayloristiske arbejdsorganisationsprincipper. Den Marx'ske teoris begrænsning og brugbarhed for den empiriske undersøgelse af delområder af nutidige kapitalistiske samfund består i, under opmærksomhed overfor det metodiske forhold mellem logisk og historisk undersøgelse, at tjene som »udgangspunkt« for empirisk socialforskning. Den empiriske undersøgelse af f.eks. de nutidige former for industriarbejde må – hvis den vil relatere sig til den i den Marx'ske teori formulere økonomiske strukturanalyse – se sig henvist til udviklingen af en selvstændig industrisociologisk analytik, som ikke i sig selv kan afledes af den Marx'ske teori.

En, udelukkende udfra undersøgelsesgenstanden udviklet, analytik, som ikke lader sig føre tilbage til et teoretisk system, ville under alle omstændigheder blive en vilkårlig analytik. Udelukkende udfra undersøgelsesgenstanden udviklede analytikker, som f.eks. klassifikationer af mekaniseringsfaser, og arbejdsorganisatoriske typologier, kan være heuristisk frugtbare som instrumenter for empiriske undersøgelser, men forbliver dog på et klassifikatorisk niveau, når deres sammenhæng med den til grund lagte teori ikke kan ekspliciteres. Tager man den Marx'ske teori som udgangspunkt for empirisk socialforskning om industriarbejdets udvikling, drejer det sig om, på den ene side at videreudvikle foreliggende ansatser til analyse af »teknisk udvikling« som f.eks. er blevet skitseret af B. Lutz med hjælp af analytiske kategorier³⁹ (Teknificering, organisering, procesanalyse, procesopsplitning og processammenlægning), og på den anden side teoretisk at forankre de på det analytiske niveau indvundne teorier af »middelrækkevidde« (f.eks. teknisk udvikling) i den Marx'ske teori.⁴⁰ Bagved det af G. Brandt beklagede »teoriunderskud«⁴¹ indenfor industrisociologien, ligger reelt det, som G. Bechtle i sin skitse til en teoretisk ansats har peget på,⁴² nemlig et dobbelt formidlingsproblem: Te-

39. Se Lutz, op.cit. s. 235 ff. Se endvidere N. Atmann/G. Bechtle og B. Lutz: Technisierung und Standardisierung – Elemente einer Analytik technisch-organisatorischer Veränderungen »DFG-Forschungsbericht, München 1976.

40. Se til dette også de slutninger som Gensior og Kraiss drager af deres diskussion af studierne fra SOFI Göttingen og ISF München, i deres bidrag »Arbeitsmarkt und Qualifikationsstruktur« op.cit., specielt s. 329 ff. Denne problematik bliver diskuteret ud fra et metodekritisk synspunkt f.eks. af B. Kraiss: »Technischer Fortschritt und Bedarf an qualifizierten Arbeitskräften«, Dissertationsafhandling FU Berlin 1977.

41. Se Gerhard Brandt: »Zentrale Themen und gesellschaftliche Bedingungen der Industrie-sociologie seit Mitte der 60'er Jahre« Referat fra den 18. tyske sociologdag i Bielefeld 1976.

42. Se G. Bechtle: »Produktionstechnik, Arbeitsorganisation, Qualifikationsstruktur« Referat fra den 18. tyske sociologdag i Bielefeld 1976.

oretisk drejer det sig om forholdet mellem samfundsmæssig og bedrifts-
lig produktionsproces, analytisk drejer det sig om forholdet mellem en på
den kapitalistiske produktionsmådes objektive struktur beseret »teori om
teknisk udvikling« og udviklingen af en for undersøgelsen af produktions-
teknik, arbejdsorganisation og kvalifikation empirisk anvendbar analytik.
Udviklingen af en industrisociologisk analytik er nødvendig, hvis man
ikke kun vil forklare udviklingen i produktionsteknik, arbejdsorganisation
og kvalifikationsstruktur empirisk, men også forklare dem teoretisk set i
sammenhæng og relateret til den kapitalistiske produktionsmåde.

Denne analytik må på den ene side være i stand til, at bestemme produkti-
onsprocessen i sine bedriftlige og bedriftsydre afhængigheder; den må på
den anden side kunne begrundes ud fra formidlingsstrukturen mellem sam-
fundsmæssig og bedriftlig produktionsproces. Denne »begrundbarhed«
betyder ikke, at denne analytik skal kunne afledes ud fra den Marx'ske
teori. Den Marx'ske teori kan som »udgangspunkt« for empiriske under-
søgelser af industriarbejdet angive den teoretiske formidlingsstruktur mel-
lem samfundsmæssig og bedriftlig produktionsproces; derimod opstiller
den indholdsmæssige udarbejdelse af dette teoretiske formidlingsproblem
en opgave, som følgelig får en anknøytning til den Marx'ske teori, men med
indoptagelse og udfoldelse af yderligere økonomisk-samfundsmæssige
formidlingsled.⁴³ Den industrisociologiske analytiks »begrundbarhed« ud-
fra det teoretisk bestemte forhold mellem samfundsmæssig og bedriftlig
produktionsproces, skal på sin side muliggøre tilbagerelatering til teore-
tiske udsagn om udviklingen i den kapitalistiske produktionsproces. Her-
med er nævnt problemer for det videre teoretiske og analytiske forsknings-
arbejde, men endnu ikke peget på nogen løsninger.

Den foreliggende kritik af Mendners tilgang kan derfor henvise til nød-
vendigheden af disse forskningsprocesser, men dog ikke selv give et posi-
tivt svar på de opstillede spørgsmål.

Oversat fra: Leviathan, nr. 2 1978: Heiner Stück: »Taylorismus und »re-
elle subsumtion«, af Flemming Bahner og Erling Havn.

43. Se G. Bechtles udkast: Gesellschaftliche und betriebliche Bedingungen der Nutzung von
Arbeitskraft«, udkommer 1978 som forskningspapir fra ISF.

NYHED!

LARS QVORTRUP

KRISE, REVOLUTION OG UTOPI

Kriseteori – det begreb har efterhånden fået en snæver, økonomisk og pessimistisk klang: konjunkturedgang, underskud på betalingsbalancen, strukturproblemer...

Denne bog står på to måder i modsætning til den herskende »marxisme« på venstrefløjen.

Det er efterhånden – også på venstrefløjen – blevet et udbredt udsagn, at kapitalismen ikke nødvendigvis, dvs. på grund af indre lovmæssigheder, vil bryde sammen. Heroverfor fastholder bogen i en omhyggelig rekonstruktion af loven om profitatens faldende tendens og i en kritik af forskellige forvanskninger af denne lov, at og hvordan kapitalismen *er* en sammenbrudsmærket produktionsmåde.

Det er efterhånden blevet et udbredt udsagn, at Marx's kriseteori handler om økonomi i snæver forstand. Heroverfor fastholder bogen, at kriseteorien er en omfattende og forhåbningsfuld teori om sociale forhold: om kapitalismens klassekampe, om oprør, revolutioner og contra-revolutioner og om utopierne om et bedre samfund.

Kapitalismen bryder ikke bare sammen. Den afsætter også utopier om det klasseløse samfund som frihedens rige og den skaber mulighederne for virkeliggørelsen af et sådant samfund.

BOGLADEPRIS: 69,- KR

PRIS SOM KURASJE-ABONNEMENT 54,- KR

Maskinstorm

*Niels-Peter Dahl og Lars Bo Pedersen*¹

Indledning.

Denne artikel beskæftiger sig med maskinstorm, både som begreb og som politisk handlemulighed.

Begrebet maskinstorm har sin oprindelse i den periode af kapitalismen hvor det traditionelle håndværk, gennem maskiner, blev forvandlet til industrielt arbejde med en deraf følgende specifik kapitalistisk arbejdsdeling. De arbejdere som qua deres manglende besiddelse af produktionsmidler var tvunget til at sælge deres arbejdskraft til en kapitalist, blev udsat for en helt umiddelbar trussel om at miste deres arbejde fordi maskinerne simpelthen overtog deres arbejdsfunktioner. Stillet over for denne trussel, med udsigt til at blive berøvet enhver mulighed for at opretholde sin egen og familiens eksistens, begyndte arbejderne at føre organiserede kampe hvor de ødelagde maskinerne, for at forhindre maskinerne i at overtage deres job.

Kritikken af maskinstorm, som politisk handlemulighed, blev først og fremmest formuleret af Marx som vi senere i artiklen skal vende tilbage til. Det bemærkelsesværdige ved denne kritik er, at den så at sige er blevet hængende op igennem historien, som et dogme der bliver anvendt som skældsord af hvem som helst overfor arbejdergrupper der forholder sig kritisk til indførelse af ny teknik på virksomheden. I dagens Danmark er det faggrupper som typografer og bryggeriarbejdere der, af den borgerlige offentlighed, bliver udsat for kritikken, samtidig med at de selv samme faggruppers fagforeninger bedyrer at de ihvertfald ikke er maskinstormere. Dette skal vi senere vende tilbage til.

På venstrefløjen er holdningen til maskinstorm, som selve den fysiske handling at ødelægge maskiner, uklar i den forstand, at de færreste grupperinger udtaler sig om maskinstorm som strategisk mulighed. Denne uklarhed skyldes bl.a. at holdningen til den teknologiske udvikling ikke længere er entydig positiv. Kun DKP vakler ikke i troen på teknologiens progressive karakter som kernen i produktivkraftens udvikling, og dermed drivmidlet i den proces der skal afskaffe kapitalismen.

1. Artiklen er en omarbejdet udgave af et afsnit i projektrapporten »Teknologi og arbejde« af Jørgen Andreasen, Niels-Peter Dahl, Ole Dybbroe, Bjarne Bo Jensen, Ole Fogh Kirkeby, Flemming Kjeld Nielsen, Jens Timm Nielsen, Lars Bo Pedersen og Søren Viemose, RUC 1981.

Denne artikel knytter sig til en diskussion af kritikken af maskinstorm som en arbejderstrategi overfor den teknologiske udvikling, her forstået primært som udviklingen i maskiner og maskinsystemer.

Vi lægger således i det følgende op til at behandle maskinstormerdiskussionen som et konkret eksempel på konfrontationen mellem forskellige opfattelser af teknologisk udvikling i arbejderklassen og de hertil knyttede organisationer. I den sammenhæng tager vi følgende eksempler op:

- a) Den østeuropæiske maskinstormerkritik baseret på teorien om den Videnskabelige Tekniske Revolution (herefter VTR).
- b) Fagforeningernes maskinstormerkritik og teknologiopfattelse, og en kritik heraf baseret på en bestemmelse af fagforeningens form og funktion.
- c) Maskinstormerkritikken belyst ved sammenhængen mellem fagforeningernes holdning og forskellige reformistiske holdninger til teknologisk udvikling.

De nævnte opfattelser forfølges ikke ud fra deres formål eller hensigt, men ud fra deres konsekvens i forhold til en arbejderstrategi samt til Marx' kritik af maskinstorm. Dette sker således, at vi først vil gennemgå de mest anvendte eksempler på Marx' maskinstormerkritik, dernæst den østeuropæiske eller DKP'ske kritik og til sidst nogle udvalgte fagforeningers holdning. I første del af afsnittene vil vi udelukkende referere fra kilderne, samt forsøge at placere kritikkerne i den sammenhæng de er skrevet eller fremsat i. Herefter vender vi tilbage til kilderne for at se, hvad kritikken kan bruges til, dvs. hvad kan kritikken sige om ophavsmændene.

Marx' kritik af maskinstormerne.

I det kommunistiske manifest², et af Marx' tidlige skrifter, beskriver han i afsnittet om »Bourgeoisie og proletariat« hvordan kapitalforholdet konstituerer borgerskab og proletariat som antagonistiske klasser.

Marx udlægger i sammenhæng udviklingen fra de feudale og laugsæssige produktionsmåder over simpel Kooperation til arbejdsdelingen i manufakturen og opkomsten af den moderne storindustri. Han kobler udviklingen til dannelsen af et proletariat, »en moderne arbejder«, der opstår fra de feudale håndværkere, som gennem arbejdsdelingen og dequalificeringen i fabrikken efterhånden berøves alt til fordel for i bedste fald at være tilbehør til en maskine, til hvis betjening der kun kræves enkle ensformige

2. Karl Marx/Friedrich Engels: Det kommunistiske manifest, Tiden 1976 (skrevet 1848).

greb. Manifestet indeholder efter den korte historiske analyse en sammenfatning af tendenserne i den udvikling, hvorefter proletariatet konstitueres og gennem udviklingen af en stigende bevidsthed, samt under den tvang hvormed den kapitalistiske produktionsmåde udfolder sig med nødvendighed omstyrter kapitalismen. Men:

»I begyndelsen kæmper de enkelte arbejdere, så arbejderne på en fabrik, dernæst arbejderne indenfor et fag på et bestemt sted mod den enkelte fabrikant, der direkte udbytter dem. De retter deres angreb ikke blot mod de borgerlige produktionsforhold, de retter deres angreb mod produktionsmidlerne selv; de ødelægger de fremmede konkurrerende varer, de slår maskinerne i stykker, de stikker ild på fabrikkerne, *de forsøger at vinde den stilling tilbage, som middelalderens arbejdere havde*«. ³

Marx fremstiller her nærmest maskinstormerbevægelsen som reaktionær. I hans forståelse er det netop den af kapitalens despoti producerede proletar eller dequalificerede ensliggjorte arbejderklasse som udgør det revolutionære subjekt. At arbejderne således forsøger at forhindre den historiske proces, hvorunder de selv befries, er indlysende nok for Marx. Vi vil her hæfte os ved, at det af Marx' maskinstormerkritik fremgår, at selve den handling at smadre de nye maskiner for at bevare arbejdet ved de gamle er forkert al den stund, at disse ligesåvel kan være udtryk for en materialisering af eksisterende udbytnings- og undertrykkelsesformer.

Konsekvensen heraf vil da være, at arbejderne ikke hermed angriber den udbytningsrelation de allerede indgår i. Marx ser bort fra kampen om maskinernes umiddelbare konsekvenser til fordel for etableringen af en historisk udviklingsdynamik, der endegyldigt afskaffer kapitalforholdet. Vi vil imidlertid med henblik på de senere analyser fastholde det principielt vigtige i en kritik af maskinstorm, som en arbejderstrategi, med det perspektiv, at de ville restaurere produktionsprocessen, og dermed opretholde nogle eksisterende udbytnings- og herredømmerelationer. Om den historiske sammenhæng i ovennævnte citat er korrekt, dvs. om der ikke for arbejderne og deres kamp mod kapitalen var en afgørende forværring til forskel fra kapitalens undertrykkelse gennem de nye maskiner og situationen under de håndværks- og laugsmæssige produktionsmåder, vil vi stille et spørgsmålstejn ved. Den rent kvantitative udbytning er der i hvert fald ingen tvivl om: maskinerne reducerede det nødvendige arbejde og

3. Manifestet s. 23 (vores fremhævelse).

sænkede helt umiddelbart arbejdskraftens værdi til et niveau der indebar en eksistenstrussel.⁴

Det andet, og historisk set nok mest kendte sted Marx fører en maskinstor-merkritik frem, er i Kapitalens Bd. 1. kapitel 13.⁵ I dette kapitel beskriver Marx helt suverænt, hvordan den reelle subsumption i form af den specifik kapitalistiske produktionsmåde sætter sig igennem overfor arbejderne i storindustrien, og etablerer såvel grundlaget for en ny økonomisk som materiel udbytning af arbejderne. I afsnittet »Kampen mellem arbejder og maskine« slås det indledende fast, at:

»Kampen mellem kapitalist og lønarbejder tager sin begyndelse med selve kapitalrelationen. Kampen raser videre under hele manufakturperioden. Men det er først, når maskinerne indføres, at arbejderen begynder at bekæmpe selve arbejdsmidlet, den form, hvorunder kapitalen materielt har eksistens«. ⁶

Marx har hermed angivet indholdet i den reelle subsumption: Fremkomsten af en kvalitativt ny og specifik kapitalistisk teknologi. Det som for arbejderne under tidligere produktionsformer fremstår som abstrakte udbytningsrelationer baseret på en kapitalists økonomiske tilegnelse af (som regel) en håndværkers arbejdsresultat, bliver med indførelsen af maskinerne til konkrete undertrykkelsesrelationer, hvor udbytningen antager en materiel form gennem arbejdsdelingen og erstatningen af arbejderens kvalifikationer med maskiner. *Arbejdernes kamp mod kapitalen finder således sit materielle udtryk i teknologien:*

»Den selvstændige og fremmedgjorte skikkelse, som den kapitalistiske produktionsmåde i det hele taget giver arbejdsbetingelserne og arbejdsproduktet i forhold til arbejderen, bliver altså med maskinerne til den fuldt udviklede modsætning. Derfor bryder arbejderens brutale oprør mod arbejdsmidlet først løs med maskinerne«. ⁷

4. I relation til det anførte citat vil vi understrege, at der ikke i Manifestet er baggrund for at hævde, at Marx skulle anse en smadring af maskiner og teknologi som nødvendigvis reaktioner eller »modhistorisk«. Marx' forståelse af maskineriet som kapitalens materialiserede herredømme er allerede her udviklet. Hans afvisning må forstås ud fra hans formuleringer i Manifestet om proletarenes historiske mission: at omstyrte det kapitalistiske samfund i kraft af proletarenes kvantitative organisering.

5. Karl Marx: Kapitalen 1.3, Rhodos.

6. Ibid., s. 617-18.

7. Ibid., s. 623.

Marx giver i afsnittet nogle eksempler på arbejderopstande mod maskinerne og konsekvenserne heraf for arbejderne, og han lægger med udtryk som f.eks. »pøbelens udskejelser« ikke skjul på, at han anser maskinstorm som en forkert strategi. Et af de citater, der oftest har været anvendt i forbindelse med holdninger til teknologi fra forskellige sider, omtaler maskinstormerne:

»Der kræves tid og erfaring, inden arbejderen lærer at skelne maskinerne fra den kapitalistiske anvendelse af dem og som følge heraf lærer at overføre sine angreb fra de materielle produktionsmidler selv til den samfundsform hvorunder de anvendes til udbytning«. ⁸

Hvad betyder dette citat egentlig? Hvad er konsekvensen af at overføre angrebene fra maskinerne til den samfundsform, der bruger dem til udbytning?

I den traditionelle udlægning bruges citatet som belæg for at maskinerne som sådan er gode nok, og at man ikke kan hindre den teknologiske udvikling uden at være reaktionær, idet tvangsmæssig udvikling af arbejdsmidlerne anses som drivkraften i afskaffelsen af kapitalistiske ejendomsforhold. ⁹

Andre har valgt at lade citatet underbygge en forståelse af kampen mod kapitalismen, hvor kapitalens materielle eksistens kun anses for relevant i det omfang, den kan bidrage til en klassekampsmæssig bevidstgørelse omkring den økonomiske udbytningsrelation. Vi mener, at begge de to »fortolkninger« i bedste fald er utilstrækkelige, men indrømmer gerne, at Marx i netop denne nøgleformulering, hvor han ikke explicit inddrager kritikken fra Manifestet, undlader at udtrykke sig så klart som sammenhængen ellers giver mulighed for.

Først må vi imidlertid afvise, at citatet giver belæg for en »neutral« teknologioptagelse. Netop kapitel 13 er, som allerede omtalt, ét langt bevis for det modsatte, og Marx nævner selv, at teknologien undergår en specifik kapitalistisk formbestemmelse. For det andet gives der heller ikke belæg for, at det som Marx kalder »at skelne maskinerne fra den kapitalistiske

8. Ibid., s. 619.

9. Jvf. de betragtninger Marx fremsætter i forordet til »Bidrag til kritik af den politiske økonomi« side 13 (Rhodos 1974). Han fremsætter den tese at: »På et vist trin i deres udvikling kommer samfundets materielle produktivkræfter i modstrid med de forhåndenværende produktionsrelationer, eller, hvad der kun er et juridisk udtryk for det samme, med de ejendomsforhold, inden for hvilke de hidtil har bevæget sig. Fra at være udviklingsformer for produktivkræfterne slår disse relationer om til at blive lænker for

Noten fortsættes side 85

anvendelse af dem« skulle være ensbetydende med, at kampen mellem kapitalist og arbejdere ikke drejer sig om en kamp omkring maskinernes konkrete udformning. Vi mener derimod, at det centrale i citatet ligger i, at Marx slår fast, *at kampen om maskinerne også må være en kamp mod kapitalismen, hvis den skal have et revolutionært perspektiv*. Og dermed underbygger han netop sin maskinstormerkritik fra Manifestet, hvor han kritiserer arbejderne *for at ville restaurere produktionsprocessen*. Når erfaringer gennem kampe har lært arbejderne at skelne mellem at kæmpe for at bevare gamle produktionsrelationer og konsekvent at angribe dem i deres kapitalistiske specificitet, er det klart, at denne bevidsthed må føre med sig at arbejderne, i stedet for blot at forhindre maskinerne, tager kampen op omkring de konkrete udtryk for den kapitalistiske produktionsmåde, nemlig kampen om maskinernes udformning.

Til forståelsen af Marx' anvendelse af begrebet maskinstorm hører imidlertid, at Marx jo nødvendigvis må anlægge det selvsamme dobbeltperspektiv på maskinstorm som på teknologi. På den ene side er *teknologien* den produktivkraft som skal tørne ind i produktionsforholdene og omstyrte kapitalismen. På den anden side udvikler kapitalismen et herredømmeforhold hvorunder de teknologisk-materielle strukturer undergår en specifik prægning og formbestemmelse i en subsumptionsproces. Maskinstormerne ryger ind i disse teorier som en hund i et spil kegler: I det ene perspektiv er maskinstormen reaktionær fordi den bremser en historisk udvikling (Manifestet), og i det andet perspektiv er den et nødvendigt led i det konkrete opgør med kapitalismen (Kapitalen). *Hævet over disse perspektiver står imidlertid, at Marx fastholder en forståelse af maskinstormen som reaktionær, når formålet er, eller resultatet bliver en fastholdelse af en given udbytningsrelation eller givne »privilegier«.*

Var maskinstormerne maskinstormere?

Ovenfor har vi berørt spørgsmålet om, hvad maskinstorm egentlig er. Vores udgangspunkt er, at ethvert konkret skridt der tages i klassekampen må analyseres ud fra en forståelse hvor arbejdernes, i vid forstand, faktiske materielle vilkår tages som udgangspunkt. Og det er netop her, at Marx' maskinstormerkritik kommer ind i billedet: *Maskinstormen defineres som en arbejderstrategi, der som perspektiv har en opretholdelse af eller tilbagevendende til nogle gamle udbytnings- og herredømmerelationer*. Og det er uanset om denne type af aktioner indebærer at der smadres en fabrik, eller at teknologien »passivt« hindres. Marx' kritik er imidlertid ikke fremsat uden relationer til en konkret historisk sammenhæng, men sigter klart til

maskinstormerne i Europa og specielt til Luditerne i England i begyndelsen af 1800-tallet. Er Marx' kritik i dette lys korrekt?

Med baggrund i en vurdering af de daværende teknologiformer må vi konstatere, at stort set alle maskinstormeraktioner er blevet aktualiseret af en overgang i teknologiens karakter som svarer til fremkomsten af en specifik kapitalistisk formbestemmelse af teknologien.

På den ene side kan man således opfatte maskinstormerne i det perspektiv at de ikke progressivt bidrager til den historiske udviklingsdynamik som, gennem den brugsværdi- og bytteværdimæssige forarmelse af arbejderklassen, skaber baggrund for en omstyrtelse af det borgerlige samfund. I bedste fald bliver maskinstormerne harmløse, i værste fald bremser de en historisk proces. På den anden side kan analysen af maskinstormerne tage sit afsæt i de konkrete materielle forhold som begrunder den historiske realitet, en analyse som placerer en arbejderstrategi med afsæt i materielt funderede styrkepositioner i arbejdsprocessen. Marx repræsenterer den første forståelse. Således er selve dequalificeringen udgangspunkt for hans forståelse af det revolutionære subjekts opståen i skikkelse af massearbejderen. Det er i lyset af denne forståelse at Marx, på trods af et konkret kritisk begreb om teknologi, havner i en afvisning af maskinstorm med henvisning til en historieforståelse som almengør nogle konkrete udviklingstræk ved den kapitalistiske teknologi.¹⁰ Hermed er man med Marx også ude af stand til at vurdere maskinstorm som en strategi i det konkrete tilfælde.

Heroverfor hævder vi det andet synspunkt: Maskinstormen i 1800-tallet må vurderes *konkret* historisk. Men i øvrigt mener vi, at tilgængelige kilder fra 1800-tallet i vid udstrækning giver belæg for at afvise Marx' maskinstormerkritik i relation til de faktiske historiske forhold.

I historiske eksempler udgjorde den mekaniske væv specielt for de højt kvalificerede vævere i tekstilindustrien, en så massiv materialisering af vævernes kvalifikationer og en så forøget kapitalkontrol med produktionsprocessen, at enhver baggrund for vævernes hidtidige position overfor kapitalen forsvandt. Fra den dag de nye maskiner stod i fabriks hallen, kunne væverne enten stille sig op i køen af subsistensløse mænd, kvinder og børn, eller smadre maskinerne. De valgte det sidste. I forhold til udviklingen i arbejdsprocessen udgjorde maskinstormerbevægelsen en ekstrem

10. Vi har i denne artikel bevidst undgået at forholde os eksplicit til Marx' teknologiforståelse, omend vores synspunkter i rigt mål er implicit til stede. For en introduktion til begreber og problemstillinger vi finder centrale i en sådan sammenhæng henvises til artiklen »Kampen om Kooperationen«, af Ole Fogh Kirkeby, i Naturkampen nr. 25, 1982.

fare for kapitalen, som til sidst i England måtte nedkæmpe bevægelsen ved hjælp af militær, henrettelser og deportation. Maskinstormernes konsekvente kamp mod kapitalens prægning af arbejdsprocessen udgør derfor et eksempel på en organisatorisk og indholdsmæssig radikalitet som ikke kan reduceres til en ubevidst pøbels spontane handlinger.

Østeuropæernes og neutralisternes kritik.¹¹

I bogen »Maschinenstürmer«¹² præsenterer Henkel/Taubert forskellige kritiske holdninger fra den gængse øst- og vesttyske historieskrivning omkring arbejderbevægelsens historie. Bogens hovedvægt ligger på det konkrete historiske område i form af et omfattende kildemateriale om maskinstormerbevægelsen i den nu belgiske by Eupen i april 1821, samt strejken blandt sliberi i den tyske by Solingen i februar 1926. Kildematerialet tjener det formål at være belæg for at revidere de traditionelle maskinstormeropfattelser, som Henkel/Taubert har fundet tvivlsomme. Bogen indeholder ud over kildematerialet således en fyldig indledning, hvori de historiske bidrag til kritikken af maskinstormerne fremlægges og diskuteres. Forfatternes formål er at skrive en socialhistorie, hvori den virkelige arbejder eksisterer som andet end en abstraktion. En sådan historieskrivning er angiveligt i modstrid med den traditionelle teoretiske og politologiske idé- og organisationshistorie, som den fremstår fra mere eller mindre dogmatisk østeuropæisk historieskrivning. Der gøres endvidere en del ud af at kritisere det formål de forskellige dogmatiske forfattere kunne have med at forvanske eller forfalske historien. Dette er ikke vores formål. Vi ønsker med de følgende eksempler at fremlægge en bestemt teoriog historieforståelses syn på maskinstormen.

I den officielle østtyske historieskrivning anføres, tydeligt inspireret af Marx' formuleringsmåde, men ikke af indholdet i hans formuleringer, at:

»Arbejderne, navnlig håndværkssvende og manufakturarbejdere, troede at indførelsen af maskinerne ville medføre deres sociale forarmelse. De rettede derfor deres had mod disse og ødelagde dem som deres

11. Når vi i det følgende behandler den østeuropæiske teknologiforståelse er det fordi den i ren form repræsenterer en produktivkraftoptimisme, og fordi andre marxistiske positioner udgår fra den samme optimisme som KP'erne omend de er mindre teoretisk konsekvente i deres begrundelse eller slet og ret fremfører forståelsen som et dogme.
12. Martin Henkel/Rolf Taubert. Maschinenstürmer, Syndikat 1979, Vesttyskland (alle citater herfra, vor oversættelse).

formodede konkurrenter. Først erfaringerne fra de fortsatte klassekampe lærte arbejderklassen at skelne mellem maskinen som materiel produktivkraft på den ene side og dens privatkapitalistiske anvendelse på den anden, og ikke afvise maskinerne, men bekæmpe deres ejere, kapitalisterne«. ¹³

Her lægges altså vægt på, at det var tidlige håndværkere og manufakturarbejdere, der begik fejltagelserne og ikke kunne skelne privatkapitalismen fra den materielle produktivkraft. I videnskabshistorikeren Hans Mottek's redegørelser for hvilke konsekvenser maskinstormerne historisk fik, må man imponeres over den tilsyneladende smarte måde, hvorpå maskinstormen er indgået i kapitalens profitproduktionsbehov:

»Profitforestillingerne var meget ofte bundet til »moderetninger« – den ene virksomhedsejer, investor, fulgte efter den anden. Aktiv modstand mod bestemte varianter kunne i overensstemmelse hermed begrænse enkelte »moderetningers« fremtrængen til fordel for andre. Derved er det ikke udelukket, at den slags modstand har fremmet det tekniske fremskridts samlede tempo i stedet for at bremse det«. ¹⁴

Mottek fremfører yderligere en række pointer omkring maskinstormerne. Det var således ikke kun proletarerne ¹⁵, der angreb maskineriet, men mest folk fra halvproletariatets og den af proletarisering truede håndværkers rækker. Han mener også, at egentlige, fra maskinstormernes synspunkt, heldige aktioner kun lod sig udføre, når der var tale om mindre og økonomisk ubetydelige tekniske fornyelser. Desuden var arbejderne ikke imod alle former for det tekniske fremskridt, således mener Mottek, at aktionerne kun rettede sig imod maskiner, der direkte overflødiggjorde arbejderne, og ikke sådan noget som f.eks. jernbaner.

Hvad angår forståelsen af den arbejderklasse, der foretog maskinstormen, samt den bevidsthed den måtte repræsentere, leveres der fra G. Puchta og E. Wolffgramm detaljerede analyser. Puchta/Wolffgramm tager tråden op

13. Institut für Marxismus – Leninismus beim Zentralkomitee der SED: Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung Bd. 1. Berlin/DDR 1966, citeret i Henkel/Taubert op.cit., s. 13.
14. Hans Mottek: Wirtschaftsgeschichte Deutschlands. Ein Grundriss. Bd. 2, Berlin/DDR 1969, citeret i Henkel/Taubert op.cit., s. 11.
15. Proletarerne går i den sædvanlige østeuropæiske historietradition for i egentligste forstand at være den »sande« arbejderklassens repræsentanter. Andre end proletarerne kan således ikke repræsentere den progressive kamp for socialismen.

fra Lenins bog »Hvad må der gøres?«, hvori Lenin fremsætter den tese, at det »spontane element« i den tidlige arbejderbevægelse ikke afspejler andet end kimformer af bevidsthed. Forfatterne forsøger nu, med henvisning til et historisk eksempel, at påpege de konkrete kimformer:

»Man kan kun opfatte en maskinstorm i almindelighed som en spontan modstandsaktion fra proletariatet, som på ingen måde ligger i det historiske fremskridts ånd. Alligevel aftegner der sig også i de spontane elementer af Ronneburger-vævernes aktion følgende bevidsthedsmæssige kimformer:

1. svendenes ordnede march til maskinstormen
2. dokumentationen af fælles opfattelser og bestræbelser i svendenes sang
3. den stadige styrkelse af protestbevægelsen og den deraf voksende indsigt i nødvendigheden af kollektive aktioner«. ¹⁶

I det tilgrundliggende eksempel er der tale om indførelse af mekaniske vævestole i en virksomhed af forlagstypen.¹⁷ Forfatterne lægger således vægt på, at det ikke var et organiseret proletariat, men en vævemester og nogle forenede håndværkersvende (Gesellen), som udførte aktionen. Opfattelsen af, at de tidlige arbejdere var i besiddelse af en utilstrækkelig bevidsthed udbygges bl.a. af Jürgen Kuczynsky, der i sammenhæng med en analyse af perioden omkring 1840 skriver om den tidlige arbejderbevægelse:

»Væsentligt for dem er hele deres rodløshed og det forhold, at de i grunden heller ikke betragtede fabriksarbejdet som et fast arbejde, men som et »fortløbende lejlighedsarbejde««. ¹⁸

Henkel/Taubert nævner udover Kuczynsky en del vesttyske historikere, der trods formuleringer om det modsatte, alligevel ender med reelt at angribe maskinstormerne for at forsøge at forhindre »udviklingen«.

16. G. Puchta/E. Wolffgramm: Spontaneität und Keimformen der Bewusstheit in der Frühzeit der deutschen Arbeiterbewegung. Karl Marx Universität, Leipzig, 1955-57, citeret i Henkel/Taubert op.cit., s. 14.

17. Forlagene var karakteriseret ved, at ejeren ansatte og betalte en mester en vis sum penge, hvorefter han selv drev virksomheden, købte arbejdskraft og stod for den daglige ledelse.

18. Jürgen Kuczynsky: Die Entstehung der Arbeiterklasse, München 1967, citeret i Henkel/Taubert op.cit., s. 16.

Centralt i de nævnte eksempler på maskinstormerkritikken står en opfattelse af arbejderbevægelsens historie som en glidende proces mod et stadigt større niveau af bevidsthed. Parallelt med den østtyske produktivkraftforståelse ligger der således en automatisk kobling til stadigt højere bevidsthedsniveauer i arbejderklassens udvikling, og dette giver baggrund for at tale om, at maskinstormerne kun repræsenterer kimformer af bevidsthed, når de hindrer den videnskabelige tekniske revolution i at udfolde sig.

Kritik af østeuropæerne.

Kritikken af østeuropæernes maskinstormerkritik ligger indenfor rammerne af kritikken af den »neutrale« teknologiforståelse.

Den KP'ske tradition bygger på begreber der er bygget op omkring arbejdsprocessens historiske udvikling. Til forskellige stadier i denne udvikling svarer forskellige samfundsformer. Man skelner mellem en »teknisk revolution«, en »revolution af produktionen« og en »social og politisk revolution«. Til hvert af disse begreber knytter der sig principielt forskellige samfundstyper. Den »tekniske revolution« knytter sig til overgangen fra feudalismen til kapitalismen, hvor arbejdsmidlernes udvikling resulterede i en revolution af produktionen, med den kapitalistiske produktionsmåde som følge. Kendetegnet for den »industrielle revolution« er at videnskaben skilles ud af arbejdsprocessen på kapitalens foranledning, for at blive brugt systematisk til udvikling af selvsamme arbejdsproces. Men netop denne systematiske anvendelse af videnskaben fører den tilbage i arbejdsprocessen; integrerer den igen med det industrielle arbejde og danner hermed en ny basis for produktionen, som kaldes den »videnskabelige tekniske revolution« (VTR) til hvilken den socialistiske samfundsorganisation knytter sig. De almene kendetegn ved VTR er som følger: »Først og fremmest gælder det om at slå fast, at VTR er en så overgribende proces, at der ikke findes områder i samfundet, der ikke berøres af den. VTR starter i anden halvdel af 1900-tallet. Særlig iøjnefaldende er den fuldstændige revolutionering af videnskaben, specielt af naturog de tekniske videnskaber. Videnskaben er blevet en umiddelbar produktivkraft. Der skabes forudsætninger for en kvalitativ omstrukturering af selve produktionsprocessen. Det vigtigste kendetegn er her overgangen fra det maskinelle fabrikssystem til den kompleksautomatiserede produktion. En sådan handling stiller krav om større koordination, prognoser, planlægning og kontrol. Dette udvikles springvis og må derfor betegnes som intet mindre end en revolution. Det handler altså om kvalitative spring; et højere princip for fremskridtene i produktionen«.¹⁹

Note 19 se næste side

VTR-teoriens manglende kritiske teknik-begreb har nogle politiske implikationer som ikke væsentligt adskiller sig fra et borgerligtkapitalistisk teknik-begreb.

KP'erne forstår teknologisk udvikling som en stigende instrumentalisering af menneskets udbytte af naturen. At ville pådatte denne instrumentalisering en kritik, som går på, at den er kapitalsubsumeret og dermed perverteret af profithensyn er forkert, fordi instrumentaliseringen ikke er andet end menneskets stigende erkendelse af naturens lovmæssigheder. Der hvor problemet ligger for KP'erne, er at kapitalens anvendelse af teknologisk udvikling frembringer en fordelingsproblematik, hvor kapitalisterne tiltvinger sig en stadig større del af lagkagen på bekostning af lønarbejderne.

Problemet kan altså løses ved at fjerne den klasse som profiterer på arbejderklassen hvorefter man ved hjælp af en central dirigering og planlægning af produktionen kan sikre at fordelingen af konsumtionsmidler sker »ligeligt«.

Den politiske implikation, som er indeholdt i denne forståelse af teknologisk udvikling er, at dens relevans alene ligger i evnen til at frembringe konsumtionsmidler. Dvs. at den teknologiske rationalitet i KP-forstand er lig med teknologisk rationalitet i kapitalistisk forstand, begge ønsker en forøget produktion af brugsværdi pr. tidsenhed; KP'erne for at forøge konsumtionsfondet og kapitalen for at forøge bytteværdifondet. Konsekvensen er den samme: reduktion af det nødvendige arbejde ved hjælp af en ekstrem hierarkisk arbejdsdeling, taylorisering og maskinisering af produktionen på bekostning af arbejderne mulighed for både som konsumenter og producenter at beherske produktionen.

I det følgende skal vi derfor forholde østeuropæernes kritik til denne opfattelse. Vi kan give Henkel/Taubert ret i, at den østeuropæiske tradition har en klar intern ordensfunktion, men synspunkterne repræsenteres ligeledes af KP-partierne i f.eks. Vesteuropa, hvor formålet ikke er legitimationsideologi indadtil, men at give en teoretisk baggrund for politikformulering i.f.t. den teknologiske udvikling i en specifik kapitalistisk sammenhæng. Vi kan således ikke indgå i forsøg på at forklare neutralistideologien ud fra socialpsykologiske magtkategorier; det er ikke formålet i denne sammenhæng. Men vi vil påpege forståelsens manglende materielle forankring og de *deraf* afledte forvridninger af historien og klassekampens udgangspunkt og udviklingsretninger.

19. Heiner Minsch og Werner Sauerbon: »Til kritiken av teknikk-begreppet i teorin om den Vetenskaplig – Tekniska – Revolutionen. Tekla nr. 5 s. 14-15, vor oversættelse.

Med udgangspunkt i teorien om den videnskabelige tekniske revolution er det ikke noget problem at få placeret maskinstormerne. Selve historien er »programmeret« til at forløbe i takt med den teknologiske udvikling, selve fremskridtet og socialismen, arbejdernes kontrol med produktionen indtræder med videnskabens tilbagevenden til produktionsprocessen under automationen. Hvor den borgerlige historieskrivnings afstandtagen fra maskinstorm er rent moralsk, er det for den østeuropæiske muligt at afvise maskinstormerne blot og bart med henvisning til den begrebslige udledning af historiens udviklingsdynamik.

I de citerede østtyske kilder optræder nogle forståelser, vi vil kigge nærmere på. Det fremhæves, at det mest var håndværkere og manufakturarbejdere, som forsøgte at hindre »produktivkraftudviklingen«. Underforstået: det var ikke rigtige proletarer, som i den østeuropæiske forståelse er de eneste, der anerkendes som arbejderklassens egentlige repræsentanter. Håndværkerne og laugenes medlemmer var altså ikke rigtige arbejdere, de handlede ikke med en proletarisk bevidsthed, og de var heller ikke organiserede i fagforeninger.

Maskinstormerne lader sig således kategorisere som en brik i det historiske puslespil. Med den baggrund bliver det muligt at kritisere »den tidlige arbejderbevægelse« for ikke at have forstået, at den stod ved begyndelsen til den teknisk videnskabelige revolution. Deroverfor vil vi fremhæve, at analysen (og selvfølgelig kritikken) af maskinstormerne kun kan tage afsæt i en historisk forståelse af, at datidens arbejdere var underlagt kapitalforholdet og derfor, uanset om de var håndværkere eller manufakturarbejdere, var konstitueret i et antagonistisk forhold til kapitalen. Fuldstændig som fagarbejdergrupper i dag reagerer overfor truslen mod deres »overgennemsnitlige« arbejdsforhold, således reagerede også datidens arbejdere mod den, (i bredeste forstand), elendigørelse som maskinerne repræsenterede. Henkel/Taubert fremhæver, at netop laugene som de eneste havde stået for varetagelsen af arbejdernes løn- og arbejdsforhold og søgt at hindre skadelig konkurrence fra andre arbejdere.²⁰ Laugene var bl.a. datidens »organisationer« til beskyttelse af arbejderne. At hævde, at maskinstormerne ikke forstod, at de stod ved begyndelsen til »udviklingen« understreger, uden hensyntagen til VTR-teoriens øvrige indhold, blot teoriens manglende fundering i den historiske realitet.

Eksemplet fra Puchta/Wolffgramm med Ronneburger-væverne, der bruges til at illustrere maskinstormernes kimformagtige bevidsthed, under-

20. Henkel/Taubert op.cit., s. 15.

streger i øvrigt hvor afgørende en trussel maskinerne udgjorde. Ikke alene var væverne, som overalt i Europa under storindustriens opkomst, truet af en masse af ufaglærte og ubeskæftigede arbejdere og afvandrede fra landbruget; indførelsen af maskinerne repræsenterede faktisk skiftet fra formel til reel subsumption af arbejderne. Det er derfor ikke uforståeligt, at såvel væverne som vævemesteren i forlaget blev enige om at tage konsekvensen af situationen og smadre maskinerne. Hvad skulle de ellers gøre?

Med hensyn til kritikken af bevidsthedens kimformer og udtrykket »den tidlige arbejderbevægelse«, forstået som et tidligt stadium af »proletarisk bevidsthed«, vil vi kun understrege, at en vurdering af historiske arbejderaktioner må ske i relation til de faktiske materielle forhold. Når Puchta/Wolffgramm imidlertid anfører, at resultaterne af maskinstormen bærer kim i sig til en senere anerkendelse af nødvendigheden for arbejderklassen af kollektive aktioner, er vi uenige. De tilgængelige kilder fra 1800-tallet gør det klart, at maskinstormen i allerhøjeste grad allerede var en *kollektiv* aktionsform.

Overfor den østeuropæiske historieskrivnings forståelse af, at maskinstormen kun eksisterer i en bestemt fase af arbejderbevægelsens historie, vil vi tilslutte os Henkel/Taubert's kritik:

»Også den kollektive bevidsthed om, at der i dette fænomens historie har eksisteret en fase af maskinstormeri og syndikalisering, stammer fra forestillingen om *hin* arbejderbevægelse. Begge karakteriseringer beror på en fiktion: nemlig den, at arbejderbevægelsen efter et bestemt tidspunkt *ikke længere* ville ødelægge maskiner, *men* føre faglige kampe, *ikke længere* ville søge at opnå åbenbare erhvervsprivilegier, *men* abstrakt-almene gå ind for proletariatets interesser«. ²¹

Henkel/Taubert mener nemlig, at den stille obstruktion, »maskinen gik i stykker«, lever i bedste velgående bl.a. med det formål at skaffe et øjebliks pusterum. Det kan vi selvfølgelig ikke være uenige i, men det reducerer unægtelig begrebet maskinstorm til at være en individuel forsvarsreaktion fremfor at være et konsekvent anvendt middel i kampen om magt. Vi mener, at maskinstormen, sådan som begrebet i øvrigt også opfattes af østeuropæerne: at nægte en maskines indførsel, er interessant at analysere som politisk strategi. Når det politiske indhold er klarlagt, vil det være muligt at vurdere om såvel »de oprindelige maskinstormere«, som eksempler på senere strategier fra arbejdergrupper og fagforeninger, gør sig fortjent til dette prædikat. Og hermed har vi allerede bevæget os over i næste afsnit.

21. Henkel/Taubert op.cit., s. 28.

Fagforeningers formuleringer omkring maskinstormere.

For den enkelte arbejdergruppe, eller endog den individuelle arbejder, er arbejdsprocessens konkrete indretning af væsentlig betydning. Det er i arbejdsprocessen og det heri liggende behov for arbejdskraftens brugsværdi, at det overhovedet er muligt for arbejderne at opretholde deres bytteværdi. Enhver forandring af arbejdsprocessen vil også medføre forandringer i behovet for arbejdskraftens brugsværdi, enten kvantitativt eller kvalitativt, og derfor vil disse forandringer altid blive vurderet af arbejderne i forhold til om det giver en positiv eller negativ virkning på betingelserne for at opretholde deres bytteværdi.

Historisk har vi set, at fagforeningerne har forholdt sig passive eller direkte positive og befordrende til teknologisk udvikling undtagen i de situationer, hvor medlemmerne har været truet med direkte forringelser i lønnen eller arbejdsløshed.²² At fagforeningerne reagerer således på den teknologiske udvikling, har nogle helt klare materielle årsager, som udspringer af fagforeningens form og funktion i et kapitalistisk samfund. En nærmere redegørelse herfor vil vi senere vende tilbage til. Her vil vi nøjes med at slå fast, at fagforeningernes aktuelle initiativer omkring teknologiaftaler og »indflydelse på den teknologiske udvikling« samt de følgende eksempler på maskinstormerkritik er et resultat af den potentielle overflødiggørelseseffekt, der ligger i den intensive teknologiudvikling i den nuværende krise.

I det følgende vil vi fremlægge eksempler på fagforeningernes maskinstormerforståelse, idet vi gør opmærksom på, at maskinstorm her skal forstås i bred forstand, som ethvert forsøg på under alle omstændigheder at hindre eller nægte at arbejde med en given teknologi.²³

I artiklen »En lillebitte kiselskive kan tage dit job i 80'erne« siges det:

»I fagbevægelsen er vi ikke maskinstormere. Teknologien er et godt værktøj, hvor den styres fornuftigt. Desværre har det ikke været tilfældet.«²⁴

Specielt HK-bladet har igennem de sidste tre år bragt en hel del artikler om »teknologiens trussel mod fagbevægelsen«. Artiklerne munder som regel ud i, at »vi må forstå at styre udviklingen«, og som i den citerede

22. Vi vil ikke her fremlægge en række eksempler, men henviser til bl.a. Georg Nørregård: »Arbejdsforhold indenfor dansk industri 1857-1899«, hvori der findes talrige beskrivelser af fagforeningernes problemer med at sikre beskæftigelse og løn til medlemmerne indenfor de fag, hvor den ny teknologi indførtes.

23. Citaterne skal ikke *bevise* fagforeningernes maskinstormerforståelse; de er løsevne, og skal her kun illustrere, idet vi finder dem typiske.

24. HK-bladet nr. 13, 1980, s. 16.

artikel en påpegnig af, at »løsningen på teknologiproblemet ligger i dataaftaler, der garanterer de ansatte indflydelse og bedre informationer«. ²⁵

Bent Nielsen leder af LO's miljøafdeling, skriver i artiklen »Vi er ikke maskinstormere, men vil styre teknologien«:

»Teknologiens indtog på arbejdspladserne kan få nogle uhyggelige konsekvenser for beskæftigelsen« ... »Folk skal ikke knokle sig ihjel, hvis en maskine kan overtage det hårde arbejde. Men i en tid med mange arbejdsløse kan vi ikke acceptere, at teknologien ensidigt anvendes til rationalisering.« ²⁶

Dansk Typograf Forbund (DTF) har også i lyset af konsekvenserne for beskæftigelsen pga. den nye teknologi, i specielt satsleddet af avisog tryksagsproduktionen, beskæftiget sig, omend ikke særligt systematisk, med hvad man stiller op over for truslen mod fagets eksistens. Den nye teknik har givet anledning til overvejelser hos typograferne før den egentlige arbejdsløshed var en trussel. Teknologien fjerner nemlig potentielt grundlaget for den stærke fagforeningsmæssige kontrol med arbejdsområdet, idet monopolet på de for produktionsprocessen nødvendige kvalifikationer undermineres. For DTF bliver teknologien altså ligeledes en trussel mod (nogle relativt gunstige) løn- og arbejdsforhold. Dette forhold har både typograferne på Politiken og Berlingske Tidende indset. De kunne med baggrund i deres stærke position i produktionsprocessen afvise indførslen af optiske læsere (OCR). ²⁷ På Berlingske Tidende måtte de af ledelsen dyrt indkøbte maskiner stå i kælderen i en længere periode, før de blev taget i anvendelse. Fagforeningen har imidlertid aldrig sat spørgsmålstegn ved selve den nye teknik. Af diverse delegeretmødeprotokoller fremgår det, at teknologien har givet anledning til en del skepsis og overvejelser blandt de tilstedeværende, men fagforeningen afviser, at man vil hindre teknikken. Kampen er henvist til konsekvenserne af teknologiens anvendelse. Det vil sige bemandingsproblemer (tarifferingen af den ny teknik), arbejdsgivernes forsøg på at spille faggrupper på en avis eller i en grafisk virksomhed ud mod hinanden, arbejdsmiljøproblemer samt efteruddannelses- og omskolingsproblemer.

På delegeretmødet i 1970 siger Dan Lundrup:

25. Ibid.

26. Aktuelt d. 28.8. 1980.

27. Brancheanalyse: Arbejderstrategi overfor rationaliseringen på dagbladene i Danmark 1965-75, RUC 1976, s. 13.

»Indledningsvis vil jeg gerne slå fast, at vort forbund hverken kan eller har ønske om at modsætte sig eller begrænse den tekniske udvikling« ... »vort forbunds linie må være positiv«. ²⁸

På delegeretmødet i 1973 stilles der et forslag om, at forbundet ansætter en konsulent til at følge og vurdere konsekvenserne af den tekniske udvikling for typograferne. Forslaget afvises af bl.a. forbundssekretær Carlo Petersson, der siger:

»De problemer vi har og får fremover, er ikke af teknisk, men af fagpolitisk karakter«. ²⁹

Forslaget bliver forkastet ved afstemningen, men i 1976 genfremsættes det og vedtages med 143 mod 100. Forbundsstyrelsen havde forinden gjort det klart, at man med 13 stemmer mod 2 kunne støtte et afværgeforslag, der talte om at sætte 150.000 kr. af til div. konsulentarbejde. ³⁰

Som nævnt tidligere forhindrede typograferne på B.T., omend kun i en periode, de optiske læsere. Netop dette har ikke mindst i den borgerlige presse, men også i dele af fagbevægelsen været medvirkende til, at typograferne er blevet kaldt maskinstormere. Dette har typograferne imidlertid altid afvist med henvisning til, at man kun ønskede teknikken aftaledækket. ³¹

I modsætning hertil er der fra de mandlige bryggeriarbejdere i Københavns side gjort forsøg på at rehabilitere maskinstormerne. Dels har fagforeningsformand Holger Foss fremhævet, at der ikke er noget negativt ved at være maskinstormer, tværtimod, maskinstormerne var klare over, hvilke konsekvenser den kapitalistiske anvendelse af maskinerne ville få. I et undervisningshæfte fremstillet af fagforeningen til filmen »Bryggeriliv« ³² kritiseres »den borgerlige historiebog's nedgørelse« af maskinstormerne som værende en udisciplineret reaktionær horde, der bremsede det tekniske fremskridt. I stedet anføres:

»Vi ved bedre. Bryggeriarbejderne kan som Ludditerne (de engelske maskinstormere, vor anm.) skelne mellem maskinen og den

28. Protokol over delegeretmødet 1970, s. 107-108, her citeret efter projektet »Teknologisk udvikling og dens konsekvenser for arbejdskraften«, RUC 1978. (Dan Lundrup er nu formand for DTF's Københavns-afdeling og medlem af DKP).

29. Protokol over delegeretmødet 1973, s. 170.

30. Protokol 1976, s. 84.

31. Vi henviser til afsnittet om DTF's politik overfor ny teknologi i projektrapporten »Teknologi og arbejde«, op.cit.

32. »Bryggeriliv – indførelse af ny teknik for hvem?« De mandlige bryggeriarbejders fagforening 1980.

kapitalistiske brug af maskinen. Det er det sidste vi reagerer imod«.

Og bryggeriarbejderne har virkelig al mulig grund til at reagere. Opførelsen af det nye arbejdskraftbesparende og intensiverende bryggeri i Fredericia samt bryggerikapitalens investeringsplaner for Carlsberg/Tuborg i København, truer i første række med at overflødiggøre flere hundrede bryggeriarbejdere. Vi vurderer imidlertid ikke bryggeriarbejdernes fagforenings flirtens med maskinstormerne som andet end en verbal forsvarsreaktion mod udhængningen i pressen. Alene resultatet af de initiativer fagforeningen senest har udfoldet over for den teknologiske udvikling, rammeaftalen med De forenede Bryggerier, viser tydeligt, at de nye formuleringer ikke indikerer noget skift i opfattelsen af teknikken. Rammeaftalens konsekvens er desuden rent faktisk, at ledelsens investeringer og rationaliseringer i København med fagforeningens accept ialt vil koste 1.100 arbejdspladser i perioden fra 1980 til 1985.³³

Med de ovenstående 4 eksempler har vi illustreret nogle fagforeningers maskinstormeropfattelse. Men denne eksemplificering skal ikke sige noget om, hvorfor fagforeningerne formulerer sig i.f.t. teknologi som de gør nu, og om hvilke forskelle der muligvis kan ligge i konkrete fagforeningspolitikker. En sådan analyse, som må bygge på en forståelse af fagforeningens form og funktion, vil vi prøve at skitsere i næste afsnit.

Maskinstormerkritikken og fagforeningernes dobbeltkarakter.

Med udgangspunkt i en analyse af fagforeningens form og funktion, og fagforeningernes dobbeltkarakter, vil vi forsøge at nuancere forståelsen af henholdsvis socialdemokratiske og DKP-fagforeningers holdninger til teknologi, med det formål at kunne sætte deres maskinstormerkritik ind i en sammenhæng.

Indledningsvis skal det fastslås, at uanset den teknologiske udviklings konsekvenser for arbejderklassen, har fagforeningens interesse på dette område væsentligst været konjunkturelt bestemt. Denne interesse har ikke kunnet henføres til de traditionelle fagforeningspolitikfelter, såsom bemandingsaftaler, uddannelse o.lign. idet situationen har truet med at svække fagforeningens muligheder for overhovedet at varetage salget af

33. Rammeaftalen og andre teknologi – og tryghedsaftaler er gennemgået i »Teknologi og arbejde«, op.cit.

arbejdskraft over for kapitalen, samt at sælge den efterspurgte arbejdskraft til en høj pris.³⁴

Selvom fagforeningsdiskussionen ikke er ny, finder vi det alligevel nødvendigt kort at resumere de centrale pointer som kan udvikles på baggrund af de sidste 10 års væsentlige marxistiske bidrag på området. I noter vil vi henvise til noget af denne litteratur.

På det almene plan kan fagforeningen bestemmes som organisation til salg af varen arbejdskraft. Fagforeningen organiserer salget ved at regulere arbejdskraftmarkedet igennem en ophævelse af den arbejderinterne konkurrence.

Heri ligger at fagforeningerne som varetager af arbejdernes reproduktion overfor kapitalen, og dermed bærer af klassekamp, også gennemsetter en »særlig enighed« blandt arbejderne. Fagforeningerne kan altså bestemmes som indeholdende en modmagtfunction overfor kapitalen og en ordensfunktion overfor arbejderne.

Begreberne modmagt og ordensfunktion er her bestemt ud fra cirkulationsfæren, hvor konkurrencens tvang nødvendiggør at arbejderne slutter sig sammen for at ophæve de individuelle forskelle ved deres vare. Denne bestemmelse på det almene plan operere med arbejdskraften som en vare, dvs. som et bytteværdiobjekt på linje med rødbeder og salmiakstænger.

Det betyder at der ikke i bestemmelsen opereres med varen arbejdskrafts særlige karakter. Det er derfor heller ikke muligt at opfange en modsætning mellem modmagtfunctionen og ordensfunktionen på dette plan.³⁵

34. Hvis ikke fagforeningen på trods af en absolut overflødiggørelse af dens medlemmer kan fastholde en høj pris på salget af medlemmernes arbejdskraft, mister fagforeningen sit legitimeringsgrundlag. Fordele ved det organiserede salg af arbejdskraften overfor kapitalen forsvinder i medlemmernes forståelse, til fordel for troen på at de lige så godt kunne sælge deres arbejdskraft individuelt.

35. Redaktionskollektiv Gewerkschaften (artiklen: »Betingelser for socialistisk fagforeningsarbejde« i Kurasje nr. 11 og 12) udleder på et alment plan fagforeningen som varetager af det organiserede salg af arbejdskraft, hvor denne status som cirkulationsfærefenomen sætter sådanne teoretiske grænser for fagforeningens historiske muligheder, at den ikke kan overskride sit eget grundlag. Hermed kan historiske udviklinger udelukkende begribes såfremt disse overskrider systemet som sådan, og hermed fjerner grundlaget for den alment definerede fagforeningsmæssige ordensfunktion. Muligheden for en radikaliseret af fagforeningen eksisterer således kun i cirkulationsfæren hvor fagforeningen ikke kan sælge arbejdskraften eller sælge den til den pris medlemmerne forventer. Den historiske modsætning mellem ordensfunktionen og modmagtsfunktionen, der således udspilles på bytteværdiplanet, har medført at RKG har måttet ty til anvendelsen af en bevidsthedsform i arbejderklassen (revenuekildebevidstheden) for at skabe *den* modsætning mellem fagforeningens objektive funktion og arbejdernes umiddelbare interesser som kan bringe en historisk proces i gang, initieret af krisens økonomiske forarmelse af arbejderklassen.

Note fortsættes næste side.

Det kvalitative indhold i modsætningen, modmagt og ordensfunktion, fremstår imidlertid først på det historiske plan når produktions sfæren inddrages i analysen. I cirkulationss sfæren skal arbejdskraften sælges til sin værdi og i produktions sfæren, hvor arbejdernes subjektive egenskaber bruges, må arbejderne beskytte sig mod nedbrydelse af deres brugsværdi i produktionsprocessen.³⁶

Forståelsen af fagforeningens formuleringer omkring maskinstorm udspringer således af fagforeningens status som salgsbureau tilvejebringende de optimale betingelser for opretholdelsen af arbejdernes revenuekilde på grundlag af den kapitalistiske produktion. *Teknologipolitikken, eller fagforeningens forholden sig til teknologi, udformes derfor i overensstemmelse med produktionens opretholdelse, således at fagforeningens eksistens overhovedet også garanteres.* (Den konkrete fremtrædelse af fagforeningens bestræbelser i forhold til teknologi udtrykker sig således ved den stadig mere udbredte politik for indgåelse af teknologiaftaler med arbejdsgiverne).

Hermed har vi imidlertid ikke sagt noget om perspektiverne i fagforeningens politiklægnings på teknologiområdet.

Fagforeningens ordensfunktion skal ses på baggrund af den position, som dens medlemmer indtager overfor kapitalen og, såfremt andre arbejdergrupper tendentielt truer fagforeningens organiseringsgrundlag, andre fagforeninger. Hvad angår relationen til kapitalen, ligger det i selve fagfo-

36. RKG når imidlertid frem til at fastslå arbejdernes mulighed for at nedtone den fagforeningsmæssige ordensfunktion, idet arbejderne under radikalt skærpede omstændigheder i kampen mod kapitalen indser fagforeningens nødvendighed som instrument for den åbne klassekamp. Et væsentligt problem bliver imidlertid at RKG forudsætter en revolutionær situation, før der overhovedet kan sættes parentes om ordensfunktionen. Som et resultat af den almene fagforeningsbestemmelse forbliver indholdet i modmagten dog abstrakt al den stund, at radikaliserings af arbejderklassen har sit afsæt i cirkulationss sfæreplanet.

36. Rainer Zoll (bogen: »Der Doppelcharakter der Gewerkschaften«, Edition Suhrkamp 1976) har efter vores mening mest kvalificeret fremført en indholdsbestemmelse af modsætningen mellem fagforeningens ordensfunktion og modmagtsfunktion. Zoll fastslår således den historiske bestemmelse af fagforeningens ageren på det grundlag, at ordensfaktorsiden eksisterer som tendens på linie, og samtidig med modmagtsiden. Indholdet i modsætningen er imidlertid ikke, som for RKG's vedkommende, lokaliseret til at være konfrontationen mellem en bevidsthedsform og den historiske varetagelse af fagforeningens almene funktion, men i stedet for til den historiske udvikling i forholdet mellem arbejdskraftens brugsværdiside og bytteværdiside. Radikaliserings af fagforeningsfunktionen som en historisk mulighed er derfor resultatet af den modsætning der opstår mellem arbejdernes interesse for at fremføre kvalitative krav til arbejdsprocessens brugsværdiside og fagforeningens tendens til at kvantificere kravene i en form, der garanterer fagforeningens eget grundlag som salgsbureau. Når arbejdernes behov udvikler sig fra rene lønkampe til et spørgsmål om anvendelsen af deres kvalifikationer og færdigheder i arbejdsprocessen udvikles den modsætning, som er det historiske udtryk for fagforeningernes særlige karakter i kapitalismen.

reningens form, at den skal være i stand til at fixere klassekampen igennem indgåelse af aftaler og overenskomster. Fagforeningen må optræde som en troværdig part i aftalen og derfor ordne og kanalisere medlemmernes krav ind i bureaukratiet, og dermed tendentielt undertrykke radikale aktiviteter. Men i det øjeblik kapitalen truer de indgåede aftaler eller løn- og arbejdsvilkårene i almindelighed, må fagforeningerne reagere ved at modsætte sig, at f.eks. prisen på arbejdskraft trykkes ned under det historiske niveau. Det samme forhold gør sig gældende med hensyn til teknologisk udvikling. I det øjeblik den teknologiske udvikling kan gå i spænd med den fulde beskæftigelse, og medlemmernes reproduktionsniveau kan fastholdes og evt. udbygges, har fagforeningerne intet at anføre. I nogle tilfælde befordres kapitalens udvikling ligefrem aktivt. Men når teknologien antaster arbejdskraften som brugsværdi på en sådan måde at betingelserne for opretholdelse af arbejdskraftens bytteværdi trues, må fagforeningerne reagere, og det er netop det vi aktuelt kan iagttage. Fagforeningerne forsøger omgående at aftale-dække den ny teknologi og samtidig føre enhver decentral aktivitet fra arbejdergrupper ind i aftaler og det fagretslige system.

Med disse betragtninger fremstår fagforeningernes formuleringer omkring maskinstorm funklende klart. *Hvis ikke fagforeningerne tog afstand fra maskinstorm, ville det være ensbetydende med, at de overskred selve kapitalakkumuleringen, og dermed ville de overskride deres eget grundlag for at eksistere.* Derfor er en afstandstagen fra maskinstorm nødvendig set i lyset af den historiske udvikling i fagforeningens ordensfunktion.

Hvis fagforeningen har monopol på organiseringen af visse arbejdsområder, og dette monopol bygger på medlemmernes særlige kvalifikationer, vil fagforeningen have et grundlag for en styrke overfor den kapital som nødvendigvis skal anvende de specielle kvalifikationer. Ved en teknologisk udvikling vil det ofte blive muligt at besætte arbejdsområdet med andre end fagforeningens medlemmer. I så tilfælde vil fagforeningen i stedet søge en konkurrencemæssig afgrænsning til de truende arbejdergrupper. Skiftet fra et kvalifikationsmæssigt fagmonopol til et konkurrencemæssigt fagmonopol kan iagttages ret tydeligt indenfor den grafiske branche. Den teknologiske udvikling i denne branche har betydet at litografernes og typografernes arbejdsområder stort set er blevet identiske. Om kapitalen antager litografer eller typografer beror ikke længere på den ene fagarbejders særlige fortrin frem for den anden, men derimod beror det i vid udstrækning på hvem der er billigst for kapitalen at anvende. Hvis typograferne lader sig falde lidt tilbage i lønudviklingen, kan de udkonkurrere litograferne, og typografernes fagforening vil forsøge at anvende de gunsti-

ge salgsbetingelser for typografisk arbejdskraft, til at opnå en overenskomst med kapitalen om, at jobområdet fremover skal forbeholdes den typografiske arbejdskraft. Ydermere betyder skiftet fra et kvalifikationsmæssigt til et konkurrencemæssigt fagmonopol, at fagforeningen tendentielt må opgive den traditionelle decentrale kampstrategi (eksempelvis omgangsskruen) for i stedet at gennemføre en central dirigering af forhandlingerne med kapitalen om medlemmernes løn og arbejdsforhold, med en skærpelse af ordensfunktionen som resultat. Den konkurrencemæssige afgrænsning stiller altså krav om at kapitalen, med hvem overenskomsterne skal indgås, anser fagforeningen for en troværdig samarbejdspartner.³⁷

Vi har imidlertid sat os for også at nuancere de i forrige afsnit fremsatte eksempler på fagforeningsmæssige maskinstormerkritikker. Ikke sådan at vi mener, at andet end vores netop refererede konklusion skulle være afgørende, men ligesåvel som de forskellige fagforeningers medlemmer har nogle kvalitativt forskellige relationer til produktionsprocessen, og fagforeningerne har deres orientering mod forskellige parti-ideologiske forståelser, ligesåvel har holdningen til teknologisk udvikling: »Vi er ikke maskinstormere«, nogle forskellige reformismeforståelser som baggrund.

Konsument- og producentperspektivet.

Alle fagforeninger repræsenterer et producentperspektiv fordi de skal varetage opretholdelsen af arbejdskraftens brugs- og bytteværdi overfor kapitalen ved den teknologiske udvikling.

Historisk er dette producentperspektiv blevet udbygget med et konsumentperspektiv fordi teknologisk udvikling kædes sammen med en tro på, at den vil give medlemmerne større konsummuligheder. Men det er netop i forståelsen af konsumentperspektivet, at der aftegner sig forskelle. Konsumentperspektivet, at en stadig udvikling af teknologien, tilsvarende skulle forbedre arbejderklassens materielle levestandard, er imidlertid ikke-eksisterende. Marx skriver godt nok, at indførelsen af maskiner er lig med en reduktion af det nødvendige arbejde, og at dette automatisk fører til, at der opuges mere merarbejde. Dette merarbejde giver sig ligeledes udtryk i en stigende brugsværdiproduktion, men at slutte derfra og til, at den øgede mængde brugsværdi automatisk går tilbage til den umiddelbare producent, er forkert. En sådan betragtning kobler arbejdernes andel i produktionens omfang sammen med væksten i dette. Da resultatet af produktionen jo

37. Et relevant problem, omend ikke lige i denne sammenhæng, nemlig hvilke betingelser der skal til for at bryde med ordensfunktionen, kræver en detaljeret analyse af såvel fagforeningen som af den relaterede teknologiudvikling.

tilhører kapitalen, kan den forøgede produktion tage form af såvel produktionsmidler som konsumtionsmidler. Kun når det lykkes arbejderne at tilkæmpe sig en større del af produktionens resultat, kan der være tale om at der tilflyder arbejderne en større mængde konsumtionsmidler.

Om ikke andet viser krisen med al ønskelig tydelighed, at konsumentperspektivet grundlæggende er en falsk opfattelse af teknologisk udvikling som konsumudvidende; samtidig med en rivende teknologisk udvikling udhules arbejderklassens reproduktionsbetingelser.

Baggrunden for konsumentperspektivet har imidlertid to forskellige forklaringer: et omfordelingsperspektiv og et med udgangspunkt i teorien om den videnskabelig tekniske revolution. Og hermed kan vi ikke længere undgå at omtale den socialdemokratiske og DKP'ske ideologi, idet fagforeningernes orientering mod henholdsvis Socialdemokratiet og DKP leder til forskellige fremførte politikker. Hvor det nemlig hos DKP er teorien om den videnskabelige tekniske revolution, der udgør baggrunden for konsumentperspektivet, er det hos Socialdemokratiet omfordelingsperspektivet.

I forståelsen af VTR ligger nemlig, at udviklingen for arbejderklassen frem mod socialisme, går gennem den teknologiske udvikling, mens Socialdemokratiet som statsbærende parti har den krølle på, at staten må træde ind og tilrettelægge en omfordelingspolitik, for at sikre at resultaterne af den øgede merværdiproduktion også i et givet mål kanaliseres ud til de umiddelbare producenter.

Indkapsler vi disse nuancer i vurderingen af fagforeningernes maskinstormerkritik, vil vi forstå, hvorfor HK og LO tilsyneladende i mange sammenhænge formulerer sig mere radikalt omkring ny teknologi, dog uden at tage konsekvensen. De socialdemokratiske fagforbund slæber ikke rundt med en forståelse af, at teknologien absolut og til alle tider behøver at være neutral, og de kan derfor tillade sig at stille tingene lidt mere skarpt op end f.eks. Typografforbundet (der er orienteret mod DKP) som afviser, at der er tale om et teknologisk problem, kun et fagpolitisk, som forbundssekretær Carlo Petersson udtaler. DTF slæber så imidlertid heller ikke rundt på et omfordelingsperspektiv.

I konklusionen på fagforeningernes maskinstormerafvisninger holder vi imidlertid fast i, at denne teknologiforståelse er en konsekvens af selve fagforeningens eksistens i et kapitalistisk samfund. Men i tilknytning til en analyse af konkrete fagforeningspolitikker kan en skelnen mellem fagforeningernes ideologiske konsumentperspektiver, repræsenteret ved henholdsvis socialdemokratisk- og DKP-tilknyttede fagforeninger, være relevant ved at bidrage til en forståelse af forskellige klassesamarbejdsinitiativer.

Tilbage til Marx.

Til sidst blot nogle få bemærkninger. Vi mener at den maskinstormekritik, som vi med baggrund i Marx placerer til at omfatte forsøg på at restaurere produktionsprocessen, er meget vigtigt som redskab i historisk konkrete analyser.

Vi har med Marx' kritik ikke sagt, at man ikke kan smadre maskiner eller stille sig imod maskiner/teknologi. Man kan bare ikke gøre det, hvis perspektivet er det, som Marx kritiserer. At fornægte eller storme maskiner er at ramme en vital del af den kapitalistiske arbejdsdeling, selve den form, hvorunder kapitalen materielt har sin eksistens, ligesom det at strejke og føre en lønkamp kan være en blokering af kapitalakkumulatio- nen. Dette siger ikke alene noget om maskinstormens anvendelighed i en given situation, men, med Marx' kritik i bagehovedet, i høj grad også noget om strejke og lønkamp. At ville restaurere produktionsprocessen gennem maskinstorm svarer netop til at gå ind i en kamp omkring forringelser af løn- og arbejdsvilkår, for at genskabe de tabte udbytnings- og herredøm- merelationer uden at give kampen et fremadrettet perspektiv.

Tilbage står nu at vurdere maskinstorm som handlemulighed: *Arbejder- grupper på virksomhedsplan har altid forholdt sig til indførelsen af nye maskiner*. Ikke altid negativt i den forstand at de har smadret maskinerne eller nægtet at betjene dem, men de har ofte brugt en afvisning af betje- ning, som middel til at opnå »kontrollable« arbejdsforhold. Et eksempel på dette er at B.T.-klubben således som tidligere nævnt lod den optiske læser stå i kælderen i ca. 1½ år før den kunne tages i brug under omstæn- digheder som gjorde at den var uden betydning for overflødiggørelse, og for typografernes »relative kontrol« med dens anvendelse. Fagforeningen var ikke på noget tidspunkt indblandet i konflikten.

Maskinstorm i denne betydning har altid været brugt på virksomheds- plan, mens fagforeningen, som »garant« overfor produktionens oprethol- delse nødvendigvis er underlagt dens systemkonforme rolle udtrykt ved en afstandtagen fra maskinstorm.

Man kan ikke alment afvise maskinstorm som handling, idet det kon- krete styrkeforhold mellem arbejdere og kapital må tages som udgangs- punkt for en forståelse af maskinstormens nødvendighed. Vurderingen må således sigte på at afklare om kampens perspektiv er restaurativt eller fre- madrettet. Under alle omstændigheder undgår man ikke en kamp mod de teknologiske strukturer som kapitalforholdet reproduceres igennem. Ka- pitalen har i kraft af subsumtionen indskrevet sit økonomiske og praktiske

herredømme i teknologien, således at man selv med kapitalforholdets afskaffelse vil stå tilbage med en beherskelsesstruktur som ikke umiddelbart lader sig vriste ud af de teknologiske strukturer.

Maskinstormen er derfor en positiv handling hvis den bruges i forhold til udviklingen af kollektive styrkepositioner, som bygger på en forståelse af teknologisk udvikling der indreflekterer den kapitalistiske teknologiske herredømmestruktur.

G. Heinsohn, R. Kneiper & O. Steiger:

MENNESKEPRODUKTION

250 sider, 79,00 kr.

direkte hos Kurasje dog kun 63,00 kr.

Med denne bog kastes der nyt lys over problemerne om lønarbejde, familie, børn og de statslige familie- og befolkningspolitikker. Hvorfor skulle udbyttede klasser, der råder over fremgangsmåder til at ungda det, få børn?

De moderne samfunds hemmelige historie er netop skjult i deres evne til at frembringe menneskelig arbejdskraft gennem forplætning i familien, i samfund hvis økonomi ikke længere er organiseret i familiebedrifter. Denne evne afsløres som den voldelige, statslige »menneskeproduktion«, hvis succes var betinget af udslettelsen af kendskabet til prævention gennem mord på millioner af »jordmoder-hekse«. Først herefter blev troen på et »naturligt ønske om at få børn« almindelig og har siden behersket de videnskabelige analyser. Fra da af kunne der ikke gives en tilstrækkelig forklaring på den menneskelige arts - og dermed samfundets - reproduktion. Bogen her skriver således den moderne historie på ny og underkaster de i denne sammenhæng betydningsfulde samfundsteorier kritik.

Note fortsat fra side 64:

dem. Der indtræder da en epoke med social revolution.« Disse betragtninger har dannet grundlaget for de marxistiske positioner som hævder at hovedmodsatningen i kapitalismen er modsætningen mellem produktivkraftudviklingen og produktionsrelationerne fremfor modsætningen mellem kapital og arbejdere. Vi skal senere i artiklen vende tilbage til et eksempel på dette.

Hvordan er det nu med ledelsesretten?

Strategierne i forbindelse med de teknologier den kapitalistiske produktion benytter.

Bjarne Andersson

Dette skulle egentlig være en anmeldelse af artikler om de nye teknologier og fagbevægelsens strategi overfor dem, men jeg synes at der er brug for et par afklaringer, før jeg går igang.¹

Lad mig starte med et par spørgsmål, der samtidig kan tjene som en disposition for artiklen.

Hvordan opfattes teknik (og teknologi) i den marxistisk funderede industrisociologi? Betyder indførelsen af den datamatbaserede automatisering (DBA) en både formmæssig og indholdsmæssig kvalitativ ny subsumption af arbejdskraften i den kapitalistisk organiserede produktionsproces? Kan vi isolere visse udviklingstyper for DBA, og hvilke er de tvangsmæssige udviklingslinier for disse typer? Kan fagbevægelsen etablere en radikal teknologipolitik i opposition til disse automatiseringsbestræbelser?

Ledelsen påtager sig ... byrden at samle hele den traditionelle viden sammen, som var i arbejdernes besiddelse og derpå at klassificere, tabulere og reducere denne viden til regler, love og formler..!

F.W. Taylor

Den kapitalistiske produktionsproces er underkastet et *must*: Værdiøgning.

Alle de teknologier, der tages i anvendelse for at nærme produktionen til denne målsætning er bundet sammen med den reelle subsumption af arbejdet under kapitalen. Imidlertid ligger der i disse teknikudviklinger et potentiale (produktivt såvel som social/civilisatorisk), der ikke énsidigt kan bestemmes ud fra den kapitalistiske produktionsmådes udviklingslinier. Disse overvejelser er vigtige at have med når vi ser på de bøger og artikler, der behandler den nye teknologi ... de giver os mulighed for kritisk at vurdere dels den hårde teknologiske skæbnetto, der præger de fleste borgerlige bidrag på området, men også opfattelsen hos de østeuropæiske og sovjetiske kommunistpartier. Her tales om en satsning på det tekniske fremskridt for dets egen skyld, eller sagt på en lidt pænere måde: det tekniske fremskridt bærer menneskehedens velstand og lykke i sig.

Der findes en lidt blødere udgave hvor der godt nok tales om en vekselvirkning mellem produktivkræfter og produktivforhold, men hvor interessen alene centrerer sig om at påvise teknikudviklingens indvirkning på de sociale relationer.

Det vi må holde fast i, er en teknik- og teknologiforståelse der fastholder vekselvirkningssynspunktet

og samtidigt interesserer sig for *begge* sider af processen: teknikken og teknologiernes påvirkningsmuligheder og de sociale relationers givne betingelser/grænser for disse mulighedsudvikling.

Teknologi er lige så lidt som andre videnskabsgrene en selvstændig (natur)kraft men et produkt af et samfundsmæssigt forløb, en historisk specifik aktivitet (:anvendelse af videnskabelig erkendelse til problemløsning) som udføres af visse grupper og ikke af andre, og med specifikke formål. Disse formål har en underlig status, af og til benyttes de som direkte målsætninger for hele den teknologiske udvikling, af og til opfyldes de ad bagvejen og på ganske »magiske« måder, men herom senere.

Der er ingen tvivl om teknologiopfattelsens centrale status, når perspektiverne i en socialistisk kapitalismekritik diskuteres. Sagt med et ord: en socialistisk og ikkereformistisk kritik af kapitalismen er med nødvendighed samtidig en kritik af de teknologisk-materielle strukturer, hvorigenennem kapitalforholdet reproducerer sig. Hvis det ikke fastholdes, at kapitalismekritik også er en kritik af en bestemt måde at organisere menneskets forhold til naturen og de materielle strukturer i bred almindelighed på, så er der ingen vej uden om reformismen.²

Karakteristisk for de nye teknologier er at de samler vidensstrukturer, som før har været delt eller placeret hos specifikke faglærte grupper. I de tilfælde hvor de nye teknologier giver anledning til en bred samfundsmæssig diskussion er denne viden forsøgt

samlet hos ledelsen eller hos personer som i ledelsens øjne er pålidelige.

Ledelsen forsøger at ekstrahere brugbare informationer af den samlede viden. Denne informationsproces har til formål at oversætte/formidle vidensstrukturerne til manipulerbare koder og disse koder kan manipuleres på utallige måder af lige så mange forskellige teknologier.

Den DBA, der allerede nu er i kraftig fremvækst, anvendes ikke kun indenfor de økonomisk set tunge industrier (jern- og metal, skibsværft, automobil, mikroprocessor, levned- og nydelsesmiddel), men også indenfor traditionelt set svært automatiserbare industrier og den såkaldte informationsbehandlende sektor (banker, grafisk, kommunikation, kontor/service/administration). Problemerne er således ikke længere knyttet til den snævrere industrielle produktion.

De former for automatisering vi har set før udviklingen af datamater tog fart, har fra ledelsens side været lanceret med forskellige incitamenter. Der er blevet lovet en øget andel af den automatiseringsskabte øgede arbejdsproduktivitet, en afbødning af arbejdsløshedstruslen og forbedrede overlevelsesvilkår for den enkelte arbejder. Arbejderne har i de fleste tilfælde haft en stærk fornemmelse af at det de fik var: øget chance for arbejdsløshed og hvis det ikke skete så dequalificering, fup med akkorderne, mere direkte og individuel produktionskontrol. Alt i alt et noget speget billede, der gør de svingende fagpolitiske aktiviteter i forbindelse med automatisering forståelige (men ikke acceptable).

Arbejdskraftens varekarakter forbliver (al-
tid) ufuldkommen i den forstand, at man
aldrig blot kan »råde« over den, som med
en simpel genstand, heller ikke selvom be-
stræbelsen på fuldstændig at realisere denne
»rådighed« (hvilket kun er muligt gennem
automatisering, altså gennem en total elimi-
nering af det levende arbejde) udgør indhol-
det i alle kapitalistiske rationaliserings- og
teknificeringsprocesser.

Chr. Deutschmann

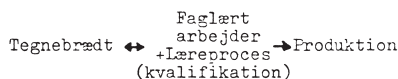
Vi kan iagttage at de automatiserings-
diskussioner vi behandler her går ud
fra forskellige men i princippet ikke
uforenelige teoretiske positioner. Bort-
set fra de »gamle« automatiserings-
diskussioner åbner DBA mulighed for
at ledelsen omorganiserer arbejdet og
herigennem får en omfattende kontrol
med den totale produktionsproces.
Det viser sig at ledelsesargumenter
for DBA tit diskuteres i en sammen-
hæng som viser en interesse for disse
teknologier som et ledelses- og ma-
nagementsystem snarere end teknik-
ker/teknologi, der skal anvendes for at
sikre værdiøgningen.

Sædvanligvis er der tale om et
»både ... og«, men lad os se nærmere
på argumentationen.

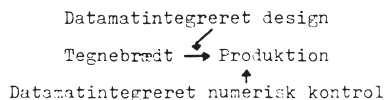
Den gamle form for automatisering
overflødiggjorde en stor del af industri-
arbejderne, men de mange der stadig
var tilbage i den industrielle produktion
var dér fordi de havde faglige kvali-
fikationer ingen andre havde. Hvis vi
snakker om maskinarbejde, så blev der
omkr. 1900 udskilt en specifik arbejds-
funktion: værktøjsmager. Udviklingen
har koncentreret de faglige kvalifikati-
oner indenfor denne erhvervsfunktion
dels gennem en egl. erhvervsuddan-

nelse dels gennem en socialisering via
lønarbejdet, viden fra ældre kolleger,
nye materialekvaliteter etc.

Den gamle måde at producere
på indenfor industrier med stor an-
del af faglærte arbejdere var (og er)
flere steder nogenlunde sådan:

Den datamatintegrerede produktion
har medført at den faglærte arbejder
får en kvalitativt anden placering:

De faglærte arbejdere er kvalifikati-
onsmæssigt opsuget i de datamatin-
tegrerede systemer, fysisk set er de
reduceret til knaptrykkere eller har
overvågningsfunktioner i forbindelse
med de til produktionen knyttede sty-
ringssystemer.

Disse styringssystemer er ikke ud-
viklet som den teknologiske udvik-
lings (rest)produkter, men i en klar
samfundsmæssig kontekst.

Det er hovedsagelig i USA denne
udvikling har fundet sted, og her er
det atter det militær-industrielle kom-
plex støttet af de væbnede styrkers
egne forskningsafdelinger, der spiller
den alt-afgørende rolle.

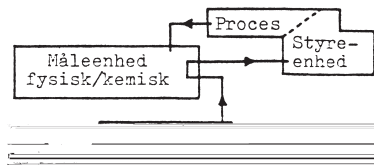
Til en start stod der (principielt set)
to udviklingsveje åbne. Den ene ba-
serede sig på en play-back teknik, der
hovedsagelig bestod i at den faglærte
arbejder udførte en given arbejdsfunk-
tion (fex. drejning af et bestemt emne,
overfladebehandling af bestemte kom-

ponenter etc.), hvorefter funktionerne overføres til et styre-bånd, en skabelon eller en anden model. Når dette er gjort kan maskinen der er involveret gentage processen (play-back), arbejderen kan tilrette styrebåndet hvis resultatet ikke er tilfredsstillende osv. osv.

Den anden baserede sig på udviklingen af datamater og mikroprocessorer, hvor alle de informationer der karakteriserer produktionsprocessen »behandles« af et sekventielt (men hurtigt) program, der er fabrikeret på forhånd af nogle teknikere, programmører. Det amerikanske luftvåben havde (omkring 1950) i lang tid søgt produktionsteknikker og dertil hørende teknologier, der kunne klare problemerne omkring fremstilling af rotorblade i jetmotorer. Hele forskningsindsatsen og alle bevillingerne blev koncentreret omkring de numerisk styrede maskiner dels fordi de profiterede af datamaskinbranchens boom, dels fordi den numeriske styring kunne udarbejdes af teknikere (systemplanlæggere) der i vid udstrækning så det levende arbejde som en potentiel fejlkilde i enhver produktion, og dels fordi kapitaludlæg, forsknings- og udviklingsomkostninger var af en sådan størrelse at kun de helt store virksomheder i branchen kunne opfylde de krav som flyvevåbnet havde initieret gennem deres udviklingsarbejde. En enkelt »aftager« havde således bestemt både teknologi og produktionsteknik.

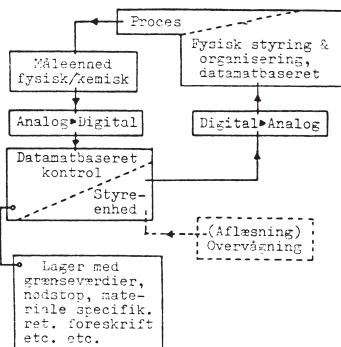
Hvis vi skal se mere overordnet på disse to teknologier, så kan vi sige at den første er en analog teknologi mens den anden er digital eller numerisk. I princippet er den analoge

teknologi baseret på en udbygning af allerede eksisterende faglige kvalifikationer, hvor den faglærte arbejders viden »afbildes« direkte i produktionsteknikken. F.eks. sådan:

Analoge systemer er baseret på en »direkte« model som til stadighed perfektioneres. Sker der en ændring i en af modellens variable (f.eks. spændingen i materialet) så er modellen øjeblikkelig slået over i en »ny«/»anden« model. Det er ikke nødvendigt at regne sig frem (numerisk) til resultaterne af ændringen, den manifesterer sig øjeblikkeligt.

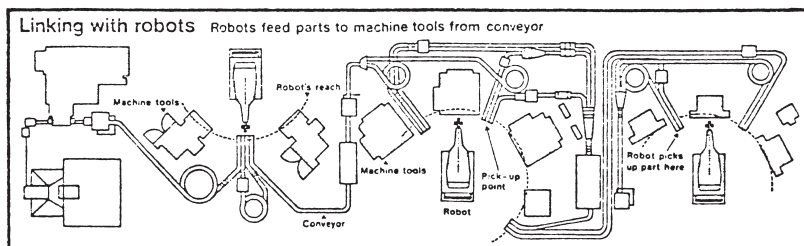
I den digitale teknologi ser processen anderledes ud, idet der indskydes forskellige datamatenheder til at overvåge processerne, f.eks. sådan:

Vi kan se at den umiddelbare styring af processen er blevet automatiseret. Styreprogrammerne for den datamatbaserede kontrol (: planlægningen af processen som sådan) bliver fremstil-

let i allerede eksisterende planlægnings- og programmeringsafdelinger. Tværtimod hvad man kunne vente, giver DBA ikke en mindre hierarkisk kooperationsform. Der bliver fra ledelsens side skudt buffere ind i systemet i form af arbejdstilrettelæggelsesteknikere, værkstedskonsulenter, maskinkonsulenter eller hvad de nu kaldes. De har dog alle det ene formål at forhindre arbejdskraften i at sætte sit eget produktionstempo og udvikle sine egne produktionsteknikker, dvs. i sidste ende bestemme sin egen løn, altså sit eget »liv« i den form for kapitalistisk samfund vi lever i p.t. Disse maskinkonstruktioner, der bygger på et numerisk- eller digital-princip kaldes også NC-værktøjsmaskiner (Numeric Control), mens den konfiguration jeg har skitseret i den foregående figur nærmest kan anskues som et trin videre på udviklingsstigen, idet den fysiske organisering af processen også styres af en central datamat. Disse typer af systemer kaldes DNC (Direct NC) eller CNC (Computerized NC). I et totalautomatiseret system indgår dels NC-maskiner, robotter til simpel transport og sammensatte maskiner der nærmest kan betragtes som halvt NC-maskine og halvt robot, alle disse maskiner kædet sammen til et CNC-system. Som figuren her viser:

Den analoge teknologi har en indbygget bevarelse af arbejdskraftens faglige kvalifikationer, mens den numeriske eller digitale teknologi tendentielt ophæver kvalifikationerne. Et produktionssystem der betjener sig af en analog teknologi er et meget »hurtigt« system, forstået på den måde, at »håndens og åndens arbejde« smelter sammen og *simultant* konstituerer produktionsprocessen og modellen (eller vice versa om man vil), i princippet i et uendeligt forløb. Hvis denne teknologi skulle raffineres på samme måde som DBA blev det via udviklingen af hurtigere og hurtigere datamater, så skulle nogle helt andre hjælpeteknologier have været udbygget. Teknologier der i hovedsagen skulle kvalificere den menneskelige reaktionsevne: optiske fibre til mønstergenkendelse og gengivelse (herunder også tale, men i hovedsagen alle former for partikelbevægelse i materialer og omgivelser). På en måde en forlængelse af de menneskelige sanser – meget gerne den 6. eller 7. – så vi ikke behøvede at spænde et bestemt emne op på en drejebænk for at opdage at det havde nogle dårlige vibrationer og alligevel ville bryde sammen midt under processen.

Att bearbeta metaller så att de håller de kritiska måtten inne-bär en ständig övervakning av motspänstiga och svårbestämda ting, som hela tiden ändras. Borr-rar glider. Maskiner rör sig. Gjut-gods som förefaller styvt, blir elastiskt när man spänner fast det och återgår till sitt tidigare tillst-ånd när det lösgörs – raka skär blir på så sätt krökta, och hål som har borrats på exakt rätt ställe flyttar på sig. Volframkarbidstål slits omärkligt ned så att ett kri-tiskt spår blir en halv tusendel för smalt. Den perfekta detalj som man håller på att göra kan på ett par sekunder bli en kandidat till en utställningshall för modern konst genom att något händer i någon av de många variablerna.³

Hertil kunne der så udmærket kob-les en form for numerisk baseret da-tamat, der kunne komme med visse forslag omkring problemer i proces-sen, nød-stop etc., forudsat at den blev ultrahurtig og ikke snøvlede sig afsted, som de typer vi kender idag gør det.⁴

Men som sagt blev udviklingen styret i en anden retning. NC-maskinerne og CNC-systemerne er godt nok en brik i en ledelsesstruktur, der centra-liserer kontrollen over totalarbejds-processen, skubber planlægningen op på et organisatorisk niveau der ligger tæt på ledelsen (ingeniører, teknike-re, systemplanlæggere etc.) og der-med truer arbejdernes individuelle og kollektive magt, men står arbejderne

uden modstrategier? (*Modstrategier* må det jo være, da jeg har vanskeligt ved at forestille mig en radikal ar-bejderbevægelse foretage de samme bommerter, som den kapitalistisk organiserede produktionsproces har ført os ud i på dette område.)

Udover dets tekniske funktion med at hæve arbejdets produktivkraft ... har maskineriet også den funktion under kapitalismen at fra-riste arbejderne kontrollen over deres eget arbejde... Det er ... ironisk, at dette synes helt »naturligt« for dem, der efter i to hun-drede år at have været udsat for denne kapi-tal-fetischisme, faktisk ser maskinen som en fremmed kraft, der subsumerer mennesket.

Harry Bravermann

David Noble refererer i sine artikler til nogle overvejelser svensk metal-industriarbejder forbund har gjort sig med hensyn til en typologisering af de forskellige arbejdsorganiseringer vi har været inde på i det foregående. I grove træk opererer de med fire ho-vedtyper:

I: den oprindeligt faglærte bliver operatør og programmør under den nye produktionsteknik. Den faglige viden er stadig hos den samme person.

II: Operatørprogrammerede maski-ner introduceres (play-back teknik). Den faglige viden er stadig nødvendig, idet den oprindeligt faglærte person udfører processen hvorefter maskinen gentager den.

III: Den oprindeligt faglærte (ope-ratøren) rigger maskinen til hvorefter programmører (der har skrevet pro-grammerne) tester dem i værkste-derne. Den oprindeligt faglærte kan så selv finjustere programmerne.

IV: Den oprindeligt faglærte (programmøren) påsætter og aftager emnerne. Programmøren står alene for udarbejdelsen af programmet. Herefter implementerer og tester en instruktør programmerne, hvorefter operatøren i nogle tilfælde har mulighed for at foretage indgreb i programmet og i andre kun efter indhentet tilladelse fra eller efter konsultation med en produktionstekniker.

Disse overvejelser knytter sig ret snævert til NC-maskiner, men kan alligevel give os et fingerpeg om hvordan de implicerede ser på udviklingsmulighederne. Ingen af de fire typer forekommer i »ren« form (spec. ikke I og IV).

Med de enorme kapitaludlæg der er tale om indenfor DBA er det klart at det realistisk set kun er de store virksomheder der kan være med i ræset. Mange små virksomheder går på røven, og netop denne kapitalistiske udskillellesproces bliver til en benhård sagstvang for arbejdskraften på de virksomheder der trods alt overlever. Der skal ikke være for meget muk i krogene... I kan jo se hvordan den ene efter den anden lukker... I skal bakke op om vores indførsel af DBA ... så skal vi nok etc. etc.⁵ Ja, sådan kan truslerne og løfterne se ud. Men hvordan får arbejdskraften det iøvrigt, hvis vi forestiller os en udvikling der går hen imod type IV i en eller anden form.

Sandsynligvis bliver der færre arbejdsområder med komplekse kvalifikationskrav til arbejdskraften. Samtidig sker der en uddybning af kvalifikationspolarseringen (indenfor ledelsens rækkevidde/udenfor ledelsens rækkevidde).

Nu kunne man så argumentere for at disse forhold i den nuværende kapitalistiske virkelighed ikke betyder så forfærdeligt meget fordi der er nogle helt andre processer igang. Kern & Schumann har for nogle år siden konstateret at operatører (modsat de oprindeligt fagligt kvalificerede) i en type som IV erhverver deres kvalifikationer eller færdigheder internt på virksomheden, der etableres et »internt arbejdsmarked« eller en »virksomhedscentreret arbejdsmarkedssegmentering« som det kaldes. Alt dette har Christoph Deutschmann behandlet udmærket i sidste nummer af Kurasje, så der er ikke grund til at gå i detaljer her. Men hovedpointen skal lige anføres: kvalifikationer er ikke mere bundet til subjekter, men derimod til arbejdspladser. Dvs. at netop i den type hvor vi kunne sige at arbejdets reelle subsumption under kapitalen er mest fremskredet (IV) skulle vi få en situation hvor markedsmekanismerne for varen arbejdskraft er »ophævet«, og det ikke mere var løn for lønarbejde der blev udbetalt men snarere en andel af en kollektiv reproduktionsfond for den enkelte virksomhed.

Jeg vil ikke benægte at der i visse lokalt afgrænsede områder kan foregå sådanne udviklinger, men at fastholde denne udvikling som kerne-udviklingen, hovedtendensen og dermed vende op og ned på dels teorien om arbejdskraften som produktionsmiddel (den bliver en del af den faste kapital, på linie med bygninger og maskiner så at sige) og dels på fagforeningernes og arbejderklassens kampbetingelser, dertil er der for langt. Vi behøver kun at se på hvor-

dan arbejderne konkret har opfattet denne snak om uddeling af den kollektive reproduktionsfond, den fælles rigdom i områder hvor industriudviklingen i og for sig er parallel med type IV, men hvor internationale konjunkturer og verdensmarkedsforhold har ført til lukning af virksomheden. Planglasproduktionen i Danmark kan vel tjene som eksempel.

Positionen omkring »den fælles rigdom« smager lidt for meget af at man opfordrer den industrielt beskæftigede del af arbejderklassen (der jo er ret sikker i sin ansættelse, åbenbart) om at omdefinere lønarbejdsbegrebet; ikke til samfundsmæssigt radikalt arbejde men til en form for arbejdsfritid, på linie med andre fritider, hvortil der så knyttes visse enheder af den kollektive lønfond. Gad vide om de vil tage det op med ledelsen på et bestyrelsesmøde?

De restfunktioner, der er tilbage af det stoffligt, konkrete arbejde efter indførslen af DBA i en så ekstrem version som vi har diskuteret det her, må opfattes som en kamp- og sabotageposition. Teoretisk set er der uenighed (f.eks. mellem Sohn-Rethel og Mario Tronti) men når vi ser på arbejderbevægelsens konkrete modstrategier, så er der en flere hundrede år lang tradition for kamp mod subsumtionen under kapitalen.

To believe that workers replaced by machines will inevitably find jobs in the construction of these same machines is equivalent to thinking that horses replaced by motor cars could find jobs in the various branches of the auto industry.

Wassily Leontieff.

Vi har gang på gang diskuteret arbejderbevægelsens politik og kampstrategier overfor de teknologier og produktionsteknikker kapitalen tager i anvendelse. Vi har også gang på gang diskuteret forskellige faglige grupperingers reformistiske modstrategier. Denne reformisme viser sig at strække sig fra KP-dominerede fagforbund til SD-dito, og hvis vi skal ende med andet end udtalelser i stil med at »visse fagforeningsmæssige initiativer kan gavne arbejderne, selvom fagforeningerne ikke kan kontrollere den teknologiske udvikling« så må vi stå fast på en total samfundsmæssig analyse af DBA-initiativer.

I USA er CAD/CAM-industrier big business, med et overskud i 1981 på 800 mill. \$ (det var 44% mere end 1980 overskuddet). Derhos har et medlemsfinansieret forskningsinstitut (medlemmerne er store virksomheder med endnu større interesser) offentliggjort sin hitprojektliste for perioden 1978-81. Som nr. 1 figurerede et projekt til »udarbejdelse af metoder/programmer til beskrivelse og fremstilling af 3-dimensionale objekter«. Nr. 2 var »proces-planlægningssystemer« og nr. 3 »avancerede NC-systemer«.⁶

Det er vigtigt overfor en så énsidig og massiv drejning af udviklingen indenfor DBA som vi har vist ovenfor at vi ikke lader os fange i at betragte denne udvikling som »naturlig«. Det drejer sig ikke kun om rationalitet, jo måske – men i så fald er det kapitalens rationalitet.

Sagen er den, at de teknologier vi her diskuterer er kostbare og følsomme. Det er givet at arbejderne (som også maskinstormerne havde) har små fi-

duser, der kun er gradsforskellige fra fysisk at smadre disse nye maskinsystemer. Er der forskel på at lade de optiske læsere m.v. stå og mugne i kælderen under Berlingske Tidende og så hugge dem i stykker med økser? Hvis man kan få dem til at stå i kælderen i tilstrækkeligt mange år, så bliver det ihvertfald ikke dé maskiner der bliver monteret, den indbyggede forældelse og den profitfinansierede forskning opløser dem i en lille blå sky, voila! Men så kommer der vel nogle andre?

Måske, men i den mellemliggende tid er der basis for at styrke sin viden, finde nye kampmidler, finde sig nye allierede.

Et af de centrale punkter er at analysere hvordan ledelsesfunktionerne reorganiseres via DBA. Skal arbejderne kræve programmeringskurser? Er sådanne efteruddannelsesaktiviteter tilstrækkelige til at skaffe indflydelse på ledelsens beslutninger vedrørende automatiseringsforanstaltninger?

Et andet centralt punkt bliver således: krav om adgang til om- og reprogrammering af detail-arbejdsprogrammer. Det er den eneste måde at opretholde en selvbestemt produktionsgang og bevare kvalifikationerne hos arbejderne på. Harley Shaiken mener at dette krav ikke er mange sure sild værd. Selv om det skulle lykkes at stå fast på det, mener han at de integrerede systemer vi diskuterer her, er blevet så indviklede at arbejderne umuligt kan opretholde deres position i produktionsprocessen efter overgangen til en udbygget DBA. Her nævner han specielt de amerikanske typografer og CNC-systembetjenerne. Nu kan man jo nok give ham ret

med hensyn til de knusende nederlag de fagforeningsorganiserede amerikanske arbejdskampe udviser, men i Vesteuropa er billedet et noget andet. Her har de nuværende kapitaludlæg været en skranke for en uhindret produktionsmobilitet. Hvis f.eks. General Motors arbejderne i BRD starter en arbejdskamp så skulle normer, programmer og tekniske processpecifikationer kunne overføres til GM-fabrikken i Spanien. Og derefter farvel til GM-arbejderne i BRD. Så let er det ikke gået. Selv om presset på automobilarbejdere overalt i Vesteuropa er øget væsentligt i de senere år, er de ikke blevet likvideret på samme måde som de amerikanske typografer.

Vore hjemlige Socialistiske Økonomer (SØ, de er jo næsten blevet en institution) hævder gang på gang at »teknologisk arbejdsløshed« er et begreb som charlatanerne på venstrefløj har opfundet for at forvirre begreberne og frem for alt for at forhindre en socialistisk funderet teknologipolitik.⁷ Enhver idiot kan (i modsætning til SØ der ikke vil) se at den statsligt styrede teknologipolitik vil skabe alvorlige problemer for beskæftigelsen indenfor de berørte brancher. Det SØ opfordrer de involverede fagforbund til, er at tænke nationalt (læs: korporativt) ... det kan godt være at jeres medlemmer bliver arbejdsløse, men for Danmark vil det givet gå bedre: der kommer nye markeder til de mikroelektroniske komponenter, vi kan sælge vores know-how, eksporterhvervene vil blomstre og i sidste ende vil købekraften stige for alle danskere. Problemerne er der stadig! Hvis enkelte forbund eller hele fagbevægelsen

skal acceptere sådanne argumenter må de have garantier for en betydelig indflydelse på produktionsplanlægningen. For i et sådant forløb som SØ lægger op til, er det ikke klaret med ØD med/uden eller humanisering af arbejdsprocesserne. Det drejer sig om at planlægge den nationale arbejdsmængde og beskæftigelsesomfanget, hvem skal arbejde hvor og hvor meget, hvor stor en statslig sektor kan f.eks. industriproduktionen bære og vice versa? I sådanne diskussioner kan fagforbundene ikke stille sig tilfreds med analyser, der som SØ's ikke skelner mellem lønarbejdernes realløn og enkeltkapitalernes »realløn«.

Set fra en bestemt synsvinkel (den korporative) har SØ'erne ret, men det er en ret de ikke kan bruge til noget ... frem for alt ikke til at mobilisere en alternativ teknologipolitik indenfor fagbevægelsen. – Fagbevægelsens position er så meget desto mere usikker fordi den har mange internationale forpligtelser og solidariteter at efterleve. Selv ILO påpeger at de nye mikroelektroniske teknologier i fabrikkerne og på kontorerne vil medføre jobindskrænkninger i de industrialiserede lande med mindre »udviklingen påvirkes af en velovervejede politik« som de siger. Beskæftigelsesudvidelsen ligger typisk i 3.-verdens landene, men under betingelser der sætter de faglige internationalers arbejde små 100 år tilbage. Hvem skal ofres på den videre økonomiske imperialismes alter?

Det viser sig hurtigt at de konkrete diskussioner og politikforslag er fyldt med modsigelser: på den ene side kan den kapitalistiske produktion

ikke overleve i den nationale og internationale konkurrence uden teknologifornyelser. På den anden side må virksomheder, der forsøger at indføre arbejdskraftbesparende teknologier »teknologi-beskattes« (jf. de svenske forslag). Den totale arbejdsmængde må fordeles (kortere arbejdstid, længere ferier og tidligere tilbagesøgning fra aktivt erhvervsarbejde) samtidig med at levestandarden skal gå op. Arbejdere skal beskyttes mod devaluerende og helbredsødelæggende teknologier, men det er tilsyneladende kun arbejderne i de højt udviklede lande der skal beskyttes, idet udviklingen jo går i retning af at udflytte den arbejdskraftødelæggende produktion til 3.-verdens landene, etc. etc. De indbyggede konflikter i diskussionerne er slående.

Med hensyn til arbejdstidens længde har der f.eks. været forslag fremme helt fra Adler-Karlssons om en fast statslig mindsteydelse (»løn« sva- rende til bestemte grundbehov til gengæld for en arbejdspligt à la værnepligt, samfundsarbejde etc.) over deltidsarbejde, arbejdsfordeling og sabbatar til flexibel pensionsalder. Disse forslag har så igen været udbygget med mere nationale økonomiske overvejelser fra fagbevægelsens side om hvorvidt den produktivitetsstigning arbejdsgiverne mener at kunne hente ind på indførelsen af de nye teknologier, vil kunne financiere f.eks. arbejdstidsnedsættelse med fuld lønkompensation. – I det store og hele er effekterne på beskæftigelsen af alle disse foranstaltninger mere end dunkle, så spørgsmålet er stadig: hvordan

etablerer den mere radikale del af fagbevægelsen en strategi overfor korporative løsningsforslag, der på længere sigt vil spille de enkelte forbund ud mod hinanden, og knuse socialistiske modstrategier nationalt såvel som internationalt?

Ud fra et statsligt synspunkt er regnestykket: hvordan får man andelen

af ikke erhvervsaktive i forhold til erhvervsaktive til at balancere på et niveau, hvor investeringerne fører til øget produktivitet og en given levestandard? Hvis fagbevægelsen ikke skal få ørene, eller det der er værre, i den regnemaskine, så er det på tide at stille kvalitativt nye krav i overenskomstforhandlingerne. Det er ledelsesretten, det drejer sig om!

1. De bøger og artikler jeg »skriver rundt om« i det følgende er:

Harley Shaiken: *Neue Technologien und Organisation der Arbeit*, Leviathan, 1980, nr. 2, s. 190-211.

David Noble: *Teknologi och klassmakt*, Arkiv Studiehäftan 12, 1982 (original: *Social Choice in Machine Design*).

Phil Slater (ed.): *Outlines of a Critique of Technology*, Ink Links, London, 1980 (med bidrag af: Monika Reinfelder, Ramiero Panzeri, Norbert Kapfere og Hans-Dieter Bahr).

2. Se Hans Jørgen Thomsen: *Rammer for en forståelse af teknologisk udvikling under kapitalistiske produktionsforhold*. Et efterord. i H.-D. Bahr & R. Vahrenkamp: *Teknologi og kapital*. Rhodos. 1976. Dette efterord giver en udmærket gennemgang af teknologibegrebets teoretiske status.
3. Roger Tulin: *Machine Tools*, *New York Times*, 2.4. 1978, s. 16, i Noble s. 57 jf. note 1.
4. Udviklingen af microchip og biochip – enten i form af en konventionel chip, der kan eksistere f.eks. i den menneskelige krop eller en egentlig biochip (3-dimensional enzymmateriale, hvor man dels kan etablere parallelprocesser, men også udnytte elektronstrømmene i denne struktur til chip-interne »dialoger«) med alt hvad dette indebærer af muligheder for helbredelse og nedværdigende undertrykkelse – alt dette viser at man er godt på vej til at nå nogle af disse positioner. Jf. f.eks. S. Yanchinski: *And now – the biochip*, *New Scientist*, 14.1. 1982, s. 68.
5. Jf. f.eks. DR-TV's seneste nationale opråb, serien om de små virksomheder, der klarer sig ... men hvordan? 50% af arbejderne afskediget, resten får samme løn som før (men på timelønsbasis), ledelsen tager arbejderne produktionsgangsforbedringer og opfindelser alvorligt, dvs. bruger dem konkret (uden »udbyttedeling«), omsætningen 3-doblet. Dansk industri kan skam godt, når det skal være!
6. I Danmark er der netop afsluttet projekter af lignende art gennemført med støtte fra Teknologirådet. Det drejer sig om en vifte af internordiske projekter under fællestitlen GPM (Geometriske Produktmodeller), der i rådets kortfattede redegørelse er beskrevet som følger: (målgruppe: dansk maskinindustri)

GPM-projektet startede i 1978 som et fælles nordisk samarbejdsprojekt mellem nordiske institutter og industrivirksomheder med det primære formål at udvikle et sæt af FORTRAN subrutiner til brug ved opbygning og anvendelse af Computer-baserede modeller af mekaniske products geometriske egenskaber.

Der er i overensstemmelse med dette formål foretaget undersøgelser over eksisterende geometri-modelleringsystemer ved projektets start.

På basis af disse undersøgelser og projektdeltagernes erfaringer er der opstillet specifikationer for et software system til computer modellering af mekaniske produkter.

På basis af specifikationerne er der udviklet 4 softwarepakker: 1. Kommandoprocessor med definitionsdatastruktur til styring af brug af de næst nævnte 3 pakkers moduler. 2. Modul for pladekonstruktioner. 3. Modul for skulpturerede flader. 4. Modul for volumetriske modeller.

Software modulerne med tilhørende dokumentation kan rekvireres fra de involverede institutter – KTH, IPU-ST, SI, SINTEF og VTT – af enhver nordisk indregistreret virksomhed, som kan anvende modulerne i opbygning af egne virksomhedstilpassede CAD-systemer.

Der er således udviklet et værktøj af stor betydning for nordisk maskinindustri muligheder for fleksibelt at tilpasse sig konkurrenceforhold med stigende anvendelse af computer aided design systemer.«

7. Se fex. Carsten Koch: Dogmet om teknologi og arbejdsløshed, Information, 28.7. 1982.
-

Teori och klasskamp

Nr 11 (december 1981)

Bertell Ollman: Marx vision av kommunismen
– en rekonstruktion

Povl A. Hansen &
Eva Jörgenssen: Arbete och social emancipation

Paul Mattick
1904-1981
Intervju med
Paul Mattick: Krisen har ännu inte nått botten

Nr 12/13 (utkommer våren – 82)

Peter Brückner, Industrialiseringen av den indre naturen:
Thomas Ziehe, Kapitalism och borgerligt
Oskar Negt m.fl: samhälle – en diskussion

Hans Jørgen Från myndighet till egensinnighet
Thomsen: – om Negt og Kluges
Geschichte und Eigensinn

Martin Jay: Frankfurtskolans kritik av den
marxistiska humanismen

Theodor W.
Adorno: Resignation
Hans-Jürgen
Krahl: Två texter om Adorno

Teknologikritik og reformisme

Nils Hybel

Den klassiske og den ny reformisme

Det gærer på venstrefløj. Frustrationen over revolutionens udebliven og den kapitalistiske kriseskærpelse har udløst nye politiske bevægelser og en ny teoretisk kritik af kapitalismen. 1970'erne har været bevægelsernes årti. Bevægelser som har søgt at drage demarkationslinier til den revolutionære marxistiske venstrefløj og til den traditionelle reformistiske arbejderbevægelse. Die Grüne kalder de sig i Vesttyskland, græsrodsbevægelsen kaldes de i Danmark.

Hensigten med dette essay er et forsøg på kritik af nogle af disse bevægelser videnskabelige fortalere. At påvise nogle almene teoretiske og strategiske implikationer af den argumentation, som fremføres fra dette hold angiveligt mod den kapitalistiske produktionsmåde og den reformistiske arbejderbevægelse, de facto mod den revolutionære marxistiske teori.

Det er nu snart to hundrede år siden den kapitalistiske produktionsmåde for første gang blev angrebet for sine teknologiske konsekvenser. Teknologikritikken er ikke noget nyt fænomen, skønt netop teknologikritikken er de nye grønne bevægelser og de her diskuterede forfatteres - Andre Gorz, Rudolf Bahro og Otto Ullrich - fællesnævner.

For mig at se eksisterer der en meget direkte identitet mellem den reformisme, som artikuleres af græsrodderne og deres videnskabelige fortalere, og den som vi kender fra den såkaldte maskinstormerbevægelse i kapitalismens barndom. Det er en reformisme med udgangspunkt i kritikken af konsekvenserne af den kapitalistiske produktionsmådes intensive akkumulation. Heroverfor står en reformisme med et andet teknologikritisk indhold. Mens maskinstormerne og græsrodderne rettede og retter angreb mod konsekvenserne af den intensive akkumulation, var og er den klassiske reformisme, repræsenteret af den socialdemokratiske politiske og faglige bevægelse, tilhængere af denne akkumulationsform, qua dens forsøg på forsvar mod den ekstensive akkumulations konsekvenser. På trods af at jeg ser en umiddelbar identitet mellem de tidligste reformister, og de jeg kalder nyreformisterne, er den følgende diskussion holdt indenfor rammerne af en konfrontation mellem den klassiske og den ny reformisme.

Inden jeg giver mig i kast med kritikken af nyreformisternes teknologikritik, skal jeg understrege, at jeg anser reformismen som en i og for sig naturlig del af den historiske proces,

idet reformismen, som bevidsthedsform og politisk bevægelse, er en konsekvens af kapitalens udvikling. Den er udtryk for arbejderklassens forsvarsvilje mod det kapitalistiske herredømmes konsekvenser, som kan implicerer momenter af den revolutionære udvikling, omend reformismen i teorien først og fremmest bidrager til en forlængelse af kapitalismens eksistens. De konsekvenser af de underliggende sagsforhold eller de overfladefænomener, som reformisterne retter deres kritik imod kan være reelle nok. Det kan være virkelige problemer, som det ikke nytter, at revolutionære afviser. Vor indsats er at forbinde disse overfladeproblemer med deres væsensgrund dvs. at afdække, om det er proletariatets problemer eller ej, og påvise hvordan proletariatets problemer kun kan løses radikalt. Dvs. ved at gå til ondets rod.

Reformistisk politik udvikles direkte affødt af kapitalens herredømme, af kapitalens lovmæssige udvikling. Historisk har vi set, hvordan den absolutte merværdiproduktion medførte arbejderbevægelsens opkomst som arbejderklassens reaktion mod denne udbytningsform. Vi har set, hvordan arbejderklassens organisering omkring lønkampen og arbejdsdagens længde opstod som nødvendigt forsvar mod den kapitalistiske produktions terror i det 19. århundrede. Og vi har set, hvordan denne kamp ledte til en tilsyneladende sejr, til 8 timers arbejdsdag og stigende lønninger; efterhånden og i overensstemmelse med kapitalens in-

tensive akkumulationsform, og med udviklingen af konsummiddelindustrien i det 20. århundrede.

Den absolutte udbytning af arbejdskraften resulterede i sult, elendige boligforhold, sygdom og tidlig død. Den var den kapitalistiske produktions bidrag til det forrige århundredes arbejderklasse. Det var mod disse konsekvenser af den kapitalistiske produktion, at arbejderklassen rejste sig og organiserede sig til forsvar.

Når vi betragter den udviklede kapitalistiske del af verden - Vesteuropa, Nordamerika, Australien og Japan - i dag, ser vi, hvordan denne forsvarskamp tilsyneladende er lykkedes. Trods den indeværende krise er arbejderklassens reproduktionsvilkår målt med borgerlig målestok steget uhyre, langt ud over hvad tidligere generationer af arbejderklassen havde mulighed for at forestille sig. Men det er ikke arbejderklassens reformistiske kamp, som er årsagen til denne udvikling. Nej, det er den kapitalistiske produktions lovmæssige udvikling, som vi kan 'takke' for disse civiliserende tiltag.

For den, der er i stand til at læse Marx uden at lade sig distrahere af hans mange konkrete vurderinger af kapitalismens samtidige og fremtidige følger, men som holder sig til hans alderdoms geniale teoriudvikling om den kapitalistiske produktions almene logik, er arbejderklassens reformistiske sejre forståelige ikke som sejre, men som nødvendige konsekvenser af den abstrakte logik

kapitalen implicerer, og som altså Marx indså.

Den terror mod arbejderklassen, som den ekstensive akkumulation medførte, afløstes nødvendigvis af den intensive akkumulations humane implikation, gennem den i princippet uendelige højnelse af arbejdets produktivitet, og kapitalens anvendelse af arbejderklassen som realiseringsgrundlag for den producerede merværdi.

Den ekstensive akkumulations rovdrift på arbejderklassen var et subjektivt problem for arbejderklassen, men det var et objektivi problem for kapitalen. Den samfundsmæssige total kapital tåler ikke destruktion af det for merværdiproduktionen nødvendige menneskelige reservoir. Problemet s løsning må forstås ud fra kapitalens natur, ud fra den dominerende samfundsmæssige magt kapitalen, kapitalkonkurrencen og den i rammerne af denne historisk kontinuerligt stadigt mere dominerende intensive akkumulation.

Nyreformisternes angrebsfelter

Men hvad har da denne tendentielt historisk stigende intensive akkumulation medført? Ja, den har som allerede omtalt medført et efter borgerlig målestok stadigt voksende reproduktionsniveau for arbejderklassen. Og den har yderligere abstraktliggjort udbytningen. Den udbytning, som under den ekstensive akkumulation kan sanses, transformeres på det

umiddelbart sanselige plan til at blive oplevelsen af en stadig større ind- og underordning i ubestemmelige produktions- og livssammenhænge. Der er her udtrykkeligt tale om fænomener eller konsekvenser af kapitalens magt, som er blevet forandret, og måske p.g.a. teknificeringen af produktions- og livssammenhængene nu sanses stærkere end tidligere. Kapitalens herredømme er ikke ændret i sit væsen, blot fordi herredømmet teknificeres. Den abstrakte samfundsmæssige fremmedbestemmelse har eksisteret så længe som kapitalen, og det skønt netop teknificeringen og hierarkiseringen af produktions- og livssammenhængene er det ene af de to angrebsfelter, hvor de ny reformister sætter ind.

Deres andet angrebsfelt, naturog ressourcendestruktionen og kvantificeringen af arbejderklassens reproduktion, er den anden generelle konsekvens af den intensive akkumulations dominans. Mens de klassiske reformister hovedsageligt rettede deres kritik mod destruktionen af de levende arbejds kræfter, dvs. den destruktion som følger af den absolutte udbytningsform, går de nye reformister i rette med på den ene side teknificeringen og hierarkiseringen af den kapitalistiske produktions- og reproduktionsproces og på den anden side natur- og ressourcendestruktionen, samt den kvantitative udvidelse af arbejderklassens reproduktion.

Denne kritik af samfundsmæssige fremtrædelsesformer leder hen

mod to almene forhold ved den kapitalistiske økonomi. 1. Det værdimæssige akkumulationsprincip, værdiøgningen for værdiøgningens egen skyld, hvilken tilsyneladende bryder med enhver form for stofflig kvalitet og evindeligt øger stofskiftet mellem natur og menneske. 2. Koncentrationsprincippet, kapitalens værdimæssige koncentration, som de ser absolut omsat til stofflig centralisation - storindustri - og hierarkisk organisering af arbejdsprocessen.

Det er ikke svært at udpege, hvor de ny reformisters kortslutninger begynder, trods det, at de i modsætning til de klassiske reformister endnu ikke i væsentligt omfang har udviklet en egentlig revisionistisk teori, som baggrund for deres overfladekritik af kapitalismen og deres deraf følgende reformiver. Hos Ullrich, Bahro og Gorz indskrænker den teoretiske indsats sig til ret indlysende og uinteressante påpegninger af modsatrettede ytringer i Marx' enorme litterære produktion. Nyreformisterne har, ligesom de klassiske reformister, en manglende forståelse af den modsætning som ligger i varens natur, som bytte- og brugsværdi. De har en forståelse af varen, hvor værdi og brugsværdi smelter sammen, og de er dermed ikke istand til at udsondre relationen mellem den kapitalistiske produktionens værdimæssige tvangslogik og den stofflige udvikling.

Vækstøkonomi og kapitalrationalitet

Denne manglende analytiske skarp-hed får nyreformisterne til at drage en umiddelbar parallel mellem kapitalens netop abstrakte værdimæssige akkumulationslovmæssighed og et konkret stadigt stigende stofskifte mellem natur og menneske. De tror, at udbytningen af levende arbejde og den følgende akkumulation af dette i abstrakt form som kapital nødvendigvis fører til en kvantitativ vækst af indhugget i den eksterne naturs råstofreservoir. Med Marx i hånden belærer de os om, at den abstrakte akkumulation tilsidesætter den målrettede konkrete stofflige produktion, samtidig med at de afstikker en konkret stofflig målrettedhed for den kapitalistiske produktion, som groft sagt implicerer en ekstrapoleret vækst af indhugget i de naturlige ressourcer: en ubetinget ødelæggelse af naturen og en kvantitativ udvidelse af arbejdskraftens reproduktion med kun naturødelæggelsen som grænse.

Det er empirisk korrekt, at kapitalismen i forhold til tidligere samfundsmæssige former har medført en materiel kvantitativ ekspansion af uhyre omfang. Mængden af materielle goder, såvel produktive som konsumtive, har været eksplosionsagtigt stigende siden kapitalismens opkomst; med klare økologiske problemer til følge. Men det betyder ikke, at dette stofflige ekspansionsprincip i sig selv er kapitalens prin-

cip. Det er en fremtrædelsesform for kapitalens princip, ligesom det i mindre grad godt nok også var en fremtrædelsesform for feudalismens væsen. Kapitalen er ikke underlagt et stoffigt ekspansionsprincip. Princippet om stadigt stigende vækst i det materielle stofskifte mellem menneske og natur er et overhistorisk princip, som i større eller mindre grad er en fremtrædelsesform for den enkelte samfundsmæssige forms væsenssammenhænge. Økonomisk vækst, som det hedder i revisionistisk terminologi, med følgende økologiske skader, kan således f.eks. konstateres i den vesteuropæiske feudalismes glansperiode, tiden fra 1000 til 1300.

Lidt mere omhyggelighed i omgangen med den marxske teori om den kapitalistiske produktionslogik viser, at netop brugsværdiens underordning under bytteværdien kan resultere i snart sagt en hvilken som helst brugsværdiproduktion, og ikke nødvendigvis den kvantitative udvikling af stofskiftet, som vi hidtil har oplevet, og ej heller nødvendigvis i en kun kvantitativ udvikling af arbejderklassens reproduktion. Hvilke konkrete brugsværdier kapitalen producerer som underlag for sin abstrakte merværdihunger, hvor meget produktionen gør indhug i naturressourcerne, i hvilket omfang de producerede produkter og arbejderklassens reproduktion kan siges at være underlagt kvantitative stofflige kriterier, afhænger til enhver tid af de på et givet tidspunkt samfunds-

mæssigt satte produktive og reproduktive behov.

I den marxske teoridannelse om kapitalismens væsenssammenhænge er vareformen det formerende analytiske middel. Hvis vi forlader overfladens tåger, og dykker ned mod det, som reformisterne måske gerne vil forstå, ser vi, at de kapitalistiske modsætninger udspringer af de samfundsmæssige relationers binding til vareformen, og at varen som bekendt er af tvetydig natur. Den er bytteværdi og den er brugsværdi. Det betyder, at før den kapitalistiske udbytning kan finde sted, må der være umiddelbart brugelige produktionskomponenter tilstede, brugelige i den forstand at de kan opfylde givne samfundsmæssige behov. Før den kapitalistiske merværdi kan dannes gennem arbejdskraftens dobbelte og særlige brugsværdi, er det brugsværdimæssige anarkistiske samfundsmæssige behov den givne forudsætning for produktionen af såvel merværdi som varer. Værdisiden - udbytningen og akkumulationslogikken - har som forudsætning brugsværdien; de givne samfundsmæssige behov.

Hvis vi betragter de umiddelbart givne samfundsmæssige behov, det stofflige grundlag for profitmaximeringen, i perioden omkring den klassiske reformismes opkomst, er den smukke kapitalistiske modsætning mellem enkeltkapital og samfundsmæssig totalkapital i forbindelse med arbejdskraftens udbytning iøj-

nefaldende. Selv om enhver enkelt kapitalist naturligvis helst aflønner sine arbejdere med så lille en løn som muligt, er det i den samfundsmæssige totalkapitals, og dermed også den enkelte kapitalist interesse, at den samfundsmæssige totalarbejder aflønnes så godt som muligt, da arbejderen indgår som realiseringsbetingelse for hver enkelt kapital. Kapitalen skal som bekendt ikke blot producere mest mulig merværdi, den skal også have merværdien realiseret. Udviklingen af den til dette formål adækvate industri - konsummiddelindustrien - var et samfundsmæssigt behov for kapitalen - den samfundsmæssige totalkapital - objektivet og subjektivt for arbejderklassen.

Hvis vi betragter de aktuelle samfundsmæssige behov, som kan blive grundlaget for en øget profitproduktion og højnet arbejdsproduktivitet, synes en række af de områder nyreformisterne anviser at være adækvate samfundsmæssige behov. De er i så henseende måske forudseende, sådan som de klassiske viste sig at være det på langt sigt. På den anden side af det konjunkturelle hul kapitalismen er inde i nu, forekommer den alternative bløde teknologi mulig. Vedvarende energiudvikling, økologisk balanceteknologi og kvalitativt bedre brugsværdier er altsammen områder eller behov, der kan dækkes af en efter krisen restitueret kapital. Hvilket ikke i sig selv, når denne

teknologi tages i anvendelse - i det omfang den ikke allerede er taget i anvendelse - nødvendigvis fører til et forøget stofskifte. En positiv udvikling af profitproduktionen og højnelser i arbejdets produktivitet medfører ikke nødvendigvis en forøgelse af stofskiftet. Og det specielt ikke i den udstrækning en sænkning, respektiv en nulstilling af dette bliver et samfundsmæssigt behov, et absolut behov for kapitalens overlevelse. Hvilket ufravigeligt behov for den samfundsmæssige totalkapital bliver opnåeligt i takt med og afledt af den historisk stigende kapitalkoncentration. Mens restituering og beskyttelse af det fysiske miljø og de naturgivne ressourcer samt ressourceknapheden i sig selv også uden en yderligere kapitalkoncentration allerede for en række enkeltkapitaler har en klar økonomisk betydning, hvilket i det mindste Gorz kan indse.

Det er en floskel, når nyreformisterne kan mene, at den kapitalistiske merværdiproduktion baserer sig på udelukkende kvantitativ udvidelse af den samfundsmæssige brugsværdikreds. Det er rigtigt, at der kan scores ekstra profitter på forringelser af de producerede varer, men det er ikke det almene princip. Det almene princip i den kapitalistiske økonomi er, at konkurrencen udfolder sig ud fra værdien, men at værdien er båret af brugsværdien, at der er en sammenhæng mellem en vares værdi, dens pris og dens brugsværdis kva-

litet. Hverken i de produktionsmæssige eller i de konsumtionsmæssige behovssammenhænge er det således, at det på langt sigt for en producent kan lade sig gøre at hæve sin kapitalers profitabilitet gennem forringelser af den producerede vares kvalitet, gennem en af denne vej simpel sænkning af værdiindholdet i den pågældende vare. Den eneste farbare vej for en højnelse af kapitalens profitabilitet er kapital konkurrencens almene lov om innovation af arbejdsprocessen og cirkulationen. Dvs. sænkning af vares værdiindhold gennem teknologisk indsats, og ikke gennem simpelt udtræk af værdi fra varen gennem sænkning af dens brugsværdis kvalitet. Betragtninger af denne art hos nyreformisterne er nok ikke i egentlig forstand cirkulationistiske omend de giver associationer til merkantilismens handelskapitalistiske profileringsmåde, det simple snyderi. De hænger sammen med den udialektiske opfattelse af relationen mellem kapitalens værdimæssige logik og dens brugsværdimæssige udvikling, som allerede er anført.

Udviklingen af en brugsværdimæssig kvalitativt bedre produktion er en følge af kapitalens kvantitative værdimæssige princip. Selv om den kapitalistiske producent i princippet er ligeglad med hvilken brugsværdi han producerer, og i hvilken brugsværdimæssig kvalitet den produceres, idet merværdiproduktionen er determinerende for hans handling, så skal det ikke forlede en til at tro,

at man kan producere en hvilken som helst brugsværdi i en hvilken som helst kvalitet efter forogodtbefindende. Princippet om brugsværdiens kvalitative udvikling, som har logisk indbyrdes relation til merværdiproduktionen ser jeg ingen grund til at tro, hverken vil aftage eller forsvinde i den videre kapitalistiske udvikling. Tværtimod tror jeg, at det vil accentueres i fremtiden under indtryk af den tiltagende ressourceknaphed, og arbejderklassens efterhånden kvantitativt mættede reproduktion.

Nyreformisterne forfærdes med god grund af den kapitalistiske produktions konsekvenser. Af naturdestruktionen og den kvalitative udvikling af produktions- og reproduktionssammenhængene. Der er grund til at vende sig mod disse konsekvenser, men der er ikke grund til at tro, at den kapitalistiske produktion ikke indretter sig mod en imødegåelse af dem. Kapitalens styrende abstrakte kvantitative akkumulationsprincip kan udmærket tænkes at formere en stofflig kvalitativ produktion, som tvunget af ydre omstændigheder tilgodeser økologiske hensyn. Den har allerede gjort det, og gør det i stigende omfang.

Storindustri og kapitalrationalitet

Jeg har generelt de samme overvejelser at tilføje det tidligere nævnte andet almene forhold ved den kapital-

stiske økonomi som nyreformisterne i deres kritik griber fat i - kapitalens koncentrationsprincip.

Her angriber de igen grundigt en stofflig konsekvens - storindustrien - og forbinder den uformidlet med et abstrakt værdimæssigt princip. Uden iøvrigt at gå teoretisk til værks gennem eksplicitering af følgende forbindelse anser de kapitalens værdimæssige koncentration for entydigt ensbetydende med den stofflige produktionsstrukturens centralisering og produktionsprocessens hierarkisering, gennem fortsat uendelig opsplitning af ånds- og håndarbejde.

Nyreformisterne er imidlertid tæt på forståelsen af denne problemstilling. De kritiserer nemlig udmærket den storindustrielle produktionsorganiserings samfundsmæssige kontraproduktivitet. Hvordan denne særlige produktionsorganisering har grænser for en fortsat højnelse af arbejdets produktivitet. Men i og med de ikke forstår kapitalens almene struktur, bliver opbrydningen af storindustrien med henblik på højnelse af arbejdsproduktiviteten i et mere decentraliseret og mindre arbejdsdelt regi for dem ensbetydende med det kapitalistiske produktionsforholds ophævelse.

Det er imidlertid overhovedet ikke en forudsætning for opbrydningen af den storindustrielle produktionsorganisering. Netop fordi kapitalen alt andet lige udvikler sig mod større og større værdimæssig koncentration, udvikles mulighederne for en

samfundsmæssig rationalitet sig tilsvarende. Efterhånden som den økonomiske konkurrence indsnævres mellem færre og færre enkeltkapitaler, tilgodeses mulighederne - subsidiært udvikles tvangsmæssigheden - af at højne arbejdets produktivitet gennem omstruktureringer af den eksisterende produktionsstruktur og produktionsproces.

Nyreformisterne giver i deres bøger mange eksempler herpå. Hvordan den vertikalt arbejdsdelte arbejdsproces for den enkelte kapitalist, hvad arbejdsproduktiviteten angår, har bestemte grænser. Og set fra et samfundsmæssigt synspunkt, hvordan den centraliserede produktionsstruktur tilsvarende medfører, hvad de kalder kontraproduktivitet, forringelser i arbejdets produktivitet.

Hvad den vertikalt arbejdsdelte produktionsproces angår - den arbejdsproces som er funderet i en opdeling af ånds- og håndarbejde - mener f.eks. Ullrich med Mumford, at der fra civilisationens begyndelse er udviklet to uens teknologier. Den ene demokratisk og decentral den anden despotisk og centralistisk. Den ene baseret på en forening af hånds- og åndsarbejde den anden på en deling, hvor sidst nævnte knytter sig til udbytningen og rigdommens koncentration. Den centraliserede produktionsstruktur udvikler sig således i overensstemmelse med den vertikalt arbejdsdelte produktionsproces, som i kapitalismen har fået sin fulde udfoldelsesmulighed. Denne opfattelse

af affinitet mellem den abstrakte rigdoms koncentration og teknologiens centralisation må empirisk alt andet lige siges at være korrekt hvad angår den hidtil gennemlevede kapitalistiske epoke. Men jeg vil sætte et stort spørgsmålstegn ved, om denne affinitet vil fortsætte under den videre udvikling af kapitalismen, p.g.a. de klart tilstedeværende problemer for en højnelse af arbejdets produktivitet som den vertikale arbejdsdeling medfører.

Den ekstreme deling af ånds- og håndsarbejde betyder en dequalificering af arbejderen såvel i arbejdsprocessen som afledt heraf i arbejderens totale reproduktion af sit liv. Ikke alene bindes arbejderens produktive potentialer gennem den vertikalt arbejdsdelte arbejdsproces' tilegnelse af kun dele af hans potentielle produktivkraft. Gennem den fordummende specialisering til et individ, der kun har mulighed for at udøve enkelte arbejdsfunktioner, berøves han tillige evnen og muligheden for at forstå sin egen reproduktion, som han da må have tilført gennem andres her til svarende produktive samfundsmæssige funktioner.

Imidlertid ved vi empirisk, at denne udviklings himmelflugt allerede er blevet bremset. Kapitalen har vist sin økonomiske fleksibilitet og gjort enhver almen teori om arbejdskraftens dequalificering til skamme. Taylor-systemets i så henseende fuldendelse af denne proces har allerede vist sig

urentabel for kapitalen, hvilket under sidste højkonjunktur konkret gav sig udslag i nye managementteorier omfattende tværfaglighed og problemorienteret selvstyre i produktionsprocessen og i uddannelsen af arbejdskraften.

Den ekstremt vertikalt opdelt arbejdsproces medfører nemlig ikke alene en mængde irrationaliteter i form af den før nævnte binding af de enkelte arbejdskrafters produktivkræfter, hvilke i stigende grad bliver kapitalirrationelle med den abstrakte rigdoms voksende koncentration. Den implicerer også en subjektiv faktor med hæmmende virkning for udviklingen af arbejdets produktivitet qua arbejderens manglende motivation for arbejdet. Et forhold den kendte sovjetkritiker Cornelius Castoriadis anser for en klar kontraproduktiv konsekvens af den stærkt hierarkiserede og »tayloriserede« produktionsorganisering. Den med Mumford såkaldte demokratiske og decentrale teknologi skulle for mig at se i takt med kapitalens fortsatte værdimæssige koncentration udmærket kunne udvikles langt yderligere, end tilfældet allerede er, under kapitalistisk produktionsmåde.

Dette fordi værdikoncentrationen tilsvarende omformer den kapitalrationalitet, som den centraliserede stofflige produktionsstruktur hidtil har indebåret, til at blive irrationel. Den bliver ensbetydende med en sænkning af arbejdets produktivitet i samfundet. Den decentralisering af

produktionsstrukturen, som nyreformisterne anser for samfundsmæssigt påkrævet, og hvilken de selv udmærket ud fra samfundsmæssige økonomisk rationelle hensyn argumenterer for, anser jeg for en kapitallogisk konsekvens af en yderligere værdimæssig koncentration i samfundet. I det omfang den indeværende krise på sædvanlig vis resulterer i en øget værdimæssig koncentration af kapitalen, vil en række af de set ud fra et samfundsmæssigt totalkapitalistisk, men iøjeblikket ikke enkeltkapitalistisk, synspunkt eksisterende kontraproduktive konsekvenser af den centraliserede produktionsstruktur omformes til at blive en ikkekapitalreproduktiv stofflig produktionsstruktur, hvilket nødvendigvis må medfører en ændring af denne konkrete stofflige struktur.

Jeg har nu givet omridsene af forståelsen for, hvordan de nye reformister ligesom de klassiske gennem deres kritik af den kapitalistiske produktions umiddelbare stofflige struktur p.g.a. deres manglende analyse af de kapitalistiske væsenssammenhænge, generelt kun i deres kritik synes at foregribe en mulig fremtidig udvikling af kapitalismens stofflige produktionssammenhænge. Hermed være ikke sagt, at ethvert af deres forslag til konkret ændring af de samfundsmæssige stofflige produktionssammenhænge vil blive udviklet af kapitalen. En vurdering heraf er af så detaljeret karakter, at den ligger uden for hensigten med

og mine muligheder i nærværende sammenhæng.

Reformistisk og revolutionær teknologikritik

Derimod vil jeg fremføre et synspunkt på nyreformisternes teknologikritik, som umiddelbart logisk synes at kollidere med de allerede fremførte betragtninger. I den nyreformistiske teknologikritik er indeholdt umiskendelige tegn på nostalgi. Det er min generelle vurdering, at den på en gang analytisk implicerer forudsigelser af væsentlige dele af fremtidens kapitalistiske teknologi samtidigt med, at den positivt vender sig mod fortidens - merkantilismens og den tidlige kapitalismes teknologi. Den omfatter den småborgerlige vision om en skøn forening af autonomi og heteronomi.

Kravet om nedbringelse af stofskiftet, hvilket i sig selv er en hån mod den tredje verdens sultende masser, og vel også dele af den første verdens mest forarmede folk især i den indeværende krise, decentralisering af produktionsstrukturen, forening af hånds- og åndsarbejde og den samfundsmæssige planstyring af økonomien, refererer for mig at se direkte tilbage i tid, samtidigt med at det er et krav om yderligere perfektionering af den menneskelige teknologi til 'beherskelse' af naturen, ud over hvad vi allerede har oplevet.

De grønne nyreformisters fjendtlige forhold til de lyserøde klassiske

reformister er i førstnævnte overfladiske selvforståelse selvfølgelig. Men i grunden, bag overfladen er den mao-socistisk. De kritiserer, som de klassiske reformister, kapitalismen ud fra overfladiske betragtninger, og de når frem til 'løsningsforslag', der er lige så kapitaladækvate som de klassiske reformisters. De ser ikke den elasticitet, som den kapitalistiske produktionslogik indebærer. De ser ikke, at skønt den kapitalistiske produktion historisk har udviklet sig fra ekstensiv til intensiv akkumulation, og således imødegået de problemer de gamle reformister fixerede, samtidigt med at de nye reformisters problemer produceredes, så kan valoriseringsmotivet og kapital konkurrencen i fremtiden udmærket stille denne historiske og teoretiske systematik på hovedet. Er den indeværende krises følge måske ikke bl.a. den historiske artikulation af en, efter en lang periode med relativ udbytning, tilbagevenden af den absolutte udbytningsform, som set fra en reformistisk position netop accentuerer den klassiske reformismes betydning.

Tilsvarende er deres kritik af marxismen og marxisterne uholdbar. De kritiserer marxisterne for at være produktivkraftfetschister, for kun at være interesseret i undersøgelsen af den materielle produktion og dennes økonomiske logik samtidig med, at deres egne bidrag udelukkende tager sigte mod kritikken af fremtrædelsesformer for den kapitalistiske teknologi, og samtidigt med at deres alternativer drejer sig om en udvik-

ling af denne. Og ikke om, som de proklamerer, en kvalitativ ændring af den kapitalistiske teknologi. Som de borgerlige søger de at slå revolutionære marxister i hartkorn med KPi-sterne, der som bekendt med rette kan kritiseres for produktivkraftfetschisme. Og de gør det, uanset at de i deres egen forplumrede selvforståelse kun ser det fri samfund i ubrydelig og tæt omfavnelser af det stofskifte produktivkraftkategorien og teknologien retter sig imod.

Opnåelsen af frihedens rige forløber for dem ikke gennem frigørelsen fra den materielle produktion, men gennem den. Den teknologiske udvikling, som for marxister kun danner forudsætningen for menneskets realisering af sin menneskelighed, frigørelsen fra den materielle produktion og frigørelsen fra de materielle behovs dominans, omslutter de visioner om det alternative samfund vi bliver præsenteret for af nyreformisterne, og svinebinder mennesket som produktivkraft.

Jeg har med lys og lygte ledt efter udsagn om, hvad formålet med den perfektionerede teknologi er. Men min leden har været forgæves. Den perfektionerede teknologi, den 'anden' og 'anderledes' anvendte teknologi synes i sig selv at være formålet. Det er gennem den, i den, i den materielle produktion og behovstilfredsstillelse at frihedens rige findes. Det er først og fremmest i arbejdet, i den materielle produktion, at det 'frie' menneske skal realisere sin 'menne-

skelighed', som det væsen der med sisyfosk stædighed søger at omslutte den totale natur gennem øko-kybernetisk regulering af denne.

Nyreformisterne kritiserer Marx og marxisterne for at mene, at den kapitalistiske udfoldelse af produktivkræfterne danner forudsætning for det kommunistiske samfund. Og for at hverken socialismen eller kommunismen trods en udfoldet produktivkraftudvikling endnu ikke er realiteter i denne verden. I måske forståelig ærgelse over denne realiteternes ondskab, kaster de sig ud i en overfladekritik af de kapitalistiske produktivkræfter og den kapitalistiske teknologi, som munder ud i en teoretisk perfektionering af disses inderste væsen, i en form som kan subsumeres kapitalen, og som efter borgerlig målestok måske kan kaldes mere human end den eksisterende form. Det er målet i sig selv. Disse ny produktivkræfter og denne ny teknologi skal ikke danne forudsætning for noget. De bærer lønnen i sig selv. Det er produktivkraftfetischisme så det forslår.

De har ikke forstået, at når Marx og marxisterne interesserer sig så levende for de samfundsmæssige produktivkræfter, så er det ikke for disses egen skyld. Det er p.g.a. deres problematiske form, det at de er underlagt kapitalistiske produktionsforhold. I virkeligheden er det ikke produktivkræfterne, som interesserer os marxister, men det som skal rejse sig på baggrund af disse. Vi interesserer os kun nødtvunget for produktivkræf-

terne, vores egentlige interesse ligger uden for disses umiddelbare sfære. Den sfære, hvor med Marx' ord den menneskelige energiudvikling har sit mål i sig selv. Men vi ved, at før denne sfære kan udvikles frit, må de samfundsmæssige produktivkræfter udvikles til et stade og i en samfundsmæssig form, hvor de kan kontrolleres, giver anledning til et minimum af produktiv indsats og mister deres samfundsmæssige dominans.

Ho Chi-Minh har, så vidt jeg husker, engang udtalt, at menneskets materielle behov er få og enkle, mens dets åndelige behov er uendelige. Nyreformisterne forsøger at binde vor åndelige behovsudvikling og tilfredsstillelse til den materielle produktion. De knytter den samme forbindelse mellem materielle og åndelige behov, som er gældende i den kapitalistiske produktion, og de understøtter derfor i virkeligheden tanken om de materielle behovs udvikling og de åndeliges indespæring indenfor rammerne af, hvad der kan tilgodeses i den materielle produktion. Den materielle produktion er for dem ikke underlaget for de åndelige behovs udvikling. Den er den snærende ramme for disse sande menneskelige behovs udvikling.

Jeg vil lade Ho Chi-Minhs parole danne afslutningen på dette indlæg, da den enkelt udtrykker retningslinien for den revolutionære teoretiske indsats. Forståelsen af hvordan fremtidens kommunistiske samfund er et kvalitativt brud med kapitalismen og

hele dens civilisatoriske baggrund. Hvordan kommunismen er det samfund, hvor den materielle samfundsmæssige reproduktion ikke længere

er et problem, men grundlaget for de associerede individers frie udvikling, som omfatter den øvrige naturs lige så fri udvikling.

Litteratur:

Rudolf Bahro: »Alternativet«, København, 1979, Suenson.

André Gorz: »Arbejderbevægelse og Nykapitalisme«, København, 1967, Gyldendal.

André Gorz: »Økologi og Frihed«, København, 1979, Politisk Revy.

André Gorz: »Abschied vom Proletariat«, Frankfurt, 1980, Europäische Verlagsanstalt.

Otto Ullrich: »Technik und Herrschaft«, Frankfurt, 1977, Suhrkamp.

Otto Ullrich: »Soziale Rolle in der Industriegesellschaft«, Münschen, 1978, Juventa Verlag.

Otto Ullrich: »Weltniveau«, Berlin, 1980, Rotbuch Verlag.

Anders Lundkvist

Svar på en anmeldelse

I sidste nummer af Kurasje (nr. 30) anmelder Peter Bundesen (PB) min bog »Kritik af privatarbejdet. 1. Del: Sempel vareproduktion« (jeg vil ile med at gøre opmærksom på at bogen er kommet på forlaget GMT og kun koster sølle 98 kr for 346 sider!).

Den flg. kommentar er nødvendig gjort af at PB desværre har misforstået nogle grundlæggende tanker i bogen, hvorfor hans kritik i betydelig grad skyder ved siden af.

PB tillægger mig den absurde opfattelse, at det kun er i det usandsynlige særtilfælde, hvor alle privatarbejdere tjener lige præcis subsistensindtægten, at samfundet kan reproducere; hvis der i et sådant samfund kommer et fad kaviar ind fra høj-

re, vil samfundet bryde sammen! Jvf. AL set gennem PB's troldspejl: »Hvis indkomsterne stiger til over subsistensindkomsten vil det derimod være umuligt samfundsmæssigt at regulere det arbejde, der anvendes til produktionen af de forskellige varearter, hvorfor deres mængdemæssige fordeling vil være tilfældig« (Kur., s. 130), hvilket igen vil betyde at samfundet bryder sammen i anarki. Hvad, jeg skriver og mener er imidlertid noget helt andet. Nemlig: Samfundet (markedet) formår kun at sikre den allermest nødvendige deling af arbejdet (den der giver alle en subsistensindkomst), dvs. det kan *ikke* regulere *overskudsarbejde* (overskudsindkomst). Lad mig forklare nærmere.

Privatarbejdet er et led i arbejdsdelingen og som sådan bestemt *for andre*, altså *socialt* arbejde. Men samtidig er producenterne *frie fra* enhver social tvang, thi de bestemmer *selv* hvad de vil producere og hvor meget, og de er *frie til* alene at forfølge deres privatinteresser; derfor er privatarbejdet *asocialt*, den gennemførte abstraktion fra social afhængighed og sociale interesser.¹ Bogens tese er at denne *modsatning mellem privatarbejdets sociale og asociale aspekt* er grundlæggende i det borgerlige samfund. Det kvantitative udtryk for denne modsætning er modsætningen mellem den *nødvendige* deling af det sociale arbejde (der skyldes at det arbejdsdelte samfund kun kan eksistere, hvis arbejdet er fordelt på de forskellige arbejdsarter på en sådan måde at samfundets basale behov tilfredsstilles) og den *tilfældige* arbejdsdeling, som umiddelbart følger af privatarbejdernes ligegyldighed overfor – praktiske abstraktion fra – en social sammenhæng.

Dette er bogens udgangstese. De økonomiske kategorier – udveksling, vare, penge, kapital – er *forsøg* på at overvinde eller bygge bro over disse modsætninger. I hvilken udstrækning lykkes dette, dvs. i hvilken udstrækning kan udvekslingen (markedslovene) efterfølgende regulere produktionen, således at privatarbejdets medfødte asocialitet og tilfældighed overvindes? Som bekendt har borgerlige økonomer fra salig Adam Smith og fremefter hævdet at kræfternes frie spil vil *maximere* samfundsnytten og behovstilfredsstillelsen; heroverfor er det et centralt anliggende i min bog at vise, at man indenfor den simple vareproduktion alene kan

begrunde en tendens til at samfundet kan *existere* og dets medlemmer *subsistere*. Jeg tror ikke på at slagsmålet mellem privatinteresser producerer den borgerlige jubelharmonie (*optimal* arbejdsdeling), men på den anden side mener jeg at den simple vareproduktion indeholder mekanismer, der på længere sigt sikrer en skrabet *nødvendig* arbejdsdeling, dvs. reproduktionen af samfundet og dets medlemmer. Det er det, jeg mener, når jeg skriver at privatarbejderne kun kan *subsistere*, ikke *maximere*.

Det er denne ædruelige tese (rigtig eller forkert) om at markedsmekanismerne kun kan garantere *subsistensen*, som PB misforstår derhen at det kun er ved *subsistensen* at det samfundsmæssige arbejde kan reguleres. Jeg *definerer* den *nødvendige* deling af arbejdet som den deling, der netop sikrer alles overlevelse, dvs. – på pengenniveau – deres *subsistensindtægt*; heraf følger, med begrebslogisk *nødvendighed*, at den *nødvendige* arbejdsdeling ikke er virkeliggjort *i sin renhed*, når indtjeningen stiger over *subsistensniveauet* (som PB skriver Kur., s. 128), men der følger *ikke* en *tese* om at en sådan stigning vil fragte samfundet dets evne »til at regulere anvendelsen af det samfundsmæssige arbejde på de forskellige varearter« (Kur., s. 130). Please!

PB's misforståelse synes at hænge sammen med en anden, lige så absurd opfattelse, som han tilskriver mig, nemlig at vareudvekslingen alene »kan realisere den allerede producerede varemængde«, hvorfor produktionen er »uden nogen form for samfundsmæssig regulering« (Kur., s. 133). Dette gælder imidlertid kun

den *umiddelbare* pris, markedsprisen, der er defineret som den pris ved hvilken alle de varer, der nu én gang er produceret, kan sælges. Men i anden omgang påvirkes produktionen: Hele begrundelsen for tendensen til at folk i det mindste tjener subsistensindtjeningen er, at hvis markedsprisen betinger en indtjening under subsistensniveauet går producenter fallit, hvilket reducerer branchens udbud/produktion; dette øger priserne og dermed indtægterne i branchen. Hele afsnit 6.3. (om den »nødvendige pris«) handler herom, så det er fuldstændig forkert, når PB skriver at markedsprisen (iflg. mig) ikke sender »noget signal« tilbage til produktions isolationsceller« (Kur., s. 130).

Lad mig dernæst se på PB's reelle kritikpunkter. Han mener at der er en række problemer ved bestemmelsen af eksistensbetingelserne og dermed subsistensindtægten. Vi er enige om at disse betingelser varierer fra samfund til samfund (afhængigt af klimatiske forhold) og fra person til person (f.eks. har voksne og børn forskelligt kaloriebehov), og vi er tilsyneladende også enige om at dette ikke indebærer nogle begrebslige problemer; derimod kan jeg ikke gå med til at

begrebet skulle være helt subjektivt, fordi nogen »kan økonomisere bedre end andre med deres indtægt« (Kur., s. 131) (i en almen fremstilling må det være tilladt at se bort fra sådanne ting, PB's kritik ville iøvrigt ramme en hvilken som helst ikke-subjektiv pristeori). Den afgørende indvending er imidlertid at »selve forestillingen om et eller flere subsistensminima er meningsløs«, fordi det ikke er angivet om indtægten skal sætte folk – og dermed samfundet, eftersom dette forudsætter mennesker – i stand til at »forblive i live i f.eks. 30, 40, 50 eller 60 år«; den nødvendige arbejdsdeling bliver »ubestemmelig og derfor meningsløs« (Kur., ss. 131f).

Indvendingen er interessant, bl.a. fordi den også ville gøre Marx's begreb om arbejdskraftens værdi meningsløst, men jeg kan ikke godtage at taget falder ned over min (og altså Marx's) teori. Det drejer sig blot om at specificere det tidsrum, i hvilken éns samfundsmodel skal kunne overleve; måske skal folk i gennemsnit have 5% flere kalorier pr. dag, hvis de skal kunne overleve 60 år i stedet for 50 år. Kun hvis der havde været tale om en *principiel* ubestemmelighed, havde der været problemer.

1. PB fremstiller det (Kur., s. 128) på den måde, at bestemmelsen af privatarbejdet som asocialt alene stammer fra *mig*, nemlig fra at jeg af metodiske grunde i første omgang abstraherer fra udvekslingens tilbagevirkende socialisering af produktionen. Dette er rigtigt og forkert. Det er *rigtigt* at udgangspunktet i fremstillingen iflg. sagens natur er ubegrundet – thi var det i stedet denne begrundelse, der var udgangspunktet – og for så vidt er de to bestemmelser af privatarbejdet som socialt og asocialt præmisser, dvs. rene postulater; så langt har PB ret i at det asociale arbejde stammer fra mig. Af denne præmis følger så nødvendigheden af i første omgang at abstrahere fra udvekslingen, thi jeg kan ikke udvikle udvekslingen af privatarbejdet, hvis jeg forudsætter den; derfor er det *forkert* at sige som PB at *fordi* jeg abstraherer fra udvekslingen bliver arbejdet asocialt; det er den anden vej rundt. Iøvrigt er min pointe den, at så længe de asociale privatinteresser er de grundlæggende i systemet kan udvekslingen (og vare og penge) kun ufuldkommet og midlertidigt virkeliggøre en social sammenhæng i produktionen.

Opgør med den autoritære socialisme

**Solidaritets planer og forslag
til samfundsmæssige
og økonomiske reformer**

Dokumenter fra Polen 1981

Dokumenterne i denne bog stammer fra det såkaldte »Net« af repræsentanter for en række større virksomheder i Polen. Dette »Net« udgjorde en central initiativgruppe for oprettelsen og udviklingen af arbejderråd til den direkte overtagelse af virksomhederne i arbejderne egne hænder. Med deres forslag om udviklingen af »samfundsmæssige virksomheder« ledet af arbejdernes »selvstyre« udgjorde de en vigtig strømning inden for Solidarność. Med parolen om virkelig samfundsmæssiggørelse til forskel fra statsliggørelse udtrykker »Nettet«s standpunkt en klar socialistisk tendens i det polske opgør.

Dokumenterne viser, at der i Polen var(er) en levende socialistisk opposition, som gjorde sig konkrete forestillinger om en helt anden slags socialisme. Generalernes totalitære udgave af statssocialismen kan ikke undertrykke de erfaringer og den indsigt, som er gjort. Uanset om man er enig eller ej med »Nettet«s diskussionsoplæg, er dokumenterne vigtige og presserende indlæg i diskussionen om vejen til socialisme.

Kurasje/politisk revy

Pris kr. 54,-

Indhold i de seneste numre af Kurasje:

Nr. 30, april 1982

Fagforeningstemaet
fagbevægelsens konservatisme
den kriseramte fagbevægelse
korporatismediskussionens selvblokering
om G. Markus
fire former for kritisk teori
kommentarer & anmeldelser

Nr. 29, oktober 1981

Verdensmarkedstemaet
Udenrigshandel og værdilov
Værdilov og verdensmarked
Reformismetemaet
Socialdemokrati og samfundskrise
Tiden råber på ...? Kommentar til nogle aktuelle tendenser i marximen

Nr. 27/28, april 1981

Radikalisering i krisen
Tilpasning eller oprør
Hvem sagde krise
Staten og de materielle produktionsbetingelser
Om forholdet mellem det »logiske« og det »historiske« i Marx' kritik af
den politiske økonomi

Nr. 26, januar 1981

Realanalyse og den materialistiske historieopfattelse
Historiske forbemærkninger til rekonstruktionen af en hegemonial
marxisme
Kommunismen som det formidlende nye
Kritik af Marx' tingsliggørelsesteori

Nr. 25, november 1980

Kritik af realanalysen
Realanalyse i krisen eller krise i realanalysen?
Arbejderklassens situation og den statslige krisepolitik
Index til Kurasje nr. 1-25, 1970-80

Abonner på Kurasje